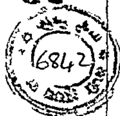
લાલ કિલ્લાનો મુકદ્દમો

: સોલ એજન્ટ :

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ

ભીમરાજ બિલ્ડીંગ : કાલબાદેવી રોડ : મુંબઈ ૨.

ફરનાન્ડીઝ પૂલ નીચે : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ.

વહેતાં પાણી પ્રકાશનમાળા

સંપાદક

ઝવેરચંદ મેઘાણી

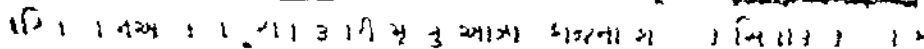
પ્રકાશક
શાંતિલાલ છોટાલાલ પારેખ
ભારતી પ્રકાશન મંદિર
દાણાપીઠ : ભાવનગર

મુદ્રક
શાંતિલાલ છોટાલાલ પારેખ
શ્રી સરસ્વતી છાપખાનું
દાણાપીઠ : ભાવનગર

પહેલી આવૃત્તિ

૨૩ મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૬ : નેતાજીની ૫૦ મી વર્ષગાંઠ

ક્રમ

નિવેદન

સમયના વહેતાં પાણીમાં જે કાંઈ ધસડાઇ આવે છે, થોડુંઝાઝું વહેણમાં ટકી રહે છે અને પછી વહેલુંમોડું જેમ આવ્યું હતું તેમજ ધસડાતું-પછડાતું ચાલ્યું જાય છે, તેમાંથી કાંઈક ને કાંઈક ઉપાડી લઈને પુસ્તિકાઓ રૂપે એને સાચવી રાખવાના ઉદ્દેશથી આ 'વહેતાં પાણી પ્રકાશનમાળા'ની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. પેઢીઓ સુધી ન વિસરાય એવી આઝાદ હિંદ ફોજની ગૌરવકથાનું એક નાનું પ્રકરણ આ પુસ્તિકાશ્રેણીની પહેલી પુસ્તિકા તરીકે અપાય છે એ એને માટે શુકનવંતી શરૂઆત છે. એ શુકન માથે ચડાવીને આગળ વધવાની અને થોડા થોડા વખતે ચાલુ કાળના બનાવોને લગતી આવી પુસ્તિકાઓ આપતા રહેવાની એની નમ્ર ઉમેદ છે.

આઝાદ હિંદ-ફોજની શૌર્યકથાઓ જ્યારે આરાકાનના પહાડોમાં અને મણિપુરના મેદાનોમાં સાથેસાથ ભજવાઈ રહી હતી ત્યારે વિધાતાની કોઈ ક્રૂર કરામતને લીધે આ દેશની પ્રજા એની સાથે તાલ મિલાવી શકેલી નહિ, એટલું જ નહિ, પણ ઊછળતી છાતીએ એને નીરખતી રહીને એમાં પોરસ રેડવાનું પણ એનાથી બની શક્યું નહોતું. ઈરાવદીને પેલે પારથી જ્યારે વતનનો સાદ સાંભળીને 'ચલો દિલ્હી'ના નાદ ગજવતા આઝાદ ફોજના સિપાહીઓ દિલ્હીની વાટને લોહીભીની બનાવતા દોડ્યા આવતા હતા, હિંદી-હિંદીના લોહીના સંગમ વચ્ચે માત્ર થોડી ટેકરીઓ અને થોડાં મેદાનો જ જ્યારે બાકી રહ્યાં હતાં, ત્યારે વતનનું લોહી તો થીજેલું જ પડ્યું હતું. આ દેશના પ્રજાજનો એ સિપાહીઓને મુક્તકંઠે આવકારી પણ શકે તેમ નહોતા. એમને મોઢે જેમ ડૂચો દેવાયેલો હતો તેમ એમની આંખોએ પાટા બાંધેલા હતા.

અને હવે, આઝાદ ફોજ ગુલાબી એક સ્વપ્નામાંથી ઊડીને એમાંજ જાણે પાછી સમાઈ ગઇ હોય તેવું લાગે છે ત્યારે પ્રજાના અંતરમાં એને માટે પ્રેમનાં લાખ-લાખ ઝરણાં ફૂટ્યાં છે. પોતે જેને ખરે ટાણે સન્માની શકી નહોતી તેને આજે તો એ પૂજવાની હદે પહોંચી ગઈ છે. આઝાદ ફોજ વિશે જેટલું મળે તેટલું જાણીને પોતાનું અંતર એનાથી છલકાવી દેવાનો તલસાટ પ્રજામાં જાગ્યો છે.

આઝાદ ફોજ વિગે ચોકબધ સાહિત્ય બહાર પડવાની તૈયારીઓ થઈ રહી છે એની સત્યમાર્થામાં જ બલિદાન અને મરજીવાપણાના એવા રાતા-કેસરિયા રંગો પડ્યા છે કે શબ્દચાતુરીની ગમે તેવી રજાપુ ણી પણ કદાચ એની આગળ ફિક્કી જ દેખાશે. એટલે આ પુસ્તિકામા માત્ર હકીકત જ આપેલી છે લશ્કરી અદાલતમા લગભગ બે મહિના સુધી આઝાદ ફોજના ત્રણ અફસરો ઉપર ચાલેલા પ્રથમ મુકદ્દમાનો ટુમવેતો અહેવાલ અહિ આપ્યો છે પણ અહેવાલના શબ્દે શબ્દમા સામાન્ય વાચકને ગાઈ રસ ન હોય એટલે એમાથી વીણી વીણીને અહિ આપ્યુ છે પુસ્તિકા પ્રથમ તો ૧૦૦ પાનાની જ કરવા ધારેલી પણ અગત્યની કોઈ વાત આ સળગ અને કડીબદ્ધ અહેવાલમાથી રહી ન જાય તેથી એને એના અત્યારના કદ સુધી ન છૂટકે વધવા દેવી પડી છે

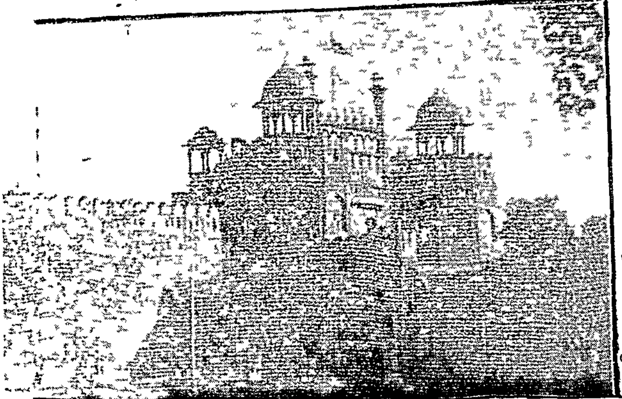
આ અહેવાલ દૈનિક અંગ્રેજી અખબારોની કટારોમાથી ભેગો કરી, વીણીને તેનો અનુવાદ કરવાનું કામ મહેન્દ્ર મેઘાણીએ કર્યું છે દિલ્હીના 'હિંદુસ્તાન ટાઈમ્સ'ના અહેવાલને સૌથી વધુ જવાબદાર અને ઝીણવટભર્યો માનીને વિશેષત એને જ એ વફાદાર રહ્યા છે

જેને લીધે આ પુસ્તિકા શોભિતી બની છે તે ચિત્રોના બ્લોક વાપરવા દેવા બદલ અમદાવાદના ગુજરાત સમાચાર'ના અમે ઋણી છીએ.

પ્રકાશનમાળાનું સંપાદન-કાર્ય શ્રી ઝવેરચદ મેઘાણીના હાથમા છે પરંતુ આ અથવા બીજી કોઈ પુસ્તિકા કે આખી પ્રકાશનમાળા અંગેના ગમેપણ સૂચનો ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ ને જણાવવા વિનતિ છે પ્રકાશનમાળાની હવે પછીની પુસ્તિકા જાવાને લગતી રાખવાની અને પહેલી માર્ચ સુધીમા એને બહાર પાડવાની ધારણા છે હવે પછીની પુસ્તિકાઓનુ કદ સો-સવાસો પાનાનુ રહેશે અને કિંમત લગભગ રૂપિયો રહેશે

પ્રકાશક

લાલ કિલ્લાનો
મુકદ્દમો

દિલ્હીનો ઐતિહાસિક લાલ કિલ્લો : ૧૮૫૭ના બળવાખોરોના બાદશાહ બહાદુરશાહ ઉપર જ્યા મુકદ્દમો ચાલેલો.
૮૭ વર્ષ પછી આઝાદ હિંદ ફોજના બળવાખોરોનો મુકદ્દમો પણ ત્યા જ ચાલ્યો

ઊઘડતી અદાલતે

૫ મી નવેંબર : સોમવાર : ૧ :

બ્રિટિશ હિંદના ઇતિહાસમાં અજોડ એવો એક ખટલો દિલ્હીના ઐતિહાસિક લાલ કિલ્લામાંની એક લશ્કરી 'બેરેક'—ઇમારતને બીજે માળે આજે શરૂ થયો. ન્યાયકચેરીમાં દાખલ થવા માટેના ખાસ પરવાના અગાઉથી જેમણે મેળવ્યા હતા તેવા ૧૪૦ પ્રેક્ષકો અને ૬૦ પત્રકારોથી અદાલતનો ખંડ ચિક્કાર ભરાઇ ગયો હતો. ન્યાયમૂર્તિંઓએ પોતાનાં સ્થાન લીધા પછી છબીકારોને ચાર મિનિટ સુધી અદાલતની છબીઓ ખેંચવા દેવામાં આવી.

છબીકારોએ વિદાય લીધી અને લશ્કરી અદાલતના પ્રમુખે ફરમાન કર્યું: 'તહોમતદારોને હાજર કરો.' કેપ્ટન શાહનવાઝખાન, કેપ્ટન સેહગલ અને કેપ્ટન ધિલન દાખલ થયા અને અદાલતને એક છટાભરી સલામી કરી. આઝાદ હિંદ ફોજના ત્રણેય અફસરો લશ્કરી પોષાકમાં સજ્જ થયેલા હતા. એમના હોદ્દા દાખવતા બિલ્લાઓ એમની પાસે હતા નહિ.

હિંદી લશ્કરી કાનૂન હેઠળ આ લશ્કરી અદાલતની રચના કરતા હુકમને જજ-એડવોકેટે ધેરા અવાજે વાચી સંભળાવ્યો. ત્યારપછી, અદાલતના ચાડુ અને ખડા સભ્યો, શીઘ્રલહિયાઓ અને ફરિયાદપક્ષી વકીલના નામોના એમણે સાદ પાડયા. એ બધાએ 'હાજર' એવો જવાબ આપ્યા પછી અદાલતે બચાવપક્ષના મુખ્ય ધારાશાસ્ત્રીનું નામ પૂછ્યું. સર તેજ બહાદુર સપ્રુએ જવાબ આપ્યો કે એમની નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે તેમણે શ્રી. ભુલાભાઇ દેસાઇને આ ખટલો ચલાવવાનું કહ્યું છે. તેમણે બીજા ધારાશાસ્ત્રીઓની પણ ઓળખાણ કરાવી—જેમા પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ, સર દલીપ —સીંધ, શ્રી અસફઅલી, ડૉ. કાત્જુ, શ્રી સેન, અને રાયબહાદુર બદ્રીદાસનો સમાવેશ થાય છે. અદાલતના પ્રમુખે ટકોર કરી કે, 'હિંદી લશ્કરી કાનૂનની રૂએ આ અદાલતમાં ઊભા રહેવાનો લાયકાત તમે સૌ ધરાવતા હશો એમ હું માની લઉં છું' શ્રી ભુલાભાઇએ હકારમાં જવાબ વાળ્યો.

આઝાદ હિન્દ ફોજના ત્રણેય આરોપી અફસરોને તે પછી પૂછવામાં આવ્યું કે અદાલતના પ્રમુખ કે બીજા કોઈ સભ્યને હાથે તેમનો ઈન્સાફ તોળાય તે સામે તેમને કાંઈ વાંધો છે? ના જી, ત્રણેયના એ જવાબ હતા. અદાલતના કામની સંપૂર્ણ નોંધ ઉતારવા માટેના શીઘ્રલહિયાઓમાંના એકેયની સામે તેમને વાંધો છે કે કેમ તેવા પૂછાણના જવાબમાં પણ ત્રણેય આરોપીઓએ ના પાડી. ત્યાર પછીની દસ મિનિટ અદાલતના સભ્યોની અને શીઘ્રલહિયાઓની સોગંદવિધિમાં વીતી. અદાલતના સભ્યોના સોગંદ નીચે પ્રમાણે હતા.

'સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરના સોગંદપૂર્વક હું કહું છું કે, હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને પક્ષપાત, મહેરબાની કે પ્રીતિ વિના હું ઈન્સાફ તોળીશ, અને જો કોઈ શંકા ઊભી થશે તો મારા અંતરાત્માના કહ્યા પ્રમાણે મારી મતિમાં ઊતરે તે રીતે અને આવા દાખલાઓમાં યુદ્ધના શિરસ્તા મુજબ વર્તીશ. આ લશ્કરી અદાલતના ફેસલાની જાહેરાત સત્તાવાળાઓ ન કરે ત્યાં સુધી હું તેની જાણ કોઈને કરીશ નહિ. વધુમાં આ લશ્કરી અદાલતના કોઈપણ સભ્યનો મત કે અભિપ્રાય હું જાહેર કરીશ નહિ કે જણાવીશ નહિ—સિવાય કે કાયદા મુજબની એ વાતની સાબિતિ કોઈ ન્યાયકોર્ટ કે લશ્કરી અદાલતમાં દેવાનું મને કહેવામાં આવે. ઈશ્વર મને મદદ કરે!'

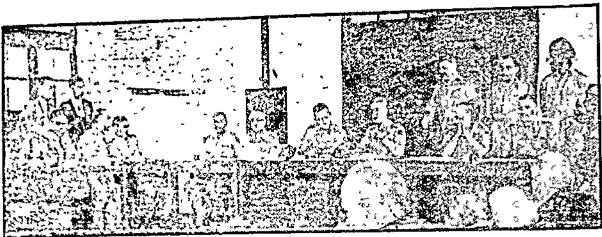
જજ–એડવોકેટે ત્યારબાદ દસેય આરોપો વાંચી સંભળાવ્યા. હિંદી ફોજદારી કાયદાની કલમ ૧૨૧–અ પ્રમાણેનો રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવાનો નાગરિક આરોપ ત્રણેય અફસરો ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે. બરમામાં પોપા ટેકરી ઉપર કે નજીકમાં ૧૯૪૫ના માર્ચની છઠ્ઠીએ હરસીંઘ, દુલીચંદ, દૌરાઈસીંઘ અને ધરમસીંઘના ખૂન કરવાનો આરોપ કે. ધિલન ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે. કે સેહગલ ઉપર આ ચાર ખૂન કરાવવાનો આરોપ અને કે. શાહનવાઝ ઉપર તોપચી મહમ્મદ હુસેનનું ખૂન ૧૯૪૫ની ૨૮ મી માર્ચની આસપાસ કરાવવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે. આઝાદ હિન્દ ફોજના ત્રણેય અફસરોએ તમામ આરોપોના જવાબમાં મક્કમપણે 'બિનગુન્હેગાર' કહ્યું. પછી અફસરોને બચાવના મેજની પાછળ પોતાની બેઠક લેવાનું જણાવવામાં આવ્યું

તે પછી અદાલતની કામગરી મુલતવી રાખવાની અરજ શ્રી ભુલાભાઇએ કરી અને કહ્યું કે, છેલ્લા એક મહિના જેટલી ટૂંકી મુદત દરમિયાન તમામ પુરાવાઓ અને હકીકતો મેળવવાનું કે તેની તુલના કરવાનું બચાવપક્ષથી બની શક્યું નહોતું. ૧૧૨ સાક્ષીઓમાંથી હજી ૮૦ થી પણ વધુની મુલાકાત લેવાની બાકી છે. મલાયાના યુદ્ધ વિશેનો ફીલ્ડ-માર્શલ વેવલનો અહેવાલ અને બીજા સખ્યાબંધ અગત્યના અહેવાલો મેળવવાના હજી બાકી છે. ખટલો આવો અજોડ હોઇને તેમજ કાયદાની આંટીઘૂંટીઓ એમાં સંડોવાયેલી હોઇને ત્રણ અઠવાડિયાની મુદત પાડવી જરૂરી છે એમ એમણે દલીલ કરી

સરકારી વકીલ સર નોશીરવાન એન્જીનિયરે મુદત પાડવા સામે વાંધો લીધો નહિ પણ એવી ઇચ્છા દર્શાવી કે ફરિયાદપક્ષની રજુઆત પોતે શરૂ કરી દે અને એક સાક્ષીની જુબાની લેવાઇ જાય ત્યારબાદ મુદત પાડવી. બચાવપક્ષને મુશ્કેલીમા મૂકવાની એમની મુદ્દલ ઇચ્છા નથી અને ફરિયાદપક્ષ તરફથી બચાવપક્ષને એકેએક સગવડ કેવી રીતે અપાઇ રહી છે તે તેમણે સમજાવ્યું.

ત્યારપછી અદાલત જરાવાર માટે ઉઠી. પાછા ફરીને પ્રમુખશ્રીએ કહ્યું કે, કોઇ દિવાની કોર્ટની માફક લશ્કરી અદાલતમા વખતોવખત મુદત પાડી શકાય નહિ. લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે લશ્કરી અદાલતે પોતાની કામગરી રોજ-બરોજ બજાવવાની હોય છે. અદાલતના સભ્યોને સારા પ્રમાણમા પોતાના જ કામનો બોજો રહે છે અને તે ઉપરાન્ત આ અદાલતના સભ્યો તરીકેની ફરજ પણ એમણે બજાવવાની હોય છે. ઇન્સાફની મુખ્ય જરૂરિયાતોમાની એક એ છે કે તે ઝડપી હોવો જોઇએ એમ પણ તેમણે કહ્યું. પણ સંજોગોને લક્ષમા લેતા અમુક મુદત પાડવી જરૂરી લાગે છે એ એમણે કબૂલ કર્યું. સર નોશીરવાનની સૂચના મુજબનો માર્ગ લેવો એ ખુદ તહોમતદારના લાભમા હોવાનું તેમણે જણાવ્યુ

તે પછી સરકારી વકીલ સર નોશીરવાને ફરિયાદપક્ષને રજુ કરતું પોતાનું લાંબુ ભાષણ વાચી સંભળાવ્યુ

લશ્કરી અદાલતના ન્યાયાધીશો

રાજા સામેના યુદ્ધનું અને ખૂનોનું
તહોમતનામું

'બધા આરોપીઓ હિંદી લશ્કરી અફસરો છે અને તેથી હિંદી લશ્કરી કાનુનને તેઓ આધીન છે

કેપ્ટન શાહનવાઝખાનનો જન્મ ગવલપીંડીમા ૧૯૧૪ની ૨૪મી જાન્યુઆરીએ થયો હતો દેહરાદૂનની હિંદી લશ્કરી વિદ્યાપીઠમા અભ્યાસ કર્યા પછી ૧૯૩૭ના ફેબ્રુઆરીમા એમને ૧૪મી પંજાબ રેજીમેન્ટમા મૂકવામાં આવ્યા હતા.

કેપ્ટન પ્રેમકુમાર સેહગલનો જન્મ ૧૯૧૭ની ૨૫મી જાન્યુઆરીએ હોશિયારપુરમાં થયો હતો. એમણે પણ દહેરાદૂનની લશ્કરી વિદ્યાપીઠમા અભ્યાસ કર્યો અને પછી ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરીમા એમને ૧૦મી બલુચ રેજીમેન્ટમાં મૂકવામા આવ્યા.

લેફ્ટનન્ટ ગુરૂબક્ષસીંઘ ધિલન લાહોર જિલ્લાના આલ્ગુ ગામે ૧૯૧૫ની ૪થી એપ્રિલે જન્મ્યા હતા દહેરાદૂનમા અભ્યાસ કર્યા પછી એમને પણ ૧૯૪૦મા ૧૪મી પંજાબ રેજીમેન્ટમા મૂકવામા આવ્યા હતા

શહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપને હું પહેલા લઈશ.

હિંદી લશ્કરી કાનુનની ૪૧મી કલમ પ્રમાણે આ કાનુન જેને લાગુ પડતો હોય તેવો કોઈ પણ માણસ બ્રિટિશ હિંદની અંદર કે બહાર કોઈપણ નાગરિક ગુનો કરે તો તેને માટે લશ્કરી અદાલતમાં તેની ઉપર કામ ચલાવી શકાય. નાગરિક ગુનો એટલે એવો ગુનો કે જે બ્રિટિશ હિંદમાં થયો હોય તો ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે તેનો ખટલો થઈ શકે

કયા ઉદ્દેશથી યુદ્ધ ચલાવાયું હતું તે મુદ્દો અપ્રસ્તુત છે. આરોપીઓએ આ કામ તેમના મન પ્રમાણે દેશપ્રેમી ઈરાદાથી કર્યું હોય

કે પગારદારી ઇરાદાથી, કાયદા મુજબ ગુન્હો તો કરવામાં આવ્યો છે જ. વફાદારીની ફરજ સામે આ ગુન્હો કરવામાં આવ્યો છે. આ વફાદારી તાજને દર્શાવવા આરોપીઓ સદાકાળને માટે અને ગમે તે સંજોગો-ની અંદર બંધાયેલા છે. તેઓ ચાહે ત્યાં હોય આ વફાદારી એમને માથે હતી જ; અને તેઓ યુદ્ધકેદી બન્યા ત્યારે પણ આ વફાદારીથી બંધાયેલા હતા.

જેને આઝાદ હિંદ ફોજ કહેવામાં આવતી હતી તેના અફસરો તરીકે લડીને આરોપીઓએ શહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું હતું. આઝાદ હિંદ ફોજ મુખ્યત્વે હિંદી લશ્કરના અફસરો અને સૈનિકોની બનેલી હતી. તેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થતો હતોઃ

(क) વડું મથક (હેડ ક્વાર્ટર્સ)
(ख) હિંદુસ્તાની મેદાની દળ (હિંદુસ્તાની ફીલ્ડ ગ્રૂપ)
(ग) શેરદિલ ગેરીલા દળ (શેરદિલ ગેરીલા ગ્રૂપ)
(घ) ખાસ કામગરી દળ (સ્પેશિયલ સર્વિસ ગ્રૂપ)
(च) જાસુસી દળ (ઇન્ટેલિજન્સ ગ્રૂપ)
(छ) પુનઃભરતી દળ (રી-ઇન્ફોર્સમેન્ટ ગ્રૂપ)

શેરદિલ ગેરીલા દળમાં ગાંધી ગેરીલા રેજીમેન્ટ, આઝાદ ગેરીલા રેજીમેન્ટ અને નેહરુ ગેરીલા રેજીમેન્ટનો સમાવેશ થતો હતો.

૧૯૪૩ના નવેંબરની આસપાસ, એટલે કે સુભાષચંદ્ર બોઝ સિંગાપુર આવ્યા તે પછી બે-ત્રણ મહિને નં. ૧ ગેરીલા રેજીમેન્ટને નામે ઓળખાતી વધુ એક ગેરીલા રેજીમેન્ટ ઊભી કરવામાં આવી હતી. એ સુભાષ રેજીમેન્ટને નામે પણ ઓળખાતી હતી.

શાહનવાઝખાનને એના કમાન્ડર નીમવામાં આવ્યા હતા. આ ચારેય રેજીમેન્ટનો સમાવેશ ડિવિઝન નં. ૧ માં કરાયો હતો. આગળ ઉપર બીજું અને ત્રીજું ડિવિઝન ઊભું કરવામાં આવ્યું હતું. ડિવિઝન નં. ૨ માં અમુક હિંદી લશ્કરી યુદ્ધકેદીઓ હતા અને અમુક નાગ-

રિકો હતા. ડિવિઝન નં. ૩ માં લગભગ બધા નાગરિકો જ હતા. આ નાગરિકોની ભરતી મોટે ભાગે મલાયામાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘે કરી હતી.

૧૯૪૨ની ૧૫ મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુર જાપાનીઓને શરણે ગયું. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીએ યુદ્ધકેદીઓની એક મોટી સંખ્યાને સિંગાપુરના ફેરર પાર્કમાં લઈ જવાઇ હતી. મેજર ફ્યુજીવારા નામના એક જાપાની અફસરે યુદ્ધકેદીઓ સામે ભાષણ કર્યું. હિંદી લશ્કરના કેટલાક અફસરો પણ ત્યાં હાજર હતા. એમાંના એક હતા પંજાબ રેજીમેન્ટના કે. મોહનસીંઘ. આમાંના કેટલાંક હિંદી અફસરોની બાંય ઉપર 'ફ' અક્ષરવાળો એક બિલ્લો હતો. 'ફ' એટલે ફ્યુજીવારા નામના જાપાની અફસર કે જેમને હિંદી સૈનિકોને જાપાનીઓને પક્ષે લલચાવી લેવાનું કામ જાપાની સરકારે સોંપ્યુ હતું. સિંગાપુર પડ્યું તે અગાઉ પણ ઠીકઠીક વખતથી મેજર ફ્યુજીવારા આ કામ કરી રહયા હતા. એમના ભાષણ પછી કે. મોહનસીંઘનો વારો આવ્યો. એમણે કહ્યું: " આપણે એક આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરવાના છીએ અને હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે આપણે લડવાના છીએ. તમારે બધાએ એમાં જોડાવું જોઈએ. "

સત્તાવાર રીતે આઝાદ હિંદ ફોજનો જન્મ ૧૯૪૨ ની ૧ લી ઓક્ટોબરે થયો. નીસૂનની યુદ્ધકેદીઓની છાવણીના કમાન્ડર તરીકે કે. શાહનવાઝખાને ૨૦૦–૩૦૦ નાના મોટા અફસર–યુદ્ધકેદીઓ સામે ભાષણ કર્યું. એમણે કહ્યું કે કેપ્ટન મોહનસીંઘના વડા મથકે મળેલી એક સભામાં એવો ઠરાવ થયો છે કે, આપણા ધર્મો જુદા જુદા હોવા છતાં આપણે સહુ હિંદીઓ છીએ અને આપણે બધાએ હિંદની આઝાદી માટે લડવું જોઇએ. આ ઠરાવ યુદ્ધકેદીઓને સમજાવવાનું કે. શાહનવાઝે હાજર રહેલા સૌને કહ્યુ. તેમણે એ કબૂલ કર્યું. ૧૯૪૨ ના જુલાઈમાં બેંગકોકમાં એક પરિષદ મળેલી એના પ્રતિનિધિ-

એમાં હિંદી લશ્કરની જુદી જુદી રેજીમેન્ટના પ્રતિનિધિઓ તેમજ કે. મોહનસીંઘ પણ હાજર હતા. પરિષદના પ્રમુખ રાશબિહારી બોઝ જાપાનથી આવેલા એક હિંદી નાગરિક હતા. પરિષદમાં કેટલાક એવા ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા કે દૂર પૂર્વમાંના લશ્કરી અને નાગરિક હિંદીજનોમાંથી કે. મોહનસીંઘના સેનાપતિપદ નીચે આઝાદ હિંદ ફોજ ઊભી કરવી અને એ આઝાદ હિંદ ફોજે હિંદની આઝાદી માટે લડવું. બીજા ઠરાવો એવા અર્થના હતા કે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી આ૦હિં૦ફો૦ને રંગરૂટો, નાણાં, ખોરાકી, અને કપડાં પૂરાં પડાશે અને જાપાની સરકાર તરફથી જરૂરી હથિયારો અને દારૂગોળો પૂરાં પડાશે.

હિંદી યુદ્ધકેદીઓને જે સતામણી અને યાતનાઓ વેઠવી પડતી હતી, અને જ્યાંસુધી આ૦હિં૦ફો૦માં તેઓ નહિ જોડાય ત્યાં સુધી એ તેમને વેઠવી પડશે એવી જાહેરાત કરાઇ હતી, તેમાંથી છટકવા માટે જ તેમનો મોટો ભાગ આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો હતો. હિંદી યુદ્ધકેદીઓની છાવણીઓમાં લાલચ અને જબરદસ્તીથી તેમને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડવાના પ્રયત્નો થયા હતા. એની સામે ટકી રહેનારાઓને કેદ છાવણીઓમાં ખસેડવામાં આવતા હતા. દિવસો સુધી તેમને કાંઇ ખોરાક આપવામાં આવતો નહોતો અને જે કાંઇ ખોરાક અપાતો તે ઘણો ખરાબ હતો. તબીબી મદદ તો જરા પણ નહોતી અપાતી. એમને જમીન ઉપર સુવડાવીને પાંચ ફીટ લાંબી તથા બે ઇંચ જાડી લાકડીથી મારવામાં આવ્યા હતા. તેમની પાસે મજૂરી કરાવવામાં આવી હતી. એમને કોથળાઓ અપાતા અને તેમાં માટી ભરીને એક વાંસડાને બે છેડે લટકાવીને ઉપાડી જવા પડતા હતા. આવી મજૂરી દિવસના બાર કલાક સુધી એમની પાસે કરાવાતી. કેટલીક વાર તો એમને ઘોડાથી મારવામાં આવતા. કેટલાક સિનમરોને એમણે કહ્યું કે, 'અમને ગોળીએ દઇ દો.' જવાબમાં એમને

કહેવાયું કે, 'અમે તમને ઠાર નથી મારવાના. જો તમે આ૦હિં૦ ફો૦માં જોડાશો તો આ યાતનામાંથી બચશો, નહિ તો આ રીતે જ તમે મરી જશો.' કીડીઓથી છવાયેલી જગ્યા ઉપર એમને કપડાં કે બિસ્તર વિના સુવાડવામાં આવતા.

યુદ્ધકેદીઓ ઉપરના આ સિતમ કરનારાઓ ખુદ હિંદી યુદ્ધકેદીઓ-જ હતા, પણ તેઓ આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા હતા. આ છાવણીનો કબજો સંભાળનારાઓમાં પંજાબ રેજીમેન્ટવાળા સુબેદાર શીંગારાસીંઘ, કે. અબ્દુલ રશીદ અને જમાદાર ફત્તેહખાન હતા. ૧૯૪૨ના ઑગસ્ટમાં એક દિવસ ચૌદ હથિયારબંધ શીખોને લઇને શીંગારાસીંઘ અને ફત્તેહખાન છાવણી ઉપર આવ્યા. ફત્તેહખાને કહ્યું કે એ કેદીઓને આ૦હિં૦ફો૦માં લઈ જવા માટે આવ્યા હતા. જે છાવણીમાં આ બન્યું તેમાં ત્રણસોએક મુસલમાન યુદ્ધકેદીઓ હતા. તેમણે તેની સાથે જવાની ના પાડી અને કહ્યું કે, અમે વફાદારીના સોગંદનો ભંગ નહિ કરીએ. તેમને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા માટે લઇ જવાતા હતા તેનો એમણે સામનો કર્યો. એમની ઉપર ગોળીબાર થયા અને કેટલાક માર્યા ગયા. શીંગારાસીંઘ અને ફત્તેહખાનની સાથે આવેલા શીખોમાંનો એક માર્યો ગયો. એમના ગયા પછી ત્રણ જાપાની અફસરો અને આ૦હિં૦ફો૦ના ત્રણ અફસરો ત્યાં આવ્યા. જાપાની અફસરોએ કહ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાવાનો હુકમ જાપાની સરકાર તરફથી કરવામાં આવ્યો હતો. અને તેનું પાલન કરવાનું જ હતું; અને જો આવો બનાવ ફરીવાર બનશે તો જાપાનીઓ એનો બદલો મોતથી લેશે. ત્યારપછી એ મુસલમાન સૈનિકોને નજરકેદ-છાવણીમાં લઇ ગયા: ત્યાં તેમની ઉપર સિતમ થયા, માર પડયો અને એમની પાસે મજૂરી કરાવવામાં આવી. એ છાવણીમાં મોહનસીંઘે આવીને એમને ભાષણ સંભળાવ્યું કે, વધુ મુશ્કેલીઓમાંથી બચવા માટે તમારે ભરતી થઈ જવું જોઇએ. એટલે આ રીતે કેટલાકને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવું પડયું.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ મા એક બીજી છાવણીમા આવો જ બનાવ બન્યો એમા 'ગુરખા રાયફ઼લ્સ'ના અફસરો અને સિપાહીઓ હતા પુરનસીધ અને આઝાદ હિન્દ ફોજમા જોડાયેલા બીજાઓ એમની સામે ભાષણો કરતા અને આઝાદ હિન્દ ફોજમા જોડાવાનુ કહેતા પણ એમણે ના પાડી પરિણામે એમના અફસરોને બીજી નજરકેદ-છાવણીમા લઇ જવાયા પછી સિપાહીઓને કહેવાયુ કે, જો નહિ જોડાય તો તમારી ઉપર ગોળીબાર થશે. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બરે જમાદાર પુરનસીધે સિપાહીઓને કહ્યુ 'તમે હિદુસ્તાનીઓ નથી? શા માટે તમે આઝાદ હિન્દ ફોજમા ભાગ લેતા નથી?' તેમ છતા પણ એમણે ના પાડી, એટલે એમાના કેટલાકને એક પછી એક મારવામા આવ્યા એમને કહેવાયુ કે, 'વારવાર તમને ચેતવણી આપવામા આવી હતી, અમારા હુકમ ન માનવાનુ આ ફળ છે' સિપાહીઓએ બૂમ પાડીને કહ્યુ 'અમને આ રીતે માર ન મારો! અમે જાપાનીઓના યુદ્ધકેદીઓ છીએ અને અમે મજુરી કરશુ પણ આઝાદ હિન્દ ફોજમાં નહિ જોડાઇએ' તે પછી સિપાહીઓ ઊભા થઈ ગયા પુરનસીધે એમને પૂછ્યુ કે, 'તમને ઊભા થવાનો હુકમ કોણે આપ્યો છે? તમે હુકમનુ પાલન કરતા નથી અને બધુ અમારી વિરૂદ્ધ જ કરો છો એટલે અમે તમારી ઉપર બધૂક ચલાવશુ'

ગોળી ચલાવવાનો હુકમ જમાદાર પુરનસીધે ચોકીદારોને આપ્યો, અને એમણે એમ કર્યું ગુરખા યુદ્ધકેદીઓ પાસે કાઇ હથિયાર નહોતા એટલે ચોકીદારો અને ભાલાધારીઓ ઉપર ચપલ કે કશા અને તેમની ઉપર ધસી જવા સિવાય બીજુ કાંઇ તેઓ કરી શકયા નહિ પુરનસીધના ફરમાન મુજબ ચોકીદારોએ બંદૂકોને સંગીન ચડાવીને એમની ઉપર હલ્લો કર્યો. કેટલાક ગુરખાઓ ઘવાયા તેમને ઇસ્પિતાલમા લઇ જવાયા. ઇસ્પિતાલમા પણ એમને આઝાદ હિન્દ ફોજમાં જોડાવાનું કહેવામાં આવ્યુ, પણ એમણે ના પાડી. 'ગુરખા રાયફલ્સ'ના હવાલ

દાર વેલેતબહાદુર, કે જે આ યુદ્ધકેદીઓમાંના એક હતા અને જખ્મી બન્યા હતા તે, આ બનાવની સાક્ષી પૂરશે.

૧૯૪૨ના ડીસેંબરમાં મોહનસીંઘ અને જાપાનીઓ વચ્ચે ટંટો થયો. જાપાનીઓએ મોહનસીંઘની ધરપકડ કરી અને આ૦હિં૦ફો૦–માં જોડાયેલા યુદ્ધકેદીઓમાંના ઘણાએ પોતાના બિલ્લા ઉતારી નાખ્યા. જોકે વડા મથકના કેટલાક અફસરોએ પોતાના બિલ્લા રાખેલા. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી વહીવટી સમિતિના પ્રયત્નો છતાં આ૦હિં૦ફો૦ના મોટા ભાગના અફસરોની એમાં રહેવાની મરજી નહોતી. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩ના દિવસે વહીવટી સમિતિએ તમામ હિંદી અફસરોની એક સભા બોલાવી અને તેમાં એમની સમક્ષ એક પ્રશ્નાવલિ મૂકી. એક પ્રશ્ન એ હતો કે, આ૦હિં૦ફો૦માં ચાલુ રહેવાની તમારી મરજી છે કે નહિ? જે અફસરોએ ના પાડી તેમને ૧૩મી ફેબ્રુઆરીએ રાશબિહારી બોઝ સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યા. હાજર કરાતાં પહેલાં અફસરોને એક છાપેલું ચોપાનિયું આપવામાં આવ્યું હતું. તેમાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કારોબારી સમિતિના પ્રમુખ તરીકેની રાશબિહારી બોઝની છાપેલી સહી હતી.

ચોપાનિયામાં લખ્યું હતું કે, 'અત્યારના સંજોગોમાં જેઓ આ૦હિં૦ફો૦માં ન રહેવા માગતા હોય તેમને વિશે હું તો એટલું જ કહી શકું કે ફોજના અત્યારના સંજોગો વિશે મારો દોષ ભાગ્યે જ કાઢી શકાશે......તમે જાણો છો તેમ બ્રિટન સામેની હિંદની લડત હવે કટોકટીએ પહોંચી ગઇ છે. અંગ્રેજો ઉપર હિંદ છોડી જવાનું હજી વધુ દબાણ લાવવા માટે મહાત્મા ગાંધીએ ત્રણ અઠવાડિયાના ઉપવાસ આદર્યા છે. આ રીતે સમાધાનની કોઇ પણ તક રહેતી નથી. આપણી ફરજ હવે સ્પષ્ટ છે. આ૦હિં૦ફો૦માંથી નીકળી જનારાઓનું શું થશે એ જાણવા તમારામાંના કેટલાક કદાચ આતુર હશો. કમનસીબે, અત્યારની ઘડીએ જાણી બૂઝીને આ૦હિં૦ફો૦ છોડી

જનાગઓ ઉપર માગે કાંઈ પણ અંકુશ નહિ રહે જાપાનીઓ વતી હુ બોલી શકુ નહિ જે સત્તાના કેદીઓ થવાનું તેઓ પમદ કરે તે એમને કેવી રીતે કે કયે સ્થળે ગાખશે તે હુ કહી શકું નહિ જે અફસરો પોતાના નિર્ણયની પુન વિચારણા ન કરવા માગતા હોય તેમને હુ તેમના સિપાહીઓથી જુદા પાડુ તે પૂર્વે તેમના કારણો જણાવવા મારી સમક્ષ આજે સાડા અગિયાર વાગે હાજર થવુ પડશે '

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરી પછી આ૦હિ૰ફો૦ માટે ફરીથી ભરતી થતી હતી. ઘણા યુદ્ધકેદીઓ એમા જોડાયા અને તેથીય વધારેને જોડવામા આવ્યા હતા.

યુદ્ધકેદીઓ ઉપરના સિતમો અને યાતનાઓ તેમની છાવણી-ઓમા અને નજરકેદ–છાવણીઓમાં ખુલ્લેખુલ્લા અને જાહેર રીતે લાદવામા આવતા. આરોપીઓ યુદ્ધકેદીઓની અને કેદીઓની છાવણી-ઓમા જતા ૧૯૪૨ના ડીસેંબર પહેલા અને પછી આરોપીઓ પોતે જ કેટલીક યુદ્ધકેદી–છાવણીઓમા વ્યખ્યાનો આપતા હતા હું તેમાના થોડાક પ્રસંગો ટાંકીશ :

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરી–ફેબ્રુઆરીમા કે શાહનવાઝ પોર્ટ ડિકસન-મા હતા અને યુદ્ધકેદી–અફસરો, સુબેદારો અને જમાદારો સમક્ષ એમણે ભાષણ કરેલું. એમને કહ્યુ હતુ કે, 'મોહનસીંઘ વાળી આ૦ હિ૦ફો૦ વિખેરી નાખવામાં આવી છે, અને એક નવી આ૦હિં૦ફો૦ ઊભી થઇ રહી છે કોઇ યુદ્ધકેદીને એમાં જોડાવું હોય તો તે જોડાઈ શકે છે. અહીં તમને કેટલી ખરાબ રીતે રાખવામાં આવે છે! પણ જો આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાશો તો તમારી સારી સભાળ રખાશે અને ખોરાક બરાબર અપાશે. યુદ્ધકેદીઓને આ સમજાવજો અને ભરતી થવા માગનારાઓના નામ સિંગાપુરમાંના આ૦હિં૦ફો૦ના વડા મથકે મોકલી આપવા આ છાવણીના નાયકને આપજો.'

કોઇ ભરતી થવા આગળ આવ્યું નહિ.

૧૯૪૩ ના એપ્રિલ-મેમા કે શાહનવાઝ પોર્ટ બ્લેટનહામમા હતા. એ પ્રસંગે એમની સમક્ષ પરેડ કરવા લવાયેલા તમામ યુદ્ધકેદીઓ સામે તેમણે એક ભાષણ કર્યું. અગ્રેજોને હિંદમાથી હાંકી કાઢના ભરતી થવાની હાકન તેમણે કરી એમણે કહ્યુ, 'તમાર આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાવુ જોઇએ જો એમ કરશો તો તમને મારો ખેગક મળશે અને થોડાક વખતમા ખરમા મોકનવામાં આવશે આ૦હિ૦ફો૦મા તમારો પગાર એ તો માત્ર ખિસ્સાખર્ચ જેવો રહેશે, પણ હિંદની આઝાદી મળશે ત્યારે તમારા પગારનો જૂનો દર ફરી ચાલુ કરાશે'

એ પ્રસંગે પણ કોઇ ભરતી થવા આવ્યુ નહિ

જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ મા, એક છાવણીમાના યુદ્ધકેદીઓ સમક્ષ ઇવાકુરુ નામના એક જાપાની અફસરે અને રાશબિહારી બોઝે ભાષણ કર્યું ત્યારે એમની ભાષણ-મંડળીમાના એક તરીકે લે૦ ધિનન ત્યા હાજર હતા ભાષણ પછી લે૦ ધિનન ભોજનગૃહમા ગયા અને કહ્યુ કે ત્યાં હાજર રહેલા માણસો સાથે એમને વાત કરવી હતી એમણે કહ્યુ કે તમામ અફસરોએ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાવુ જોઇએ પંજાબ રેજીમેન્ટવાળા સુબેદાર-મેજર બાણુગામ અને સુબેદાર ચનાનસીંઘે એમને કહ્યુ કે એ જાતની વાત કરવા એ ત્યા આવ્યા હોય તો એમણે એજ ઘડીએ બહાર ચાલ્યા જવુ તે ગુસ્સે થઈ ગયા અને ચાલ્યા ગયા

૧૯૪૩ ના માર્ચમા મે ધારા સાથે લે ધિનન જિત્રા ગયા અને ત્યાના યુદ્ધકેદીઓ સમક્ષ ભાષણો કર્યા પ્રથમ મે ધારાએ પોતાના ભાષણમાં કહ્યુ કે, 'આ૦હિ૦ફો૦ની સ્થાપના થઈ ગઈ છે અને એ માત્ર હિંદુસ્તાનમાં જ લડશે અને હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવશે. એ જાપાનીઓની સાથે રહીને લડશે ખરી, પણ જો જાપાનીઓ તરફથી કાંઈ લુચ્ચાઇ થશે તો પછી એકવાર હિંદમા પહોચ્યા પછી તો

આ૦હિ૦ફો૦ પાસે પોતાનાં હથિયાર હશે અને જાપાનીઓ સામે પણ એ લડશે. તમારે આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાઇ જવું જોઇએ કારણકે એ જ સારામા સારી તક છે અને મોટા ભાગના યુદ્ધકેદીઓ તો અત્યારસુધીમા જોડાઇ પણ ચૂક્યા છે.' પછી લે. ધિલને ભાષણ કર્યું કે, 'મે. ધારાના ભાષણ પછી યુદ્ધકેદીઓએ શુ કરવુ જોઇએ તેની કોઇ શકા ન હોઇ શકે આ૦હિં૦ફો૦ માત્ર હિદુસ્તાનમા જ લડશે અને હિદની સ્વતત્રતા મેળવશે જાપાનીઓ પાસેથી એને મદદ મળશે.'

એજ માસમા લે૦ ધિલન તાઇપીગ ગયેલા. આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાયેલા ત્યાંના યુદ્ધકેદીઓ સામે તેમણે ભાષણ કર્યું: 'સિંગાપુર અને જિત્રામાં યુદ્ધકેદીઓ સામે મેં ભાષણો કર્યાં હતા અને એ સહુ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાઇ ગયા છે. તમારે પણ જોડાવુ જોઇએ. અંગ્રેજોને હિદમાથી હાંકી કાઢવા આ૦હિ૦ફો૦ લડવાની છે. નહિ જોડાવ તો તમે મુશ્કેલીમાં મુકાશો આ૦હિં૦ફો૦ નિષ્ફળ જાય તો પણ તમારે કશો જ ડર રાખવાનો નથી, કારણ કે ઉચ્ચ અફસરો ઉપર બધો વાંક આવશે અને સામાન્ય સિપાહીઓને સજા કરશે નહિ.'

આરોપીઓએ જે કહ્યું અને કર્યું તેના પરિણામને તે વખતના સંજોગોને લક્ષમા રાખીને વિચારવાનુ છે. મલાયા અને સિંગાપુરમાંના બ્રિટિશ દળો ભાંગી પડયાં હતાં. યુદ્ધકેદીઓ સાથે યુદ્ધકેદી-છાવણીઓ અને નજરકેદ-છાવણીઓમાં ઉપર કહ્યુ તેવુ વર્તન ચલાવવામાં આવતું હતુ પોતાના અફસરના હુકમનું મૂગુ પાલન કરવની તાલીમ હિંદી સિપાહીને અપાતી આવી છે. આરોપીઓ આ૦હિં૦ફો૦ માટે માણસોની ભરતી કરતા હતા અને સારા વર્તાવનાં વચનો અને અંકિત ધમકીઓ આપતા હતા. આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાનાર માટે બાકી રહેતાં હતાં માત્ર ભૂખમરો અને સિતમો. એટલે હિંદી લશ્કરના ઘણા માણસો આ૦હિ૦ફો૦માં જોડાયા તેની કંઇ નવાઇ નથી-ખાસ તો એટલા માટે કે આ૦હિ૦ફો૦માં જોડાયેલા એમના ઉચ્ચ અફસરોને રાખેલા એમની નજર સામે જ હતા.

પુરાવાઓમાંથી દેખાશે કે આરોપીઓએ આ૦હિંફો૦માં સિપાહીઓની ભરતી કરી છે, આ૦હિં૦ફો૦ના સંચાલનમાં ભાગ લીધો છે, નામદાર શહેનશાહનાં દળો સામે લડવાનાં સૂચનો અને ફરમાનો આપ્યાં છે, અને ખુદ પોતે પણ એ દળો સામે લડયા છે. એમ કરીને એમણે અગાઉથી ઘડેલી યોજનાઓનો અમલ કર્યો છે અને બીજાઓ સાથે મળીને યુદ્ધ ચલાવવાના સંયુક્ત ઇરાદાનો અમલ કર્યો છે.

જાપાનીઓએ કબજે કરેલાં બ્રિટિશ શસ્ત્રો વડે એ તાલીમ પામતા અને લડાઇ લડતા હતા. સિપાહીઓ અને અફસરોએ હિંદી લશ્કરના પોતાના ગણવેશ પહેરવા ચાલુ રાખ્યા હતા અને વધુમાં આ૦હિં૦ફો૦ના બિલ્લાઓ એમણે લગાડ્યા હતા. આવા કેટલાક બિલ્લાઓ પુરાવા તરીકે રજૂ કરાશે.

આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા લે. નાગને લગભગ ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ માં કહેવાનો આ૦ હિં૦ફો૦ કાનૂન ઘડવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. આ કાનૂન મોટે ભાગે તો હિંદી લશ્કરી કાનૂનને મળતો આવે છે, પણ ફટકાની સજાનો એક મહત્ત્વનો ઉમેરો એમાં કરાયો હતો. શરૂઆતમાં એમાં અઠવાડિયે ૬ ફટકા અને બધા મળીને વધુમાં વધુ ૨૪ ફટકાનો પ્રબંધ હતો. સિપાહીઓ અને અફસરોમાં ગંભીર શિસ્તભંગના કિસ્સાઓમાં ફટકાની સજા ફરમાવવાની સત્તા ૧૯૪૩ ના જુનમાં લશ્કરી કમાન્ડરો અને 'ડાયરેક્ટોરેટ ઓફ મિલિટરી બ્યૂરો'ને આપવામાં આવી હતી. ઓગસ્ટ ૧૯૪૪ માં વધુમાં વધુ ફટકાની સંખ્યા-મર્યાદા વધારીને ૪૫ કે ૫૦ ની બનાવીને એનો અમલ કરવાની સત્તા ડિવિઝનોના, રેજીમેન્ટોના અને બેટેલિયનોના કમાન્ડરોને પણ અપાઇ હતી.

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરીના અરસામાં, યુદ્ધકેદીઓની વહીવટી જરૂરિયાતો માટે એક વહીવટી-સમિતિ સ્થાપવામાં આવી હતી. પ્રચાર-

ના ભાષણો ગોઠવવાનું કામ આ જ સમિતિ કરતી હતી. ૧૯૪૩ ના મે ના અરસામા 'ડાયરેક્ટોરેટ ઑફ મિલિટરી બ્યૂરો'ની સ્થાપના થઇ. સેહગલ લશ્કરી મંત્રી હતા અને શાહનવાઝ હતા 'ચીફ ઑફ જનરલ સ્ટાફ.'

૧૯૪૩ ની ૨૧ મી ઑક્ટોબરે સિંગાપુરમા આ૦હિં૦ફો૦ના માણસો અને નાગરિકોની એક જંગી સભા થઇ હતી સુભાષચંદ્ર બોઝે ત્યા ભાષણ કરેલું આ૦હિં૦ફો૦એ કબજે કરેલા વિસ્તારો-ના વહીવટ માટે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કર્યાની તેમણે જાહેરાત કરી. તેના પ્રધાનોના નામની પણ એમણે જાહેરાત કરી, અને એમા કે શાહનવાઝખાનનું નામ શામિલ હતું ૧૯૪૪ ની ૩૦ મી ઑક્ટોબરે કામચલાઉ સરકારની એક યુદ્ધ-સમિતિ ઊભી કરવામા આવી હતી આ માહિતીની જાહેરાત કરવા માટે કે સેહગલે તેની એક નકલ લે. નાગને મોકલી હતી

૧૯૪૫ના માર્ચ સુધીમા આ૦હિં૦ફો૦ના ઘણા અફસરો અને સિપાહીઓ ના શહેનશાહના દગો સાથે ભળી જવા લાગ્યાં. આ અટકાવવા માટે સુભાષચંદ્ર બોઝે એક ફરમાન બહાર પાડયુ કે આ૦ હિં૦ફો૦નો કોઇ પણ સભ્ય, તેનો ચાહે તે હોદ્દો હોય પણ, જો બાયલી વર્તણૂક દેખાડે તો તેને કેદ પકડવાનો અને જો દગાખોરી કરે તો ઠાર મારવાનો અધિકાર હવેથી આ૦હિં૦ફો૦ના તમામ મળો – ન.ના મોટા અફસરો તેમજ સિપાહીઓને આપવામાં આવે છે.

આ ખટલામાંના પુરાવાઓ મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી, બેઉ હતા. બ્રહ્મામાના બ્રિટિશ લશ્કરના હાથમાં વખતેવખત જુદા જુદા દસ્તાવેજો આવતા. ફરિયાદપક્ષ તમને રજૂ કરી શકે તેમ છે. છતાં, તેમાના થોડાનો ઉલ્લેખ હુ અહીં કરીશ આ દસ્તાવેજો નીચે આરોપીઓની સહી છે

કે. શાહનવાઝખાનની સહીવાળા અથવા તેમના હસ્તાક્ષરોવાળા

દસ્તાવેજોમાંના કેટલાક નીચે મુજબ છેઃ ૧૯૪૩ ની ૮ મી ઓગસ્ટે ડિવિઝન નં. ૧ના વડા મથકને એમણે એક કાગળ લખ્યો અને બરમામાં હિંદી સૈનિકોની સ્વાગત અને સંચાલનની યોજનાની એક નકલ મોકલી. આ કાગળમાં તારીખ છે, ૮ મી ઓગસ્ટ, '૦૩. "૦૩' એટલે ૨૬૦૩ની જાપાની સાલ. ૧૯૪૩ની ૧૪મી મેએ એક જાહેરાત થઈ હતી કે તે દિવસથી જાપાની પંચાગને અપનાવવામાં આવશે, એટલે કે ૧૯૪૩ ને બદલે ૨૬૦૩, અને એ પ્રમાણે આગળ. યોજનામાં જણાવાયું હતું કે હિંદ-બરમા સરહદ ઉપર લડાઈ ચાલુ થશે ત્યારે અમુક હિંદી સૈનિકો એમને પક્ષે ભળી જશે અને બીજા કેટલાકને લડાઈમાં શરણે થવું પડશે એવી ધારણા રખાય છે. જાપાની અને બીજી મુશ્કેલીઓને કારણે એવા સિપાહીઓને તારવવાનું જાપાની લશ્કર માટે કપરું બની જશે. એ સિપાહીઓના ત્રણ વિભાગ પાડી નાખવા જોઈએ એમ એમાં જણાવાયું હતું. (क) જેમને ચળવળની જાણ હોય અને તેમાં જોડાવાના ઈરાદાથી આવ્યા હોય. (ख) જેમને કાંઈ ખબર ન હોય પણ તેમાં જોડાવા તૈયાર હોય. (ग) જેઓ આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા કબૂલ ન થતા હોય. (क) અને (ख) વિભાગોને વ્યવસ્થિત કરીને તેમને શસ્ત્રસજ્જ કરવાના હતા. જ્યારે (ग) વિભાગને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે રાખવા જાપાની સત્તાવાળાઓને સોંપી દેવાના હતા. આ યોજનાનો અમલ થાય તે પૂર્વે જ, હિંદુસ્તાન તરફની, આ૦હિં૦ફો૦ તરફની તેમજ તેમને પક્ષે ભળી જતા હિંદી સૈનિકો તરફની જાપાન સરકારની નીતિથી સહુ જાપાની અફસરો અને સૈનિકો જાણકાર થઈ જાય, આ૦હિં૦ફો૦ને મદદ કરવા અને તેની સાથે સહકાર કરવા તેઓ તૈયાર રહે અને યોજનાના સરળ સંચાલન માટે શક્ય તેટલી બધી સગવડો આપે એટલી ખાત્રી કરી લેવાની વિનતિ હિકારી-કિકાનને એમાં કરવામાં આવી હતી.

૧૯૪૪ની ૫મી સપ્ટેમ્બરે આ૦હિં૦ફો૦નો એક હુકમ બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. લશ્કરી મંત્રી તરીકેની કે. સેહગલની સૂચના

મુજબ એની જાહેરાત થયેલી આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર તરફથી આ૦હિ૦ફો૦ના માણસોને અપાનાર માનચાંદની એક યાદી એમાં અપાયેલી એમાંનો એક હતો 'તમધા-એ-શત્રુનાશ' કોઈપણ બ્રિટિશ કે અમેરિકન અફસરને મારી નાખવામાં કે જીવતો પકડવામાં બહાદુરી અને કર્તવ્યનિષ્ઠા દેખાડનાર આ૦હિ૦ફો૦ના સિપાઈને એ એનાયત કરવામાં આવનાર હતો

૧૯૪૫ની ૧૦મી એપ્રિલે જે શાહનવાઝે યુનિટ નં ૬૦૫, ૭૪૭ અને ૮૦૧ ને એક હુકમ મોકલીને જણાવ્યું કે એ રેજીમેન્ટોને વિશાળ ક્ષેત્રમાં ફેલાઈ જવું પડશે, અને વડા મથક સાથેનો સંદેશ વ્યવહાર સરળ નહિ રહે, તેથી સર્વોચ્ચ કમાન્ડરની રજાથી ડિવિઝનના કમાન્ડર તમામ રેજીમેન્ટોના કમાન્ડરને સત્તા આપે છે કે ગંભીર શિસ્તભંગ નિમકહરામી, ભાગેડુપણું કે બીજા કોઈ ગંભીર અપરાધ માટે કોઈ પણ માણસને એ મોતની સુદ્ધાં ગમે તે સજા કરમાવી શકે છે

૧૯૪૪ અને ૧૯૪૫ની સાલની કે શાહનવાઝખાનની રોજનીશી પણ ફરિયાદપક્ષના હાથમાં આવી છે તા ૩૦ મી માર્ચ નીચેની એક નોંધ આ પ્રમાણે છે 'ખૂની ટેકરી પરથી પાછો ફર્યો, એનો અહેવાલ દુખકર છે, આ૦હિ૦ફો૦ની ચુનંદી રેજીમેન્ટનો જાપાનીઓ મજૂરો તરીકે ઉપયોગ કરી રહ્યા છે આ ભાગમાં કિમેદારીને મગજમાં હું આજે હાર જવાનો છું મને થાય છે કે આ બધી એરપણી મજુરા-આઝાદીનો અંજામ શું આવવાનો હશે!'

૧૯૪૪ની ૪ થી એપ્રિલની નીચેની બીજી એક નોંધ કહે છે કે એસ. ૪ ડી. ડિવિઝનના કમાન્ડરને કે શાહનવાઝ મજેશા કમાન્ડરે આવતી લશ્કરી હિલચાલમાં પોતાનો ભાગ મુકરર કરવાની તક કે. શાહનવાઝને આપી હતી એમ નોંધ કહે છે એમની પસંદગી ખાસ ઉપર હુમલો કરવા પર ઠરી

૧૯૪૪ ની ૭ મી જુલાઇની નોંધ નીચે પ્રમાણે છે: 'સિપાહીઓને કાંઈ રેશન મળ્યુ નથી. ચાર ગઢવાલીઓ ભૂખમરાથી મરણ પામ્યા છે. રેશન વિશે કાંઇક કરવાનુ કહેવા હુ અને ગામસરૂપ હિમરી-કિકાનને મળ્યા તેઓ તો એની પ્રત્યે જરા ય ધ્યાન આપતા લાગતા નથી. મારા માણસોને આમ જાણીબૂઝીને ભૂખે મારવાનો શો હેતુ હશે તેની મને ખબર પડતી નથી'

૧૯૪૪ ની ૧૫ મી જુલાઇની નોંધ કહે છે કે ભૂખમરાને કારણે માણસો માખીની જેમ મરી રહ્યા છે અને કેટલાક તો આપઘાત કરી રહ્યા છે, પણ જાપાનીઓ જરાય મદદ કરતા નથી.

૧૯૪૪ ની ૮ મી ઓગસ્ટની નોંધ 'સુવાથી કિમેવારીનો જવાબ લઇને પિનારા પાછો ફર્યો છે પૈસાની સગવડ કે બીજી મદદ માટે તેના તરફથી કોઈ સગવડ થઈ શકી નથી એણે સૂચવ્યુ છે કે તારાઉન ખાતેના આપણા બિમાર સિપાહીઓએ આપઘાત કરવો જોઇએ'

૧૯૪૫ ની રોજનીશી પણ એટલી જ મહત્વની છે ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫ ની તારીખ નીચેની નોંધ કહે છે કે એ ગતે ટે શાહનવાઝ મોરચા ભણી રવાના થવાના હતા, મધરાતે એ પોપા જવા ઊપડી ગયા, એમને વિદાય આપવા નેતાજી આવ્યા હતા અને એમને બધી જ સૂચનાઓ આપી હતી નેતાજી એટલે સુભાષ બોઝ

૧૫ માર્ચ. તા ૧૫-૧૬ ની મધરાતે મેહગન અને તેમના સિપાહીઓએ પ્યિનબિનમા દુશ્મન ઉપર હુમલો કર્યો

માર્ચ ૨૮ લેગી આગળ તેમની કૂચ થભી ત્યા ખબર મળ્યા કે મેહગન અને બીજા ગૂમ થયેલા અફસરો આવી પહોચ્યા છે.

એપ્રિલ ૨ ' દુશ્મન આયરાઓથી ફ્લિસ શરૂ થયો. કેટલાક અફસરો ફોજમાથી નાસી છૂટયા. એપ્રિલ ૩: મેહગન તરફથી સમા-

ચાર સાંપડે છે કે દુશ્મનની બે બેટેલિયનો સહિત ૧૨ ટેન્કો એમની ઉપર ચઢાઇ લાવી રહી છે.

એપ્રિલ ૪: સેહગલે ખબર મોકલ્યા કે મોટા ભાગના સિપાહીઓ ફોજ છોડી ભાગી ગયા છે, અને એમ લાગે છે કે એલ ખતમ થયો છે. એપ્રિલ ૫: કિયાક પાર્ટાંગ અને પોપાનું રક્ષણ સંભાળી લેવાનુ મિશન અને સેહગલને સોપ્યું. એપ્રિલ ૭: બચાવની હરોળોનો કબજો સંભાળી લેવાનો હુકમ ગુરબક્ષ અને સેહગલને કર્યો.

એપ્રિલ ૧૮: અંગ્રેજોએ ટૅાંગવિંગીનો કબજો લઇ લીધો છે. જાપાનીઓ અને આ૦ હિં૦ ફો૦ વળતા હુમલા કરી રહ્યા છે. એપ્રિલ ૧૯: માગ્વે પાસેની બચાવની હરોળો બ્રિટિશ ટેન્કોએ તોડી પાડી છે અને વ્યવસ્થિત સામનો મુદ્દલેય થઇ શકે તેમ નથી.

મે ૪: 'એક નાના ઝૂંપડામાં દિવસ ગાળ્યો. આખો દિવસ વરસાદ વરસતો હતો. અમને રઝળતા મૂકીને જાપાનીઓ ભાગી નીકળ્યા છે. તેઓ પોતે નાસી રહ્યા છે અને અમારી કાંઇ ફિકર કરતા નથી.' મે ૫: જાપાનીઓને આ૦હિં૦ફો૦ની હવે વધુ કાંઇ જરૂર રહી નથી. એ બે વચ્ચેનાં સંપર્કખાતામાંથી પોતાના અમલદારોને એમણે પ્રોમ શહેરમાંથી પાછા તેડાવી લીધા છે. ફોજનાં શિસ્ત અને જુસ્સો બગડતા જાય છે.

કોઇનો કાંઇ કાબૂ રહ્યો નથી અને સિપાહીઓને છોડી છોડીને અફસરો જતા રહે છે.

મે ૧૩: બ્રિટિશ ફોજો વિશેની પૂરી માહિતી મેળવી. મને લાગે છે કે અમે સંપૂર્ણપણે વિખુટા પડી ગયા છીએ. છટકવાનો કોઇ માર્ગ નથી. સાંજના સાત વગે ગામ છોડીને જંગલમાં ગયા. ત્યાં સિપાહીઓને મેં બધી જ વિગતો જણાવી. બહુમતીએ નક્કી કર્યું કે યુદ્ધકેદી બની જવું. પણ હજી હું શરણે જવા તૈયાર નથી. બરમાના જંગલોમાં થોડો વધુ રઝળપાટ અને વધુ ગમશે.

મે ૧૪: મેજર જાગીર અને 'એ. બી.'ના અંકુશ હેઠળ યુદ્ધકેદીઓની ટૂકડી સવારના દસ વાગે ચાલી નીકળી કર્નલ ધિલન, મેજર મેહરદાસ અને ૮૦ સિપાહીઓવાળી મારી ટૂકડી પાછળ રહી. જોઇએ કે વિધાતાએ અમારે માટે શેનું નિર્માણ કર્યું છે! સાંજના ચાર વાગે પેગુથી પશ્ચિમે સાત માઇલ પગના ગામડેથી નીકળ્યો અને પેગુની પશ્ચિમે સોળેક માઇલ પગના લોગા ગામે પહોંચ્યો. જગલમાં સપડાઇ ગયેલા ઘણા જાપાનીઓ પણ અહીં છે. બધા રહેવાસીઓ બહુ જ બ્રિટિશપક્ષી છે, અમારુ સખ્યાબળ માત્ર ૪૯ માણસોનુ છે.

છેલ્લી નિત્યનોધ ૧૭મી મે ૧૯૪૫ની તારીખ નીચે છે: 'તા. ૧૬–૧૭ ની મધરાતને સુમારે સિતાપિનઝીકસ ગામમા દાખલ થતાં જ પંદર વાગને છેટેથી પજાબ રેજીમેન્ટના માણસોએ અમારી ઉપર ભારે ગોળીબારો કર્યા. અમારો નાગરિક ભોમિયો માર્યો ગયો. મે મારી બેગ ખોઈ એ રાત જગલમા ગાળી. સવારના આઠ વાગે ઊભો થયો પણ તમામ રસ્તા બંધ થઇ ચૂક્યાની જાણ થઈ. સાંજના ૭ વાગે પજાબ રેજીમેન્ટે મને કેદ પકડ્યો અને પેગુના ડિવિઝનના વડા મથકે, અને આખરે જેલમા પહોચાડ્યો.'

કે. સેહગલની સહીવાળા અથવા એમના અક્ષરોવાળા લખાણોમાં નીચે મુજબના શામલ છે આ૦ હિં૦ ફો૦ ના સર્વોચ્ચ સેનાપતિ તરીકે ૧૯૪૪ ની ૯ મી ફેબ્રુઆરીએ સુભાષ બોસે કાઢેલા એક રોજિંદા ફરમાનને કે. સેહગલે તમામ એકમો ઉપર મોકલી આપ્યુ. એમાં કહેવાયું હતું કે પ્રત્યેક એકમ-કમાન્ડરે પોતાના અંકુશ નીચેના સૈનિકોની પરેડ ગોઠવવી અને આરાકાન મોરચા પરની હિલચાલની મળી હોય તેટલી બધી વિગતો તેમને જણાવવી. આ ખાસ ફરમાનમા કહેવાયું હતું કે લાબા કાળથી જેની વાટ જોવાતી હતી તે દિલ્હી ભણીની કૂચ શરૂ થઇ છે. આરાકાન પર્વત ઉપર ફરકી રહેલો ત્રિરગી રાષ્ટ્રધ્વજ વાઈસરોયના મહેલ

ઉપર ન ફરકે અને દિલ્હીના પુરાણા લાલ કિલ્લામાં એમની વિજય -કૂચ ન નીકળે ત્યાંસુધી એ કૂચ કાળા નિશ્ચય સાથે ચાલુ રાખવી જોઈએ. 'ચલો દિલ્હી'નો પોકાર ઉપાડી લેવાનું એમને કહેવાયું હતું.

૧૯૪૫ ની છઠ્ઠી એપ્રિલે આઝાદ ફોજની ટૂકડી ન. ૫૯૯ ઉપર કે. સેહગલે એક અહેવાલ મોકલેલો તેમા જણાવેલુ કે લેફ યાસિન -ખાન અને બીજા અફસરો તથા સૈનિકો ફોજમાંથી ભાગી ગયા છે અને પરિણામે અફસરો અને સનિકોમા ખૂબ ગભરાટ અને નિરાશા ફેલાયા છે લેફ૦ ખાઝિમશાહની માનસિક હાલત સારી ન હોવાથી ટૂકડીનું નેતાપદ તે સભાળી શકે તેમ નથી તેથી 'એ' કપનીના કમા-ન્ડર ઉપર નજર રાખવા એને મોકલ્યા છે, અને લડાઈનું સંચાલન કે. સેહગલે પોતાના હાથમા લીધુ છે લડાઇ દરમિયાન બે પાયદળ ટૂકડીઓ દુશ્મન સાથે ભળી ગઈ અને આગળ ઉપર પોતાની બેટેલિ-યનના આખા વડા મથક સાથે લેફ૦ ખાઝિમશાહ અને 'એ' કપનીની એક પાયદળ ટૂકડી ફોજમાંથી ભાગી છૂટયા.

ફોજમાંથી નાસી છૂટવાના વધુ કિસ્સાઓ પણ અહેવાલમાં જણાવાયા હતા પરિસ્થિતિના સાર તરીકે એમણે અહેવાલમા જણાવ્યું હતું કે તેઓ ચારે બાજુથી ઘેરાઈ ગયા હતા, ટુકડીનો જુસ્સો ઓસરી ગયો હતો, અને એમાના થોડા દુશ્મનપક્ષે ભળી જશે એવુ લાગતું હતું દુશ્મનપક્ષે ભળી જતા અફસરો એમના હાથ નીચેના માણસોને પણ પોતાની સાથે આવવાનો હુકમ કરતા જતા.

કે સેહગલના હસ્તાક્ષરોમાં લખાયેલી એમની રોજનીશી પણ મોજુદ છે અને તે રજૂ કરાશે. ૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫ની તારીખ નીચેની નોંધ કહે છે કે પોપા ટેકરીના રક્ષણનું કામ તેમણે બજાવ-વાનું હતું ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીએ એમણે લખ્યુ છે કે ખિવનના મોરચા સામેની ઈરાવદી નદી દુશ્મને પાર કરી હતી, અને તેની રેજિમેન્ટ

લગભગ ખતમ થઈ-ચૂકી હતી (૧૯મી) રેજિમેન્ટની હાલત વિશે પ્ધિલન ઘણા નિરાશ હતા એમા જરાય શિસ્ત નહોતી, જુસ્સો ઓસરી ગયો હતો. (૧૯મી માર્ચ) "મોરચા ઉપર જવાની ના પાડવા બદલ એક અફસરને મારે મોતની સજા ફરમાવવી પડી હતી અફ-સોસ, માનવજીવનનો આ કેવો વ્યય થાય છે!" (૨૭) 'આ અફસરો હજી સુધી પીંછા ફર્યા નથી મને ખાત્રી છે કે એ દગાખોર સવરો દુશ્મનપક્ષે ભળી ગયા છે હવેથી હુ મિનડલ નિર્દય થવાનો છુ કોઇ પણ માણસ શ ાજનક દિલચાન ્રતો માલુમ પડે કે તરત તેને ઠાર મારવાનો હુકમ મે આપી દીધો છે (૧૧મી)' ધિનને આજે હુમલો શરૂ કર્યો છે હુ ઇચ્છુ છુ કે એ સાચે જ કાઇક સારૂ કરી બતાવે આ દગાખોરોએ લગા-ડેલુ કલક આપણે ધોઇ નાખવાનુ છે ' (૨૦મી) "આક્રમણમા અમને પણ ભાગીદાર બનાવવાનું શાહનવાઝે જાપાનીઓને કહ્યુ છે એની સાથે હુ સમત થાઉ છુ પણ મને નથી લાગતુ કે અમને એ તક મળે'

૧૯૪૫ની ૨૮મી એપ્રિલે કે સેહગલ શરણે થયા હતા

પુરાવાઓમાથી સાબિત થશે કે ૧૯૪૩ જુલાઇમા સુભાષ બોઝ સિગાપુર આવ્યા પછી સ્થપાયેલી ગેરીના રેજિમેન્ટ ન ૧ ના કમા-ન્ડર તરીકે શાહનવાઝખાનની નિમણૂક થઇ હતી પોતાની રેજિ-મેન્ટને લઈને બરમા જવા તેઓ ઓકટોબર,૧૯૪૩મા રવાના થયા

૧૯૪૩ના એપ્રિલમાં કે સેહગલ લશ્કરી મત્રી બન્યા ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમા એ સિગાપુરથી રગુન આવી પહોચ્યા

૧૯૪૪ના સપ્ટેબરના અરસામા લેફ્ ધિલન બરમા આવી પહોચ્યા રગુન પહોચ્યા પછી તરત જ એમને ચોથી ગેરીલા રેજિ-મેન્ટ (નેહરુ બ્રિગેડ)ના ઉપરી અફસર નીમવામા આવ્યા. અને પોતાનો હેતો સભાળી લેવા તેઓ મોરચે ગયા

૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમા આઝાદ ફોજનું મુખ્ય વડુ મથક રંગુન પહોંચ્યુ. પાછલુ વડુ મથક સિંગાપુરમા હતુ એ વર્ષના એપ્રિલમા ગેરીલા રેજિમેન્ટ નં ૧, ૨ અને ૩ મણિપુર અને આરાકાનના આક્રમણની તૈયારી કરતી મોરચા ઉપર પડી હતી એ વખતે ચોથી ગેરીલા રેજિમેન્ટ માંડલેમા હતી

આરોપીઓને લાગેવળગે છે ત્યા સુધી યુદ્ધ ચલાવવાનો આખરી તબક્કો ક્યાયુક પાડોંગ અને પોપાની આસપાસમા હતો બધા આરોપીઓ એ વિસ્તારમા જ હતા, અને નામદાર શહેનશાહના લશ્કર સામે લડાઇ ચલાવતા હતા અને ખુદ પોતે પણ લડી રહ્યા હતા

૧૯૪૫ ની ૧૬મી માર્ચે લે. ધિલનના કાબુ હેઠળની ચોથી ગેરીલા રેજિમેન્ટની ૯૦–૧૦૦ માણસોની એક કંપની અને લે. કર્નલ મેક્ડોનાલ્ડના કાબુ હેઠળની ગુરખા રાયફલ્સ–ટૂકડી વચ્ચે ક્યાયુ- પાડોંગ ની નજીકમા અથડામણ થઇ હતી ૧૮મી માર્ચ ૧૯૪૫ના એક 'યુદ્ધ–અહેવાલ'મા લે ધિલને આ માહિતિ આપી છે.'

શહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપ સંબંધમા આટલુ જણાવ્યા બાદ ફરિયાદપક્ષના વકીલે ત્રણેય આરોપીઓ ઉપર ખૂન કરવાના અને કરાવવાના આરોપો અંગે વિગતો આપતા કેટલાક કિસ્સાનુ વર્ણન કર્યું હતુ આ આરોપના ટેકારૂપ સાબિતિઓ અમુક અંશે દસ્તાવેજી અને અમુક અંશે મૌખિક હશે એમ તેમણે જણાવ્યું છેલ્લે તેમણે ઉમેર્યું કે—

'પોતે જે કાંઇ કર્યું છે તે આઝાદ હિંદ ફોજ કાનૂનને અનુસરીને કર્યું છે એમ કહીને આરોપીઓ પોતાના પગલાંને વાજબી ઠરાવી શકે નહિ. એ કાનૂન નીચે અપાયેલી કહેવાતી કોઇપણ સત્તાને આ અદાલત કે આ દેશમાની બીજી કોઇપણ અદાલત મંજૂર રાખી શકે નહિ '

પોણા વાગે અદાલત વિરામ માટે ઊઠી. પ્રેક્ષકવર્ગમાથી ન્યાયમૂર્તિ અચ્છુરામ આગળ આવ્યા અને પોતાના પુત્ર લે. સેહગલને ભેટ્યા

બચાવપક્ષના ધારાશાસ્ત્રીઓ : સર દલીપસીંઘ, પંડિત જવાહરલાલ, સર તેજબહાદુર, શ્રી ભુલાભાઈ, શ્રી આસફઅલી અને શ્રી કાટજૂ.

અદાલતમાં દાખલ થવાનો પાસ ચોકીયાતોને બતાવતા શ્રી ભુ૦ દે૦

ડૉ૦ નેહરુના બે બહેનો, સરોજિની દેવી અને લેફ૦ ધિલનના પત્ની બસંતકૌર

આઝાદ ફોજનો કાનૂન ઘડનાર
લેફ્૦ નાગની જુબાની

બે વાગે અદાલત ફરી મળી ત્યારે ફરિયાદપક્ષે કેટલાક દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા હતા. એમાંથી બતાવાયું કે ત્રણે ય આરોપીઓ અગાઉ હિંદી લશ્કરમાં અફસરો હતા અને દુશ્મનના હાથમાં યુદ્ધકેદીઓ બન્યા પછી આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયા હતા. એ ફોજના અફસરો તરીકે એમણે રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું હતું અને પાંચ હિંદી સિપાઈઓને મોતની શિક્ષા કરવાનો હુકમ કર્યો હતો. તે પછી ફરિયાદપક્ષના સૌ પહેલા સાક્ષી લેફ્ટનન્ટ નાગની જુબાની શરૂ થઈ.

લેફ્. નાગ અંબાળાના એક મેજીસ્ટ્રેટ હતા. ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરીમાં એમની લશ્કરમાં ભરતી થઈ. ૧૯૪૧ના ફેબ્રુઆરીમાં એમને ફરજ બજાવવા હાજર થવાનું તેડું આવ્યું હતું. તેમને દરિયાપાર મોકલાયા; અને ૧૯૪૨ની પાંચમી માર્ચે એ સિંગાપુર પહોંચ્યા. સિંગાપુરના પતન પૂર્વે જ તે એક હવાઈ હુમલામાં ઘવાયા અને પાછળથી જાપાનીઓના યુદ્ધકેદી બન્યા. ઇસ્પિતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ એમને જાણવા મળ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦ની સ્થાપના માટે એક ચળવળ ચાલી રહી છે. એમણે કહ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦ની સ્થાપના હિંદુસ્તાનને અંગ્રેજોથી મુક્ત કરવા કાજે લડવા માટે થઈ હતી. તેઓ જે છાવણીમાં હતા ત્યાં આવીને આ૦હિં૦ફો૦ના કેટલાક અફસરોએ ભાષણો કર્યાં અને એ ચળવળમાં જોડાવાનું કેદીઓને કહ્યું. એમણે ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટમાં થયેલા એક જ ભાષણમાં હાજરી આપી હતી. આગલા ભાષણોમાં તે હાજર રહી શક્યા નહોતા, કારણ કે પોતે બિમાર હતા અને વળી આ ચળવળમાં એમને જરા ય રસ નહોતો. કે. શાહનવાઝને તેઓ ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટમાં મળ્યા હતા.

૧૯૪૨ના ઓગસ્ટને એક દિવસે છાવણીની ઑફિસ પાસેથી પસાર થતી વખતે આ૦હિં૦ફો૦ના કેટલાક અફસરો સાથે ઊભેલા

કે. મોહનસીંઘે તેને બોલાવ્યા. એ અફસરોમાંના એક કે શાહનવાઝ હતા. લેફ. નાગે જ્યારે જણાવ્યું કે લશ્કરમા ભરતી થયા અગાઉ તેઓ બંગાળમાં એક મેજીસ્ટ્રેટ હતા, ત્યારે તેની કામગરીની એમને જરૂર છે, એમ કહીને કે. મોહનસીંગે પોતાને ફરી મળવાનુ તેને જણાવ્યું.

પાછળથી તે આ૦હિં૦ફો૦ના ન્યાયખાતામા જોડાયા હતા. એમનુ પહેલુ જ કામ કે મથુરની મદદ લઇને આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂન ઘડવાનું હતુ.

ભુલાભાઈ—હું માની લઉં છું કે આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂનની જરૂર પડશે તો તે રજૂ કરવામા આવશે.

સરકારી વકીલ—અમારી પાસે એક નકલ છે.

આ૦ હિં૦ ફો૦ ના અફસરો અને સૈનિકોને સંગઠિત અને તાલીમબદ્ધ કરવા અંગે સૂચનાઓ આપતો એક દસ્તાવેજ રજૂ કરાયો અને સરકારી વકીલે તે વાંચી સંભળાવ્યો. ઓગસ્ટ ૨૦, ૧૯૪૨ પહેલા તે બહાર પાડવામા આવ્યો હતો માનીએ તેની ઉપરની સહી ઓળખી કાઢી

સ૦ વ૦—૧૯૪૨ ના સપ્ટેંબરમાં આ૦હિં૦ફો૦નું સંખ્યાબળ કેટલુ હતુ તે તમે જાણો છો?

માફી—હા, દસહજાર જેટલું.

ભુ૦—એના પાસે ચોક્કસ માહિતી છે કે કેમ તે હું જાણવા માગું છું.

જજ એડવોકેટ—એ વિશેની તમારી અંગત માહિતી શી છે?

સા૦—સપ્ટેંબર ૧૯૪૨ ની શરૂઆતમા એ સંખ્યા દસ હજારની હતી એ વાત સામાન્ય રીતે જાણીતી હતી.

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતીમાંથી છે કે લોકોએ તમને જે કહ્યુ તેમાથી?

સા૦—મારી જાતમાહિતીમાંથી.

ભુ૦—પોતે જે સાભળ્યુ હોય તેને પોતે જે જાણતા હોય તેની સાથે એ ભેળવી ન બેસે એ મારે જોવુ હતુ.

સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે આ૦હિ૦ફો૦ની બધી સખ્યા શસ્ત્રસજ્જ હતી

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતીની વાત છે કે કોઈએ તમને કહેલી છે?

સા૦—એ મે સાભળેલી છે

જ૦ એ૦—તમે જે જાણતા હો તે જ તમારે બોલવુ—બીજાઓએ તમને કહેલુ હોય તે નહિ

સ૦ વ૦—આ૦હિ૦ફો૦ માટે શસ્ત્રો કયાથી મેળવાના હતા?

ભુ૦—હુ વાધો ઉઠાવુ છુ પ્રથમ તો મારે એ જાણવુ છે કે સાક્ષી પાસે કાંઇ જાતમાહિતી છે કે નહિ

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતી છે?

સા૦—શસ્ત્રો મે જાતે જોયેલા છે એ બ્રિટિશ શસ્ત્રો હતા.

ભુ૦—મારો ઉદ્દેશ કાર્યવહીમાં ઢીલ કરવાનો નહોતો પણ એ જાતે જે જાણતા હોય તેની જ રજૂઆત કરાવવાનો હતો

સ૦ વ૦—૧૯૪૪ ના ઓગસ્ટમા રંગુનમા એક પરિષદ ભરાયેલી તે તમને યાદ છે?

સા૦—હા

સ૦ વ૦—કે મોહનસીંધ જ્યારે આ૦હિ૦ફો૦ના સેનાપતિ હતા ત્યારે એક કાર્યવાહક સમિતિ હતી?

સા૦—હા એના પ્રમુખ ગશભિહારી બોઝ ઉપરાત ત્રણ નાગરિકો તથા ત્રણ લશ્કરી અફસરો એ સમિતિમા હતા તે પછી આ૦હિ૦ફો૦ ભાગી પડી. કે મોહનસીંધની સૂચના પ્રમાણે આ૦હિ૦ફો૦ના દફતરોનો અને બિલ્લાઓનો નાશ કરવામા આવ્યો હતો.

કે. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી અઠવાડિયાએકમાં જ એક વહીવટી સમિતિ બનાવાઈ હતી. સમિતિએ પહેલું ફરમાન બહાર પાડીને કહ્યું કે વહીવટ અને શિસ્તની જાળવણી માટે તેની સ્થાપના થઇ હતી. એ ફરમાન પછી ભાષણોની એક ઝુંબેશ ચાલુ થઈ હતી અને ઉપલા અફસરો જૂદી જૂદી છાવણીમાના બીજા અફસરો અને સૈનિકો સમક્ષ ભાષણો કરતા હતા.

જ૦ એ૦—આ તમારો અભિપ્રાય છે?

સા૦—આ મારી જાતમાહિતી છે. આ૦હિં૦ફો૦ના માજી સૈનિકો આ૦હિં૦ફો૦માં ફરી જોડાવા માગે છે કે નહિ તે જાણવા માટે ભાષણો ગોઠવાયાં હતાં. આવાં બે કે ત્રણ ભાષણોમાં હું જાતે હાજર રહ્યો હતો. એમાનું એક રાશબિહારી બોઝે કરેલું. આ ભાષણો જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ માં થયાં હતાં. આ ભાષણોનો હેતુ અમને આ૦ હિં૦ફો૦માં રહેવાનું ચાલુ રાખવાનું કહેવાનો હતો. કારણ કે એમના કહેવા પ્રમાણે હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા મેળવવાનું આ૦હિં૦ફો૦નું ધ્યેય ઘણું પ્રશંસાપાત્ર હતું. મોહનસીંઘની ધરપકડની એમને લેશ પણ પરવા નહોતી. બીજું એમણે કહ્યુ કે, આપણે આપણાં સ્થાન જાળવી નહિ રાખીએ તો બહુ મુશ્કલી પડશે કારણ કે જાપાનીઓ આપણને લડાઈમાં ટેકો નહિ આપે.

પછી આ વિશેનો એમનો અભિપ્રાય શું છે તે અફસરોને પૂછવામાં આવ્યું. અને એમાંના મોટા ભાગનો મત એવો હતો કે આ૦હિં૦ફો૦માં તેમણે રહેવું ન જોઇએ. આ ભાષણોની પણ તેમણે ઉઘાડેછોગ ટીકા કરી હતી. રાશબિહારી બોઝને એ વિશે ચોકૂખે-ચોકૂખું કહી દેવાયું. મેં સાંભળેલા બેઉ ભાષણો લશ્કરના વિરોધી દેખાવોને લગતા હતા. મને પોતાને એક ફૉર્મ ભરવા માટે અપાયું હતું. ૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીની શરૂઆતમાં અફસરોને એક પ્રશ્નાવલિ

આપવામાં આવી અને તેના જવાબ મંગાયા. તેઓ આ૦હિં૦ફો૦માં ચાલુ રહેવા માગતા હતા કે નહિ તે જાણવા માટેના આ સવાલો હતા. મેં કહ્યું કે હું રહેવા તૈયાર નહોતો. તે પછી તુરતમાં કેટલાક અફસરોને વ્યક્તિગત રીતે રાશબિહારી બોઝે તેડાવ્યા. મારો વારો આવ્યો ત્યારે મે જોયું કે મારો જવાબપત્ર એમની સામે જ પડયો હતો. હું મારા નિર્ણયને વળગી રહુ છુ કે કેમ તે એમણે મને પૂછ્યું. મેં કહ્યુ કે હું મારો નિર્ણય બદલવા માગતો નથી અને આ૦ હિં૦ફો૦માં રહેવા માગતો નથી. રાશબિહારી બોઝને હું મળ્યો તે અગાઉ સૌ અફસરોને ૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીની ૧૩મી તારીખવાળું એક ચોપાનિયું પહોચાડાયુ હતુ. એના લખનાર હતા રાશબિહારી બોઝ, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ.

જજ-એડવોકેટે આ ચોપાનિયું વાચી સંભળાવ્યું. એમા રાશબિહારી બોઝે કહ્યુ હતું કે :

'મારી પાઠવેલી પ્રશ્નાવલિના અફસરોએ આપેલા ઉત્તરોનો મેં ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે. હું જાણું છું કે માતૃભૂમિને મુક્ત કરવા લડવા માટે લગભગ તમામ અફસરો તૈયાર છે, પણ મને દુઃખ થાય છે કે આ૦હિં૦ફો૦મા રહેવા સહુ તૈયાર નથી. આવા અફસરોમાં એવાનો સમાવેશ થાય છે કે જે અંગ્રેજો સામે હથિયાર ઉઠાવતા ડરે છે, જેમને હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભામા પૂરો વિશ્વાસ નથી, જેઓ હિંદુસ્તાન માટે સાંસ્થાનિક દરજ્જામા માને છે અને જેઓ અત્યારની પરિસ્થિતિમાં આ૦હિં૦ફો૦માં રહેવા માગતા નથી. યુદ્ધકેદીઓ જો આવા વિચારો દર્શાવે તો તે સમજી શકાય પણ આ૦હિં૦ફો૦ના અફસરોએ એ દર્શાવ્યા છે તેથી સંસ્થાનિક દરજ્જો મેળવવા માટે નહિ પણ હિંદના સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય કાજે લડવા માટેની જે ચળવળ છે તેમાં જોડાવાના આ અફસરોના શા હેતુ હતા તેને

વિશે એ અનેક કલ્પનાઓ જગાડે છે. એક સંસ્થાનનો શો દરજ્જો છે? એ સંસ્થાન તો બ્રિટનનો ચોકિયાત કુત્તો જ રહે છે.

'અત્યારની પરિસ્થિતિમાં જેઓ આ૦હિં૦ફો૦થી અળગા રહે છે તેમને વિશે તો હું એટલું જ કહી શકું કે લશ્કરમાંની અત્યારની પરિસ્થિતિ માટે મારો દોષ ભાગ્યે જ કાઢી શકાય. બ્રિટન એક કટોકટીએ પહોંચી ચૂક્યું છે અને હિંદ છોડી જવાનું દબાણ તેની ઉપર લાવવા માટે મહાત્મા ગાંધીએ ત્રણ અઠવાડિયાના ઉપવાસ શરૂ કર્યા છે. આ તો આખરી ફટકો છે; અને સમાધાન માટે હવે કોઈ શક્યતા નથી. તમારામાંના કેટલાક એ જાણવા આતુર હશે કે આ૦હિં૦ફો૦માંથી બાતલ થનારાઓનું શું થશે? કમનસીબે અત્યારને તબક્કે જાણી જોઈને આ૦હિં૦ફો૦ છોડી જવાનું પસંદ કરનારાઓ ઉપર મારો કોઈ કાબુ નથી. જે અફસરો પોતાના અભિપ્રાયો ઉપર ફરી વિચાર કરવા ન માગતા હોય તેમણે મારી સમક્ષ હાજર થઈને તેમનાં કારણો જણાવવાં પડશે.'

સા૦—મારો મત બદલવાની મેં ના પાડી એટલે મને બીજા ઓરડામાં મોકલવામાં આવ્યો. અમે બધા ત્યાં ભેગા થયા પછી એક જાપાની અફસર સિંગાપુરની એક જુદી છાવણીમાં અમને લઈ ગયો. ત્યાંથી ત્રણ-ચાર દિવસે વળી બીજી એક છાવણીમાં અમને લઈ જવાયા. એ છાવણીમાં હું માંદો પડ્યો ત્યારે મને એક ઇસ્પિતાલમાં મોકલાયો. ત્યાં મને કહેવામાં આવ્યું કે જે લોકો આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા ન માગતા હોય તેમને બીજી છાવણીમાં ખસેડાશે. એ છાવણીમાં તબીબી સારવાર માટેની કોઈ સગવડ નહોતી. હું હજી ય બિમાર જ હતો અને તેથી મેં કહ્યું કે હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાઈશ. ઇસ્પિતાલમાંથી રજા મળ્યા બાદ મેં આ૦હિં૦ફો૦ના જજ-એડવોકેટ તરીકેની કામગીરી ફરી પાછી ૧૯૪૩ના મેમાં સંભાળી. હું ફરી એમાં જોડાયો ત્યારની સંસ્થા જુદી હતી. એનું સંચાલન કરનારું એક

લશ્કરી ખાતું હતું. એમાં એક સંચાલક, એક મુખ્ય વહીવટકર્તા, 'ચીફ ઓફ જનરલ સ્ટાફ' (શાહનવાઝખાન), એક લશ્કરી કમાન્ડર અને બીજા અફસરો હતા. આ૦હિં૦ફો૦ના લડાયક એકમો એના એ જ હતાં–માત્ર તેમના નામ બદલાયા હતાં.

સરકારી વકીલે તે પછી કેટલાક દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા. નિમણુકો અને બદલીઓને લગતા હુકમો તરીકે એ બહાર પાડવામા આવ્યા હતા. એમા 'ચીફ ઓફ જનરલ' સ્ટાફ તરીકે લેફ્૦ કર્નલ શાહનવાઝનુ નામ, લશ્કરી મંત્રી તરીકે મેજર સેહગલનુ અને 'ડેપ્યુટી ક્વાર્ટર માસ્ટર–જનરલ' તરીકે મેજર ધિલનનુ નામ રજૂ થયુ હતુ લશ્કરી ખાતાના સખ્યાબંધ ગેઝેટ પણ રજુ કરાયા હતા એમના જણાવ્યા પ્રમાણે મેજર સેહગલને લશ્કરી ખાતાની ડીરેક્ટોરેટમા ૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીની ૨૬મીથી ખસેડવામા આવ્યા હતા, અને લેફ્૦ કર્નલ શાહનવાઝખાનની પણ એજ તારીખથી એજ કચેરીમા બદલી કરવામા આવી હતી. બીજા એક ફરમાનમા શાહનવાઝને રગરૂટોની તાલીમશાળાના સચાલક–અફસરપદે બઢતી અપાઇ હતી.

સા૦—સુભાષચંદ્ર બોઝ સિંગાપુરમાં ૧૯૪૩ ના જુલાઇમાં આવ્યા હતા. આવ્યા બાદ તેમણે આ૦હિં૦ફો૦ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘનો સંપૂર્ણ કાબુ સભાળી લીધો હતો. સરસેનાપતિપદ ધારણ કરતી વેળા એક રોજિંદા ફરમાનમા સુભાષચંદ્ર બોઝે આ૦હિં૦ફો૦ને કહ્યું:

'હિંદી સ્વાતંત્ર્યની ચળવળના હિતમાં આપણી ફોજની રીતી આગેવાની મે આજથી ઉપાડી લીધી છે. મારે માટે આ આનંદ અને અભિમાનનો વિષય છે, કારણ કે હિંદુસ્તાનની સ્વાતંત્ર્ય સેનાના સેનાપતિ થતું એથી કોઇ વધુ મોટું માન એક હિંદી માટે હોઇ શકે નહિ. પણ મે ઉપાડેલા કાર્યની વિશાળતાનું મને ભાન છે અને એ જવાબદારીના ખ્યાલનો હું ભારે બોજો અનુભવી રહ્યો છુ. મને ગમે તેવા મુશ્કેલીભર્યા અને આફત સંજોગોમાં મારી ફરજ બજાવી શકવાનું બળ આપવાની પ્રાર્થના હું ઇશ્વરને કરું છુ. જુદા જુદા ધર્મપંથોવાળા

મારા ૩૮ કરોડ દેશવાસીઓનો હું મારી જાતને સેવક માનું છું. મારી ફરજ એવી રીતે બજાવવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે, કે આ આડત્રીસ કરોડનું હિત મારા હાથમાં સલામત રહે; અને આપણી માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની, આઝાદ હિંદની સરકાર સ્થાપવાની અને સદાકાળ માટે હિંદી સ્વાતંત્ર્યની જે રક્ષા કરી શકે તેવું કાયમી સૈન્ય રચવા માટેની આવી રહેલી લડતમાં દરેક દરેક હિંદી પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા રાખે.

'આઝાદ હિંદ ફોજે એક મહત્વનો ભાગ ભજવવાનો છે. એ પાઠમાં યોગ્ય બનવા આપણે આપણી જાતને એકત્ર કરીને એક ફોજમાં ફેરવી નાખવાની છે. આ ફોજનું એક જ ધ્યેય હશેઃ હિંદુસ્તાનની આઝાદી. અને તેનો એક જ નિર્ધાર હશેઃ હિંદની આઝાદી કાજે કરેંગે યા મરેંગે. આપણા ધ્યેયનાં ઈન્સાફ અને અજેયત્વમાં મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. માનવજાતના પાંચમા હિસ્સા સમાન આડત્રીસ કરોડ માનવીઓને આઝાદ બનવાનો અધિકાર છે, અને પોતાની આઝાદીનાં મૂલ્ય ચૂકવવા હવે તેઓ તૈયાર થયા છે. સ્વતંત્રતાના આપણા જન્મસિદ્ધ હકકથી આપણને વંચિત રાખી શકે એવી કોઈ તાકાત આ ધરતી ઉપર છે નહિ. બિરાદરો! અફસરો અને સૈનિકો! તમારા મુક્ત હૃદયના ટેકાથી અને અચળ વફાદારીથી આઝાદ હિંદ ફોજ હિંદુસ્તાનની મુક્તિનું સાધન બની રહેશે. આપણો જરૂર વિજય થશે.'

રોજિંદા ફરમાનોનો અંત 'ચલો દિલ્હી'ના નાદથી થયો હતો. વાઇસરોયના મકાન ઉપર ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવવાનો અને હિંદના પાટનગરના પુરાણા લાલ કિલ્લામાં જિત્ય-'પરેડ' કરવાનો નિર્ધાર એમાં દર્શાવ્યો હતો.

<u>૧લી નવેંબર : મંગળવાર</u> : ૨ :

અદાલતની આગલા દિવસની કાર્યવહી બરોબર સાંભળી શકાતી નહોતી તેથી આજે ધ્વનિવર્ધક-યંત્રોનાં વધુ ભુંગળાં ગોઠવ્યાં હતાં.

અદાલતના આખ-કાનનું કામ જજ-એડવેકેટ બજાવે એવો લશ્કરી અદાલતનો શિરસ્તો લાગે છે. કર્નલ કેરિને ગઇ કાલની માફક આજે પણ એ કામ કર્યું હતુ. લેo નાગની અધૂરી રહેલી જુબાની આજે ફરી ચાલુ થઇ હતી સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે આઝાદ હિદ ફોજનો કાનૂન એમણે ઘડયો હતો એ કાનૂનની એક નકલ ર૯ ફગતા સાક્ષીએ તેને ઓળખી કાઢી હતી

સરકારી વકીલ—એની ૬૫ મી કલમ જૂઓ. એ કોઇના કહેવાથી ઉમેરવામા આવેલી ?

જo—હબીબુર રહેમાન અને કર્નલ લોકનાથનની સૂચનાથી.

સo—આગળ જતા આ કલમમા કાઈ ઉમેરો કરવામા આવ્યો હતો ખરો ?

જo—ફટકાની સજામા ફટકાની સખ્યા ૨૪ થી ૫૦ સુધી વધારતો ઉમેરો કરવામા આવ્યો હતો અને એ સજા કરવાની સત્તા ડિવિઝન, રેજિમેન્ટ અને બેટેલિયનના કમાન્ડરોને આપવામા આવેલી.

સo—આoહિંoફોoનુ સખ્યાબળ કેટલુ હતુ ?

જo—આoહિoફોoનુ સત્તાવાર સખ્યાબળ ૪૦,૦૦૦ નું હતું ડિવિઝન નં ૨ મા યુદ્ધકેદીઓ અને મલાયામાથી ભરતી કરાયેલા નાગરિકો હતા સુભાષચદ્ર બોઝના આગમન પછી ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમા એક સભા મળી હતી દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના જે જે દેશોમા હિદી વસ્તી હતી ત્યાથી આવેલા હિદી પ્રતિનિધિઓ, આoહિoફોoના અફસરો અને સૈનિકો, જાપાનીઓ અને જાપાનમા રહેતા કેટલાક હિદીઓ એમા હાજર હતા હુ પણ એમા હાજર હતો. આ સભામા સુભાષચદ્ર બોઝે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની ચર્ચા કરી અને પછી એ સરકારના સભ્યોના નામ જાહેર કર્યા. ટૂ ક સમયમા બરમા મોરચે લડવા જનારી આoહિoફોoને પૂરતી મદદ કરવાની અપીલ પણ સુભાષ બોઝે નાગરિકોને કરી હતી

સ૦—આરોપીઓમાંના કોઈનું નામ એ યાદીમાં હતું?

જ૦—હા, કે. શાહનવાઝખાન એના એક સભ્ય હતા. ૧૯૪૫ની ૩૧મી માર્ચે હું રંગુન પહોંચ્યો. આ૦હિં૦ફો૦ના કબજા હેઠળ આવનારા પ્રદેશોના ભાવિ ગવર્નર લે. કર્નલ ચેટરજીએ એ પ્રદેશોના વહીવટ અંગે પોતે ઘડેલી યોજનાઓ, અને કાયદા-કાનૂનો તપાસી જવાનું મને કહ્યું.

સ૦—૧૯૪૪ના જુલાઈ સુધીમાં ત્રણ ગેરીલા રેજિમેન્ટનું શું થયું?

જ૦—તે પીછેહઠ કરતી કરતી માંડલે આવી પહોંચેલી.

સ૦—૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં આ૦હિં૦ફો૦ની લશ્કરી પરિસ્થિતિ શી હતી?

જ૦—૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં અમને ખબર મળ્યા કે બ્રિટિશ સૈન્ય રંગુન તરફ આગળ વધી રહ્યું છે. અને જાપાનીઓ એને ખાલી કરી ગયા છે. આ૦હિં૦ફો૦ના છએક હજાર સૈનિકો એ વખતે રંગુનમાં હતા. એમાંના અર્ધાને પૂરાં પડે એટલાં જ હથિયારો એમની પાસે હતાં. ૨૪મી એપ્રિલે સુભાષબાબુએ રંગુન છોડ્યું. મેની ત્રીજીએ બ્રિટિશ સૈન્ય રંગુનમાં દાખલ થયું. સુભાષ બોઝની સહીવાળા ૧૯૪૫ની ૧૪મી માર્ચના એક ખાસ રોજિંદા ફરમાનમાં એમ ભારપૂર્વક કહેવાયું હતું કે:

'આઝાદ હિંદ ફોજના દરેક માણસે પોતાની જાતને એ ફોજના ગૌરવ અને સ્વમાનની સંરક્ષક માનવી જોઈએ. ફોજમાં રહેવાની જેની ઇચ્છા ન હોય તે સૌને ફોજ છોડી જવાની તક આપ્યા પછી જો બાયલાપણાનો કોઈ બનાવ બનશે તો તેની સજા મોત હશે. કોઈપણ જાતના બાયલાપણા કે દગાખોરી સામે આપણે જબરો ધિક્કાર પેદા કરવો છે. ક્રાંતિકારી સેનાના સૈનિક માટે

બાયલાપણાથી વધુ ભયંકર ગુન્હો કોઈ નથી. સાફસુફી થઇ જાય તે પછી આઝાદ હિંદ ફોજના દરેક સૈનિકે માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની પ્રતિજ્ઞા ફરી લેવી પડશે. દગાખોર તત્ત્વોની માહિતી આપનારાઓ અને બાયલાં તત્ત્વોના પકડનારા અને ગોળીએ દેનારાઓને ખાસ બદલો આપવામાં આવશે.'

તે પછી, ફરિયાદપક્ષના વકીલે રજૂ કરેલા સંખ્યાબંધ દસ્તાવેજોને સાક્ષીએ ઓળખાવ્યા અને પોતે પણ કેટલાક દસ્તાવેજી પુરાવા રજૂ કર્યા. બપોરના સાડાબાર વાગે અદાલત ભોજન માટે ઉઠી ત્યારે, આજના ભાઇબીજના ઉત્સવ નિમિત્તે કે. સેહગલની બે બહેનોએ પોતાના ભાઇના કપાળે કંકુનો ચાંદલો કર્યો. બીજા બે આરોપીઓના કપાળે પણ ચાંદલો કરવા જતી એ બહેનોને રોકવામાં આવીઃ કારણ કે એ બે આરોપીઓ એમના કુટુંબીજનો નથી

અદાલત ફરી મળી ત્યારે સાક્ષીએ એક દસ્તાવેજ રજૂ કર્યો. સુભાષચંદ્ર બોઝનું એ ખાસ રોજિંદુ ફરમાન હતું. એમાં કહેવાયું હતું કે, 'આખી દુનિયાની આંખો આ૦હિં૦ફો૦ ઉપર મંડાઈ છે. નીપોનનાં દળો સાથે મળીને આ૦હિં૦ફો૦નાં દળો વગતું આક્રમણ શરૂ કરનાર છે. આ૦હિં૦ફો૦નો વાવટો પ્રથમ આપણે આરાકાનના પહાડો ઉપર અને પછી દિલ્હીમાં વાઇસરોયના મહેલ ઉપર અને લાલ કિલ્લા ઉપર ફરકાવશું. આપણો વિજય નિશ્ચિત છે. ઇન્કલાબ ઝીંદાબાદ. આઝાદ હિંદ ઝીંદાબાદ.'

સુભાષચંદ્ર બોઝે લે. ધિલન ઉપર લખેલો એક કાગળ સાક્ષીએ રજુ કર્યો. એમાં લે. ધિલનમાં પૂરી શ્રદ્ધા દર્શાવવામાં આવી હતી. હિંદુસ્તાનની આઝાદીના માર્ગમાં દુનિયાની કોઇ સત્તા ઉભી રહી શકે તેમ નથી એમ તેમાં જણાવાયું હતું.

સાક્ષીએ કહ્યું કે ૧૯૪૫ના મેની શરૂઆત સુધી એ રંગુનમાં

હતા અને એ વર્ષના એપ્રિલની આખર સુધીમાં આ૦હિ૦ફો૦નાં દફતરોનો નાશ કરવામાં આવ્યો નહોતો એવી એમને માહિતી છે.

તે પછી બચાવપક્ષ તરફથી પરદેશોમાંથી બોલાવાયેલા સંખ્યાબંધ સાક્ષીઓને દિલ્હી પહોંચતા કેટલો વખત લાગશે વગેરે વિગતોના સવાલ-જવાબ જજ-એડવોકેટ, શ્રી ભુલાભાઇ અને ફરિયાદપક્ષના લશ્કરી ધારાશાસ્ત્રી લે. કર્નલ વૉલશ વચ્ચે થયા. મુદત પાડવા વિશે વિચાર કરવા અદાલતે દસ મિનિટની વિદાય લીધી. પાછા ફરીને જજ-એડવોકેટે જાહેર કર્યું કે ૨૧મી નવેમ્બર સુધીની મુદત પાડવામાં આવી છે

<u>૨૨મી નવેમ્બર : બુધવાર</u> : ૩ :

ફરિયાદપક્ષના પહેલા સાક્ષી લે. નાગની ઉલટ તપાસ બચાવપક્ષના ધારાશાસ્ત્રી શ્રી ભુલાભાઇએ આજે શરૂ કરી.

લે. નાગે જણાવ્યું કે 'સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ થી ડીસેમ્બર ૧૯૪૨ સુધી અને પછીથી મે ૧૯૪૩ થી આખર સુધી હું આ૦હિ૦ફો૦નો સભ્ય હતો. વચગાળાના સમયમાં એક ટોળકી ઊભી થઈ હતી. પહેલેથી છેલ્લે સુધીમાં મેં બે હોદ્દા સંભાળ્યા હતા: જજ-એડવોકેટ જનરલનો અને ડેપ્યુટી એડજ્યુટન્ટ-જનરલનો. જજ-એડવોકેટ-જનરલ તરીકે આ૦હિ૦ફો૦ના કાનૂની ખાતાનો હું સંચાલક હતો. પ્રથમ તો મેં આઝાદ હિંદ ફોજનો કાનૂન ઘડ્યો અને પછી મારું કામ આ૦હિ૦ફો૦ના કાયદાના વહીવટનું ધ્યાન રાખવાનું, એટલે કે લશ્કરી અદાલતની કામગીરીનો ખ્યાલ રાખવાનું, તપાસ કરવાનું અને શિસ્તભંગના કિસ્સાઓ તપાસવાનું હતું.

'૧૯૪૩ની ૨૧મી ફેબ્રુઆરીએ આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપના જાહેર થઈ ત્યારે હું એનો કાનૂની સલાહકાર નીમાયો. હું તે આ૦હિ૦ફો૦નો કાનૂની સલાહકાર હતો. આ૦હિ૦

સરકારના કાનૂની સલાહકાર તો બંગાળની સિવિલ સર્વિસના એક શ્રી સરકાર હતા.

'જાપાન લડાઈમાં ઊતર્યું ત્યારે હું પીનાંગમાં હતો. જાપાની લડાઇ ૧૯૪૧ની ૮મી ડીસેંબરે શરૂ થઈ અને પીનાંગથી ૧૫મી ડીસેંબરે નિકળીને અમે જાન્યુઆરીની ૨૫મીએ સિંગાપુર પહોંચ્યા. સિંગાપુર ઉપર ૧૬મી ફેબ્રુઆરીએ થયેલા વિમાની હુમલામાં હું ઘાયલ થયો હતો અને મને ઇસ્પિતાલમાં સારવાર માટે લઈ જવામાં આવ્યો હતો......જજ–એડવોકેટનો હોદ્દો મેં રાજીખુશીથી સ્વીકાર્યો હતો. મારું પહેલું કામ આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂન ઘડવાનું હતું. કાનૂન ઘડવાનો ઉદ્દેશ એ હતો કે સુધરેલી દુનિયાના શિરસ્તા મુજબ ફોજનું સંચાલન થઈ શકે. હું કામ કરતો બંધ પડ્યો ત્યાં સુધીના આખા સમય દરમિયાન એ કાનૂનનું પાલન થયું હતું......'

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઑક્ટોબરે સિંગાપુરમાં એક જંગી સભા ભરાયેલી તેમાં પોતે હાજર હતા. એ સભામાં આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત કરાઇ હતી. સભામાં આ૦હિં૦ફો૦ના સૈનિકો, હિંદી નાગરિકો, જાપાની અફસરો અને મલાયા, થાઈલેંડ, સુમાત્રા, હિંદી–ચીન અને હોંગકોંગમાંથી આવેલા હિંદી પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા.

તે પછી શ્રી. ભુલાભાઈએ આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાનું જાહેરનામું વાંચી સંભળાવ્યું :

આઝાદ હિંદુસ્તાનની
કામચલાઉ સરકારનું જાહેરનામું

'૧૭૭૫ માં બંગાળમાં અંગ્રેજોને હાથે પહેલીવાર પરાજય પામ્યા પછી હિંદુસ્તાનની પ્રજા એકસો વર્ષના ગાળા દરમિયાન આકરી અને ઘોર લડાઈઓની એક પરંપરા લડી હતી. આ કાળનો ઇતિહાસ અજોડ વીરતા અને સ્વાર્પણની કથાઓથી ભરપૂર છે. બંગાળના સિરાજુદ્દુલ્લા અને મોહનલાલ, દક્ષિણ હિંદના હૈદરઅલી, ટિપ્પુ સુલતાન અને વેલુ તામ્પી, મહારાષ્ટ્રના અપ્પા સાહેબ ભોંસલે અને પેશ્વા બાજીરાવ, ઔંધની બેગમો પંજાબના સરદાર શ્યામસીંઘ અટારીવાલ, અને છેલ્લે, પણ કોઈથી ય ઊતરે નહિ તેવા ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ, તાત્યા ટોપે, દુમરાવનના મહારાજ કુંવરસીંઘ અને નાના સાહેબ તથા બીજાઓ—આ બધા યોદ્ધાઓનાં નામ એ ઈતિહાસનાં પાનાં ઉપર સદાને માટે સોનેરી અક્ષરોમાં કોરાઈ ચૂકયાં છે. આપણાં કમભાગ્યે આપણા પૂર્વજો પહેલેથી જ એ ન સમજી શકયા કે અંગ્રેજો આખા હિન્દુસ્તાન માટે એક મહાન ભય સમાન છે; અને તેથી દુશ્મન સામે એમણે સંયુક્ત મોરચો ઊભો કર્યો નહિ.

આખરે, સંજોગો સાચે જ કેવા છે તેનું ભાન જ્યારે હિંદી પ્રજાને થયું ત્યારે એમણે ભેગા થઈને પગલું ભર્યું અને ૧૮૫૭મ બહાદુરશાહના નેજા હેઠળ, આઝાદ માનવીઓ તરીકેની એમની છેલ્લી લડાઈ એ લડયા. આ લડાઈના શરૂઆતના કાળમાં મળેલા ઝળહળતા વિજયોની પરંપરા

છતાં, બદકિસ્મત અને ખામીભરી આગેવાનીને પરિણામે ધીમે ધીમે તેમનાં આખરી પરાજય અને પરાધીનતા આવી પડયાં. તેમ છતાંય, ઝાંસીની રાણી, તાત્યા ટોપે કુંવરસીંઘ અને નાના સાહેબ જેવા શુરવીરો રાષ્ટ્રની યાદદાસ્તમાં શાશ્વત તારા તરીકે જીવતા રહેશે અને બલિદાન તથા વીરતાનાં હજીય મહાન કાર્યો કરવાની આપણને પ્રેરણા આપશે.

૧૮૫૭ પછી અંગ્રેજોને હાથે બળજબરીથી નિઃશસ્ત્ર બનાવાયેલી અને ત્રાસ અને નિર્દયતાનો ભોગ બનાવાયેલી હિંદી પ્રજા થોડા વખત માટે તો નિઃસહાય હાલતમાં પડી રહી. પણ ૧૮૮૫ માં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના જન્મ સાથે જ એક નવી જાગૃતિ પેદા થઈ. ૧૮૮૫થી તે ગયા વિશ્વયુદ્ધના અંત સુધીમાં, પોતાની ગૂમાએલી સ્વાધીનતા પાછી મેળવવા માટે હિંદની પ્રજાએ જેહાદ અને પ્રચાર, બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર, ત્રાસવાદ અને ભાંગફોડ, અને છેવટે સશસ્ત્ર બળવા જેવા શકય તેટલા તમામ માર્ગો લઈ જોયા, પણ થોડા સમય માટે તો આ બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા. આખરે ૧૯૨૦ માં નિષ્ફળતાની લાગણીથી ત્રાસેલી હિંદી પ્રજા જ્યારે કોઈ નવા માર્ગ માટે ફાંફાં મારી રહી હતી ત્યારે અસહકાર અને સામુદાયિક કાનૂનભંગનાં પોતાનાં નવાં શસ્ત્રો લઈને મહાત્મા ગાંધી આગળ આવ્યા.

તે પછીના બે દાયકા દરમિયાન જલદ દેશપ્રેમી ચળવળના એક તબકકામાંથી હિંદી પ્રજા પસાર થઈ. આઝાદીનો સંદેશો હિદુસ્તાનના ઘરેઘરમાં પહોંચાડાયો.

આઝાદીને કાજે સહન કરવાનું, ભોગ દેવાનું અને મરવાનું પ્રજાને વ્યકિતગત દૃષ્ટાંતોથી શીખવવામાં આવ્યું. મધ્યબિંદુથી તે દૂર દૂરનાં ગામડાં સુધીના હિંદીઓ એક જ રાજકીય સંસ્થામાં ગૂંથી લેવામાં આવ્યાં. આ રીતે હિંદી પ્રજાએ પોતાની રાજકીય જાગૃતિ પાછી મેળવી; એટલું જ નહિ, પણ ફરી એકવાર એ એક જીવંત રાજકીય તાકાત બની. હવે, એક ધ્યેય માટે તે એક જ અવાજે બોલી શકતી હતી અને એક જ મકસદથી મથી શકતી હતી. ૧૯૩૭થી ૧૯૩૯ સુધીમાં આઠ પ્રાંતોમાંનાં કોંગ્રેસી પ્રધાનમંડળો દ્વારા તેણે પોતાનો વહીવટ કરવાની શકિત અને તૈયારીની સાબિતિ આપી

આ રીતે આ વિશ્વયુદ્ધની આગલી સંધ્યાએ હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાના આખરી સંગ્રામ માટેની પૂર્વભૂમિકા રચાઈ ચૂકી હતી. આ લડાઈ દરમિયાન જર્મની અને તેના સાથીઓએ મળીને આપણા દુશ્મન ઉપર યુરોપમાં સજ્જડ પ્રહારો કર્યા છે, અને જાપાન અને તેના સાથીઓએ મળીને આપણા દુશ્મનને પૂર્વ એશિયામાં ધૂળ ચાટતો કર્યો છે. ઘણા જ શુભ સંજોગોના એકીકરણને લીધે આજે હિન્દી પ્રજાની સામે પોતાની રાષ્ટ્રીય મુકિત મેળવવાની એક અજબ તક આવી છે.

તાજેતરના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર પરદેશોમાં વસતા હિંદીઓમાં પણ રાજકીય જાગૃતિ આવી છે. અને એક સંસ્થામાં તેઓ એકત્ર બન્યા છે. વતનમાંના પોતાના દેશભાઈઓની સાથે એક સૂરે તેઓ વિચાર કરી

રહ્યા છે. અને લાગણીઓ અનુભવી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ, પણ આઝાદીને મારગે એમની સાથે કદમ મિલાવીને એ કૂચ કરી રહયા છે. ખાસ કરીને પૂર્વ એશિયામાંના વીસ લાખથી વધુ હિંદીઓ કુલઝપટ લશ્કરી ભરતીના પોકારથી ઉત્સાહ પામીને એક નક્કર લશ્કર બની ઊભા છે. અને એમની સામે ખભેખભા મિલાવીને ખડી છે હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેના. એમના હોઠ ઉપર છે 'ચલો દિલ્હી'નો નાદ.

પોતાની દાંભિકતાથી ઘોંચપરોણા કરી કરીને હિંદીઓને અધીરા બનાવનાર અને પોતાની લૂંટથી એમને ભૂખમરા અને મોત ભેગા કરનાર હિંદમાંના બ્રિટિશ રાજે હિંદી પ્રજાની ભલી લાગણી સંદતર ગુમાવી છે, અને હવે એ જોખમી જિંદગાની ગુજારી રહ્યું છે. એ દુ:ખદ રાજના છેલ્લા અંશનો પણ નાશ કરવા માટે ફક્ત એક જવાલાની જ જરૂર છે. એ જ્વાલા જલાવવાનું કામ હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેનાનું છે. વતનમાંના નાગરિક પ્રજાજનો તેમજ બ્રિટનના હિંદી લશ્કરના મોટા ભાગના ઉત્સાહજનક પીઠબળની જેને ખાત્રી છે અને પરદેશના બહાદુર અને અજેય મિત્રોનો જેને ટેકો છે, પણ જે પ્રથમ પહેલાં તો પોતાની તાકાત ઉપર જ આધાર રાખે છે, તે હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેના પોતાનો ઐતિહાસિક ભાગ ભજવી શકશે એવો એને વિશ્વાસ છે.

હવે જ્યારે આઝાદીનું પ્રભાત હાથવેંતમાં જ છે, ત્યારે હિંદી પ્રજાની ફરજ છે કે એ પોતાની એક કામચલાઉ

સરકારની સ્થાપના કરે; અને તેના ઝંડા નીચે પોતાની આખરી લડતનાં મંડાણ કરે. પણ તમામ હિંદી નેતાઓ જેલમાં છે, અને વતનમાંના લોકો સંપૂર્ણપણે નિ:શસ્ત્ર છે, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં કોઈ કામચલાઉ સરકાર સ્થાપવી, કે એ સરકારના નેતૃત્વ હેઠળ લડત ઉપાડવી એ શક્ય નથી. એટલે વતનમાંના અને પરદેશોમાંના તમામ દેશપ્રેમી હિંદીઓના ટેકા સાથે પુર્વ એશિયાના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની એ ફરજ છે કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવાનું આ કામ ઉપાડી લેવું, અને સંઘે તૈયાર કરેલી સ્વાધીનતાની સેનાની મદદથી આઝાદીની આખરી લડતનું સંચાલન કરવું.

પૂર્વ એશિયામાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી અમને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર બનાવવામાં આવેલ છે અમારા ઉપરની જવાબદારીના પૂરા ભાન સહિત અમે અમારી ફરજ બજાવણીની શરૂઆત કરીએ છીએ. અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે અમારા કાર્યને અને માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની અમારી લડતને ઇશ્વરના આશીર્વાદ મળે. એની આઝાદી, એની આબાદી અને જગતનાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે એના ઉચ્ચતર સ્થાનની પ્રાપ્તિ માટે અમે અમારા જાન અને અમારા સશસ્ત્ર સાથીઓના જાન આપવાના સોગંદ લઇએ છીએ.

અંગ્રેજો અને તેના મિત્રોને હિંદની ધરતી ઉપરથી જે હાંકી કાઢી શકે એવી લડત શરૂ કરવાની અને તેને

ચાલુ રાખવાની આ કામચલાઉ સરકારની ફરજ રહેશે. તે પછી, હિંદી પ્રજાની ઇચ્છા પ્રમાણે રચાયેલી અને તેનો વિશ્વાસ ધરાવતી આઝાદ હિંદની કાયમી રાષ્ટ્રીય સરકાર ઊભી કરવાનું કામ આ કામચલાઉ સરકારનું રહેશે. અંગ્રેજો અને તેમના મિત્રોને હાંકી કાઢ્યા પછી આઝાદ હિંદની કાયમી રાષ્ટ્રીય સરકારની સ્થાપના થાય ત્યાં સુધીના કાળ દરમિયાન આ કામચલાઉ સરકાર હિંદી પ્રજાના 'ટ્રસ્ટી' તરીકે દેશનો વહીવટ ચલાવશે.

કામચલાઉ સરકાર પોતાની જાતને દરેક હિંદીની વફાદારીની અધિકારી માને છે, અને આથી એ વફાદારી માટે દાવો કરે છે. તેના દરેક પ્રજાજનને ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય અને સમાન હક્કો અને અનુકૂળતાઓની એ ખાત્રી આપે છે. આખા ય રાષ્ટ્ર અને તેના તમામ વિભાગોની સુખાકારી અને આબાદી માટે મથવાનો પોતાનો મક્કમ નિર્ધાર એ જાહેર કરે છે. એમ કરવામાં રાષ્ટ્રના તમામ સંતાનોને તે સમાન ગણશે, અને પરદેશી સરકારે ભૂતકાળમાં ચાલાકીપૂર્વક પેદા કરેલા સૌ મતભેદોથી એ પર રહેશે.

ઈશ્વરને નામે, હિંદી પ્રજાનું જેમણે એક રાષ્ટ્ર તરીકે ઘડતર કર્યું છે એ પાછલી પેઢીઓને નામે, અને આપણને વીરતા અને સ્વાર્પણનો વારસો આપી જનારા મરેલા શૂરવીરોને નામે અમે હિંદી પ્રજાને સાદ કરીએ છીએ કે અમારા નિશાન નીચે એકત્ર થાવ, અને હિંદની આઝાદી માટે તૂટી પડો. અંગ્રેજો અને હિંદમાંના એમના તમામ

સાથીઓએ સામે આખરી લડત માંડવાનો, અને હિંદની ધરતી ઉપરથી દુશ્મન હાંકી ન કઢાય તથા હિંદી પ્રજા ફરી વાર એક આઝાદ રાષ્ટ્ર ન બને ત્યાં સુધી આખરી વિજયમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને બહાદુરી અને ખંતપૂર્વક એ લડત ચાલુ રાખવાનો સાદ અમે હિંદી પ્રજાને કરીએ છીએ.'

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વતી સહી કરનાર :

સુભાષચંદ્ર બોઝ (સરકારના વડા, વડાપ્રધાન, યુદ્ધ-પ્રધાન, પરદેશ-ખાતાના પ્રધાન).

કેપ્ટન કુ. લક્ષ્મી (સ્ત્રીઓની સંસ્થા).

એસ. એ. અય્યર (જાહેરાત અને પ્રચારખાતું).

લેફ્ટનન્ટ કર્નલ એ. સી. ચેટરજી (નાણાંખાતું).

લેફ્ટનન્ટ કર્નલ અઝીઝ અહમદ, લેફ્૦ ક૦ એન. એસ. ભગત, લેફ્૦ ક૦ જે. કે. ભોંસલે, લેફ્૦ ક૦ ગુલઝારાસીંઘ, લેફ્૦ ક૦ એમ. ઝેડ. કિયાની, લેફ્૦ ક૦ એ. ડી લોગનાથન, લેફ્૦ ક૦ એહસાન કાદીર, લેફ્૦ ક૦ શાહનવાઝ (ફોજદળોના પ્રતિનિધિઓ).

એ. એમ. સહાય (પ્રધાન-દરજ્જાના મંત્રી).

રાશબિહારી બોઝ (સર્વોચ્ચ સલાહકાર).

કરીમ ગની, દેવનાથ દાસ, ડી. એમ. ખાન, એ. યેલાપ્પા, જે. થિવી, સરદાર ઇશારસીંઘ (સલાહકારો).

એ. એન. સરકાર (કાનૂની સલાહકાર).

શોનાન : ઓક્ટોબર ૨૧, ૧૯૪૩.

'આપણે જાપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની !'

જાહેરનામુ વંચાઈ રહ્યા બાદ શ્રી ભુલાભાઈએ આગળ ચલાવેલી ઉલટ-તપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ જણાવ્યું કેઃ—

'૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં હું રંગુન ગયો ત્યારે આઝાદ હિંદ બેન્કની મને જાણ થઇ. કામચલાઉ સરકારના કાર્ય માટે પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓએ મોટી રકમો ભેટ આપી હતી; અને એ આઝાદ હિંદ બેન્કમાં રાખવામાં આવતી હતી. પૈસા ઉપરાંત એ જ કાર્ય માટે ચીજવસ્તુઓના રૂપમાં પણ મોટી ભેટો આપવામાં આવતી હતી. બેન્કમાંની રકમ અંદાજે કેટલી હશે તે હું જાણતો નથી પણ એ કરોડોની અને ઘણી મોટી રકમ હતી. ચીજવસ્તુઓની કિંમત પણ ઘણી મોટી હતી......

આઝાદ હિંદ દળવાળા લે૦ કર્નલ એહસાન કાદિરને હું મળ્યો હતો. આ૦હિં૦ફો૦ના કબજામાં આવે તે પ્રદેશનો વહીવટ આ દળને કરવાનો હતો. દળ નાગરિકોનું બનેલું હતું. સિંગાપુરમાં અને પછી રંગુનમાં નાગરિક વહીવટ માટેની તાલીમ એમને આપવામાં આવેલી. આ૦હિં૦ સરકારના કબજામા આવનારા પ્રદેશના ભાવિ ગવર્નર લે૦ કર્નલ ચેટરજી હતા. કબજે કરાયેલા પ્રદેશના વહીવટ માટેની એક યોજના મને લે૦ કર્નલ ચેટરજીએ આપી હતી અને મેં એ તપાસી હતી...આઝાદ હિંદ દળમાં બસોએક માણસો હતા એમ હું ધારું છું. કામચલાઉ સરકાર તરફથી એક 'ગેઝેટ' બહાર પાડવામાં આવતું હતું. સરકરમાં થતી નિમણુંકોની વિગતો એમાં આવતી હતી. એ વિગતો 'સરકારી ગેઝેટ 'માં પણ આવતી હતી.'

સવાલઃ આ૦હિં૦ફો૦ અને જાપાનીઓ વચ્ચેના સંબંધ વિષે તમે કાંઇ જાણો છો ?

જવાબઃ હા. બે મિત્રો તરીકે એ કાર્ય કરતાં હતાં...જાપાની

લશ્કરમાં એક સંકલન–ખાતું હતું તે આ૦હિં૦ફો૦ સાથે સંપર્ક જાળવતુ....આ૦હિં૦સરકારની સ્થાપના પછી બ્રિટન અને અમેરિકા બેઉ સામે લડાઈ જાહેર કરવામાં આવી હતી જાપાની સરકારે આ૦હિં૦સરકાર ઉપર એક એલચી મોકલ્યો હતો. એનું નામ હાચિયા. ધરી રાજ્યો અને થાઇલૅંડ, ફિલિપાઇન્સ, કોરિયા અને મંચુકુઓ સહિત તેમના બીજા સાથીઓએ કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો..... આ૦હિં૦ફો૦ નો મુખ્ય ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનની મુક્તિ માટે અંગ્રેજો સાથે લડવાનો હતો. બીજો ઉદ્દેશ હતો મલાયા, બરમા અને દૂર પૂર્વમાંના હિંદીઓનુ રક્ષણ કરવાનો....

પહેલી આ૦હિં૦ફો૦ને ૧૯૪૨ના ડીસેંબરમાં વિખેરી નાખવામાં આવી હતી. પહેલી આ૦હિં૦ફો૦ના ઉપરી અફસર હતા કે૦ મોહનસીંઘ. ડીસેંબર ૧૯૪૨માં જાપાનીઓએ એમની ધરપકડ કરી હતી. જાપાનીઓ સાથે અમારે મતભેદો હતા પણ કે. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી જ આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવેલી.

સ૦: કે. મોહનસીંઘે એવી જાહેરાત કરેલી ખરી કે, જરૂર પડયે હું અંગ્રેજો ઉપરાંત જાપાનીઓ સામે પણ લડીશ?

જ૦: સિંગાપુરની એક સભામાં એમણે એમ કહેલું કે, મારા રસ્તામાં જે કોઈ આવશે તેની સાથે હું લડીશ..... કે૦ મોહનસીંઘ તરફથી અમને લેખિત સૂચના અપાયેલી હતી કે એમની ધરપકડ થાય તો આ૦હિં૦ફો૦ વિખેરી નાખવી. આ સૂચના એક સીલબંધ કવરમાં હતી. એમની ધરપકડ પછી જ એ ખોલવાનું હતું .... શરૂઆતથી જ સહુમા સામાન્ય લાગણી હતી કે આપણે જાપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની.... સુભાષબાબુ આવ્યા પછી બધાને થયું કે, હવે આપણને એક એવા આગેવાન મળ્યા છે કે જે જાપાનીઓની તાબેદારી સ્વીકાર્યા વિના આપણને સાચે માર્ગે દોરી જશે. તે પછી એ બે

લશ્કરો મિત્ર બન્યાં. આ૦હિં૦ફો૦ને જાપાની અફસરો નહિ પણ હિંદી અફસરો તરફથી તાલીમ અપાતી. એના તમામ અફસરો હિંદીઓ હતા. આ૦હિં૦ફો૦ના વાવટામાં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના વાવટાના જ રંગો હતા: કેસરી, સફેદ અને લીલો. એના બિલ્લા જાપાની બિલ્લાઓ કરતાં જૂદા હતા.

સ૦: બિલ્લા ઉપરના બજરિયા રંગના એક તારાને કાઢી નાખવામાં આવ્યો હતો કારણ કે એ જાપાનના ઊગતા સૂરજ જેવો લાગતો, એ વાત સાચી છે?

જ૦: હા, બીજી આ૦હિં૦ફો૦એ એને કાઢી નાખ્યો હતો... ૧૯૪૪ના ઑક્ટોબરની ૨૧ મી પછી સિંગાપુરમાં મળેલી એક સભામાં સુભાષચંદ્ર બોઝે કહેલું કે જેને આ૦હિં૦ફો૦ માથી નીકળી જવું હોય તે જઇ શકે છે. આ૦હિં૦ફો૦ના સૈનિકો આ સભામાં હાજર હતા..... આઝાદ હિંદ સરકાર તરફથી બહાર પાડતું 'જય હિંદ' અથવા 'આઝાદ હિંદ' નામનું એક અડવાડિક મેં સિંગાપુરમાં જોયું હતું...: આઝાદ હિંદ ફોજમાં ખોરાક-પોષાક ઉપરાંત લેફ્ટનન્ટને માસિક રૂ. ૮૦ અને કેપ્ટનને રૂ. ૧૭૫ ભથ્થા તરીકે અપાતા હતા. મેજરને મલાયામાં રૂ. ૧૮૦ અને બરમામાં રૂ. ૨૩૦ મળતા. એજ રીતે લેફ્ટનન્ટ કર્નલને રૂ. ૩૦૦ અને કર્નલને રૂ. ૪૦૦ અપાતા. આઝાદ હિંદ સરકારને એક જંગી સોગાદ આપવા માટે રંગુનમાં હબીબને 'સેવક-એ-હિંદ'નો ચાંદ એનાયત કરવામાં આવ્યો ત્યારે હું હાજર હતો. એ સોગાદ રૂપિયા એક કરોડની હતી તેની મને ખબર નથી. આઝાદ હિંદ સરકાર તરફથી બીજા માનચાંદ પણ આપવામાં આવતા હતા.

AZAD HIND

ENGLISH EDITION

MAHATMA GANDHI ACCEPTS VICEROY'S INVITATION ATTENDS MEETING

...00 FOE CASUALTIES IN OKINAWA

Wavell's Scheme For India Designed To Hold India In Bondage

U.S. Combat Casualties Exceed ... Mark

BRITISH PROPOSALS HELD NEGATION OF DEMOCRACY

Britain Opposes Czech ... Of Germans

' આઝાદ હિંદ ' હિંદી સ્વાતંત્ર્ય-સંઘ અને આઝાદ હિંદ સરકારનું અંગ્રેજી મુખપત્રના તા ૧૮મી જુન ૨૬૦૫ (૧૯૪૫)ના અંકનું પહેલું

ફરિયાદપક્ષના બીજા સાક્ષી કે ધરગાવકરની જુબાની આજે શરૂ થઇ. સરકારી વકીલના સવાલોના જવાબ દરમિયાન એમણે જણાવ્યું કે—

'૧૯૩૧ મા હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. મલાયાની લડાઇમાં મેં ભાગ લીધો છે. ૧૯૪૨ ની ૧૬ મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરમાં અંગ્રેજો જાપાનીઓને શરણે થઇ ગયા ત્યારે હું ત્યા હતો. આ૦હિં૦ફો૦ સાથે અગાઉ મારે કાંઇ સંબંધ નહોતો. મારી રેજિમેન્ટના અને બીજા માણસોને આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાતા રોકાવા મેં પ્રયત્નો કરેલા. બીજા હજારેક યુદ્ધકેદીઓની સાથે મને થાઇલેંડમાં મજૂરી કરવા મોકલેલો.'

સરકારી વકીલ : એ છાવણીમાં તમને કેટલા દિવસ રાખવામાં આવેલા ?

સાક્ષી : ૮૮ દિવસ સુધી.

સ૦ વ૦ : ત્યાં તમારી સાથે કેવું વર્તન રાખવામા આવતુ હતુ ?

ભુલાભાઇ : એ વાતને આરોપીઓ સાથે કાંઇ સંબંધ છે ખરો ? એમા જો કોઇ ફરિયાદ હોય તો એ જાપાનીઓ સામે છે.

આથી સરકારી વકીલે સવાલ આગળ પૂછવાનું માંડી વાળ્યુ તે પછી યુદ્ધકેદીઓની છાવણીમાંની પરિસ્થિતિ વિષે એમણે સંખ્યાબંધ સવાલો પૂછ્યા જવાબમા સાક્ષીએ એ છાવણીના નાયક શ્રી ગાગસીંઘ અને ફત્તેહખાન ઉપર આક્ષેપો કર્યા શ્રી ગાગસીંઘ અને ફત્તેહખાન ઉપર ચાલતા બીજા એક ખટલામા શ્રી અસફઅલી એમના વકીલ હોવાથી એની સામે એમણે વાંધો ઉઠાવ્યો કે એ અફસરો સામે આ અદાલતમા આક્ષેપો કરીને તેમની સામેના ખટલામા પૂર્વગ્રહો ઊભા કરવા એ ઘણુ અયોગ્ય છે. અદાલતે દસ મિનિટ સુધી ખાનગીમા મંત્રણા કરીને જાહેર કર્યું કે એ બે અફસરોના નામ લેવાવા ન જોઇએ.

આગળ ચાલતાં સાક્ષીએ કહ્યુ કે, 'શાહનવાઝ અને સેહગલ એ છાવણીમા આવતા હતા તે મને યાદ છે. એ બેઉ અફસરોને હું ઓળખું છુ '

તરત જ જજ-એડવોકેટે સાક્ષીને સૂચના આપી કે એમનો ઉલ્લેખ 'અફસરો' તરીકે નહિ પણ 'આરોપીઓ' તરીકે કરવો વધુમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે—

'આ૦હિં૦ફો૦ના કબજા હેઠળની એક છાવણીમાં યુદ્ધકેદીઓને ખરાબ વર્તન અને મારના ભોગ થતા મેં જોયા છે.... સિંગાપુરમાં લે૦ કર્નલ હંટે હિંદી લશ્કરને મેજર ફયુજીવારાને શરણે સોંપી દીધા પછી જાપાનીઓએ અંગ્રેજો અને હિંદીઓને જુદા પાડેલા. આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા જે તૈયાર થયા એમને બીજાઓથી વિખૂટા પાડવામાં આવ્યા હતા. ન જોડાનારાઓ જાપાનીઓના કબજામાં રહ્યા હતા... મને જે છાવણીમાં રાખવામાં આવ્યો હતો તેમાં કોઈની સાથે ખરાબ વર્તન ચલાવેલું હોવાની મને જાણ નથી. ખોરાક સારો નહોતો પણ બરોબર હતો..... છાવણીમાંના અફસરોને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું કે૦ શાહનવાઝે કહ્યું હતું કે નહિ તે મને ચોક્કસ યાદ નથી.'

તે પછી ફરિયાદપક્ષના ત્રીજા સાક્ષી સુબેદાર મેજર બાબુરામ આવ્યા એમને અંગ્રેજી બરાબર નહોતું આવડતું તેથી એક દુભાષિયાને પણ બોલાવવામાં આવ્યો. અદાલતે આરોપીઓને પૂછ્યું કે, દુભાષિયા સામે કોઈને વાંધો છે? કે૦ શાહનવાઝ અને કે૦ સેહગલે ના પાડી પણ લે૦ ઢિલ્લોને કહ્યું કે, અત્યારે મને કંઈ વાંધો નથી પણ એ જો પૂરી આવડતવાળો નહિ જણાય તો હું વાંધો ઉઠાવીશ. જજ-એડવોકેટે કહ્યું કે આવડત છે કે નહિ તે અદાલત નક્કી કરશે. પાછળથી સાત ન્યાયાધીશોમાંના એક મેજર બનવારીલાલ દુભાષિયા બન્યા. સાક્ષીએ જુબાનીમાં જણાવ્યું કે—

'સિંગાપુરની શરણાગતિ પછી લે૦ કિયાનીના તાબા હેઠળની અમારી બેટેલિયન ફેરર પાર્કમાં ગઈ ત્યાં ગોળેક હજાર યુદ્ધકેદીઓ ભેગા થયા હતા.... લે. કર્નલ હંટે ધ્વનિવર્ધક યંત્ર ઉપરથી ત્યાં ભાષણ કર્યું કે, 'બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે હું તમને બધાને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે જાપાની સરકારના હાથમાં સોંપી દઉં છું. જે રીતે તમે બ્રિટિશ સરકારના હુકમોનું પાલન કરતા હતા

એજ રીતે જાપાનીસ સરકારના હુકમ ઉઠાવજો નહિ તો તમને સજા થશે' તે પછી લે૦ ક૦ હ ટે મેજર ફ્યુજીવારાને કેટલાક કાગળીઆ સોપ્યા પછી મેજર ફ્યુજીવારાએ જાપાનીસ ભાષામાં ભાષણ કર્યું. તેનો અંગ્રેજી અને હિન્દુસ્તાનીમા તરજૂમો પણ કરવામા આવ્યો હતો. એમણે કહ્યુ કે, 'જાપાની સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે હું તમારો કબજો સંભાળી લઉ છુ, પણ મારી સરકાર તમને યુદ્ધકેદીઓ નહિ ગણે તમે સ્વતત્ર માનજીઓ તો અમારી પાસે ખોરાકની તગી છે અને યુદ્ધકેદીઓ પાસે મજૂરી કરાવવી પડશે. હું તમને કે૦ મોહનસીધના હાથમા સોપુ છુ એ તમારા સર-સેનાધિપતિ રહેશે'

કે મોહનસીઘે કહ્યુ કે, 'અંગ્રેજોએ આપણને જાપાનીઓના હાથમા સોંપી દીધા છે પણ જાપાનીઓ આપણને યુદ્ધકેદી ગણતા નથી, તેમજ તેમની પાસે ખોરાકની તગી છે આપણે એક આઝાદ હિંદ ફોજ ઊભી કરીએ કે જે હિંદને સ્વતત્ર કરવા માટે લડે. તમે આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાવા તૈયાર છો?' જવાબમા સભાના માણસોએ પોતાના હથિયારો ઊંચા કર્યાં, પાઘડીઓ હવામા ઉડાડી અને ઘણો આનદ દેખાડયો કે૦ મોહનસીઘે કહ્યુ કે, 'તમને આનંદ પામતા જોઇને હું ખુશ થાઉં છુ પણ બરાડા પાડવાથી આપણને આઝાદી નહિ મળે અગ્રેજોએ એવો આક્ષેપ કર્યો છે કે હિન્દી લશ્કર મલાયામા બરોબર લડયુ નથી. પણ હિન્દી લશ્કર પાસે કેવાક હથિયાર હતા તે આપણે જાણીએ છીએ. આપણી પાસે કેટલી ટેન્કો હતી? કેટલા વિમાનો હતા?... .'

કે કિયાનીના હુકમ પ્રમાણે એગઝેક્ટ પરિષદમાં મે હાજરી આપી હતી. એમા કેટલાક ઠરાવો પસાર થયા હતા. આઝાદ હિંદ ફોજ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની સ્થાપના કરવાનું આ પરિષદમાં નક્કી થયું હતુ. સિંગાપુર, મલાયા, બરમા, થાઇલેંડ, જાવા, સુમાત્રા,

ફિલિપાઇન્સ અને જાપાનમાંની અધની શાખાઓ તરફથી આ૦ હિં૦ ફો૦ માટે પૈસા, કપડા અને ગંગરૂટા ભેગા કરવાનુ પણ નક્કી થયું હતુ આ૦હિ૦ફો૦ માટેના હથિયારો, દારૂગોળો અને સામગ્રી જાપાનીસ સરકાર તરફથી પૂરા પાડવામા આવશે અને પછી રચાનારી હિન્દી સરકાર તરફથી એની કિંમત રોકડી ચૂકવવામા આવશે એવુ નક્કી થયુ હતુ...

એગંકોક પરિષદમાથી પાછા ફર્યા બાદ હું મારી પોતાની મરજીથી આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાયો હતો ૧૯૪૨ની ૧લી સપ્ટેમ્બરે આ૦ હિં૦ફો૦ની સ્થાપના થઇ હતી. એની પહેલી પાયદળ બેટેલિયનમાં મને મુકવામા આવ્યો હતો. બે ત્રણ દિવસ પછી અમે કવાયત કરવા માંડી થોડા દિવસ પછી અમને મશીનગન, મોર્ટાર, પિસ્તોલો અને ગાયફ઼લો મળ્યા સિંગાપુરમા શરણે થયેલા હિંદી લશ્કરના એ હથિયારો હતા. અમારી બેટેલિયન હિંદી લશ્કરનો ખાખી પોષાક પહેરતી પણ અમારા બાવડાં ઉપર આ૦હિ૦ફો૦ના બિલ્લા હતા એમા જ કોંગ્રેસનો વાવટો અને 'આ૦હિ૦ફો૦' એવા અક્ષરો હતા...... કે મોહનસીધના ફરમાન મુજબ આ૦હિ૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવેલી આગળ ઉપર નવી આ૦હિ૦ફો૦ ઊભી કરવાની ચળવળ ચાલેલી એમા હું ન જોડાયો એમાં ન જોડાનારાઓને જાપાનીઓએ ૧૯૪૩ની ૫ મી મેને દિવસે ન્યુ ગિની મોકલી દીધા ત્યાની જાપાની છાવણીમાથી એક દિવસ હું નાસી છૂટયો'

' શ્રી બુલાભાઈની ઉલટતપાસમા સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે—

'સિંગાપુરના શરણાગતિ પહેલા હું કે૦ શાહનવાઝના તાબા હેઠળની બેટેલિયનમાં હતો બ્રિટિશ અફસરોના તાબા હેઠળની કંપનીઓ ભાગી ગઈ ત્યારે પણ અમારી કંપનીએ લડવાનું ચાલુ રાખેલું....... નીસુનની યુદ્ધકેદીઓની છાવણી કે૦ શાહનવાઝના કબજા હેઠળ હતી આ૦હિ૦ફો૦માં જોડાયેલા

અને ન જોડાયેલા બેઉને એ છાવણીમાં રાખ્યા હતા. એમની સાથેના વર્તનમાં કોઈ ભેદભાવ નહોતો. અમે સાથે જ રહેતા અને એક જ ખોરાક ખાતા. હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે પાણી, દીવા, વિ. ની કોઇ સગવડ ત્યાં હતી નહિ. કે. શાહનવાઝે એ પૂરી પાડેલી. કે૦ શાહનવાઝે છાવણીનો કબજો સંભાળ્યો તે પછીથી પરિસ્થિતિ સુધરતી જતી હતી. ઇસ્પિતાલમાં મળતી સારવારમાં કોઇ જાતનો ભેદભાવ નહોતો રખાતો. કે૦ શાહનવાઝ અને બીજા અફસરોએ ઇસ્પિતાલ માટે પૈસા આપેલા. કે૦ શાહનવાઝની અપીલને લીધે ઇસ્પિતાલના દરદીઓને કોઇ જાતના ભેદભાવ વિના ફળો અને દવાઓ પૂરાં પાડવા ૨૫૦૦ ડૉલરનો ફાળો કરાયેલો......

પહેલી આ૦હિં૦ફો૦ની ચળવળ હિંદની આઝાદી માટેની હતી તેથી હું એમા સ્વેચ્છાએ ભરતી થયેલો. હિન્દુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કરવા માટે જાપાનીઓ આ૦હિં૦ફો૦નો પાંચમી કતાર તરીકે ઉપયોગ કરવા માગતા હતા તેથી સેનાપતિ મોહનસીંઘ અને જાપાનીઓ વચ્ચે મનભેદ ઊભા થયા અને પરિણામે આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવી. બીજી વારની આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાની મેં ના પાડી, કારણકે મને થયું કે પોતાના ઉપયોગ માટે ફરીવાર જાપાનીઓ આ૦હિં૦ફો૦નો ઉપયોગ પાંચમી કતાર તરીકે કરશે.'

<u>૨૩મી નવેંબર: શુક્રવાર</u> : ૫ :

ફરિયાદપક્ષના ચોથા સાક્ષી જમાદાર અલ્તાફ રઝાકે કહ્યું કે—

'હિંદી લશ્કરમાં હું ૧૯૨૨ની સાલમાં જોડાયો. ૧૯૪૧ની જાન્યુઆરીમાં હું મલાયામાં હતો ત્યારે મને જમાદાર બનાવવામાં આવેલો. સિંગાપુરમાં હું યુદ્ધકેદી બન્યો હતો અને એક વરસ સુધી મલાયાની જુદી જુદી છાવણીઓમાં રહેલો.

પોર્ટ ડિકસનમાંની યુદ્ધકેદીઓની છાવણીની મુલાકાતે કે. શાહનવાઝ આવ્યા ત્યારે એમણે ચોક્ખું કહેલું કે, તમારે તમારી

પોતાની મરજીથી જ આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવું. આઠ મહિના પછી હું આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાયો કારણકે મને અને બીજાઓને લાગ્યું કે જાપાનીઓના યુદ્ધકેદીઓ તરીકે મરવા કરતા હિંદની આઝાદી માટે મરવું બહેતર છે આ૦હિં૦ફો૦ની મારી રેજિમેન્ટ ઓગસ્ટ ૧૯૪૪ સુધી ઉત્તર બર્મામા હતી ત્યાથી પછી ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરીમા અમને રંગુન નજીકના એક સ્થળે લઇ જવામા આવેલા અમારી રેજિમેન્ટ કે૦ સહેગલના તાબામા હતી. એમણે અમને કહ્યું કે આ રેજિમેન્ટને હવે આગળ વધીને પેપા ટેકરી જવાનું છે.....

'તો આપણે જાપાનીઓ સામે પણ લડશું!'

ફરિયાદપક્ષના છઠ્ઠા સાક્ષી લાન્સ-નાયક ગંગારામ નેવારે કહ્યું:—

૧૯૩૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો અને ૧૯૪૨ના ફેબ્રુઆરી-માં મલાયામાં યુદ્ધકેદી બન્યો. એક છાવણીમાં કે. શાહનવાઝ ભાષણ કરવા આવ્યા ત્યારે મેં એમને જોયેલા. એમણે કહેલું કે હિંદુસ્તાન હિંદુસ્તાનીઓનું છે. આપણે હિંદની સ્વતંત્રતા માટે લડવું જોઈએ; અને અંગ્રેજોને હિંદની બહાર હાંકી કાઢવા જોઈએ.

ફરિયાદપક્ષના સાતમા સાક્ષી સુબેદાર અસલનૂર ખાને કહ્યું કે—

૧૯૧૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. ૧૯૪૨માં મલાયામાં યુદ્ધકેદી બન્યો. એ વર્ષના એપ્રિલમાં હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો. લે૦ કર્નલ જિલાનીની ગુપ્તચર ટૂકડીમાં હું હતો......જાસુસી અને ભાંગફોડના રસ્તાઓની અમને પીનાંગમાં ખાસ તાલીમ આપવામાં આવેલી. ૧૯૪૪ની ૨૭મી ફેબ્રુઆરીએ જાપાનીઓએ એક સબ-મરીનમાં હિંદુસ્તાન મોકલેલા બાર માણસોમાંનો હું એક હતો. સત્તર દિવસ પછી અમે હિંદને કાંઠે ઉતરવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ એમાં નિષ્ફળ ગયા. પછીથી માર્ચની આખરમાં અમે કિનારે પહોંચ્યા અને મેં મારી જાતને બ્રિટિશ સત્તાવાળાઓના હાથમાં સોંપી દીધી.

ફરિયાદપક્ષના આઠમા સાક્ષી જમાદાર સચાસીંઘે જણાવ્યું કે—

૧૯૩૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો. સિંગાપુરના પતન વખતે હું ત્યાં હતો. યુદ્ધકેદીઓની એક છાવણીમાં હું હતો ત્યાં લે૦ ઢિલન અને તેમની સાથે મેજર ધારા આવેલા. મેજર ધારાએ ભાષણ કરતાં કહ્યું કે, ઘણા માણસો આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાઈ ગયા છે. આ૦હિં૦ ફો૦ માત્ર હિંદની આઝાદી માટે જ લડશે, બીજા કશાને માટે નહિ. જાપાનીઓ જો આપણી સામા થશે તો આપણે એમની સાથે પણ લડશું. હિંદની આઝાદી માટે લડવાની આ એક સોનેરી તક છે અને આવી તક ફરી પાછી નહિ આવે.

યુદ્ધકેદી તરીકે મને સારી સગવડ કે ખોરાકી નહોતાં મળતાં તેથી અને બીજા ઘણા આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા તેથી હું પણ એમાં જોડાયો......૧૯૪૪ની શરૂઆતમાં અમે બરમા ગયા...... ૧૯૪૪ની આખરમાં અમે પુરાવદીને મોરચે હતા. અમારી જમણી બાજુ મિત્રસૈન્યનો સખત તોપમારો ચાલતો હતો. પછી લે૦ હરિરામ આવ્યા. એમણે સફેદ વાવટો ફરકાવ્યો અને અમે ૮૪ માણસો બ્રિટિશ લશ્કરને શરણે થઈ ગયા.

ભુલાભાઈ: હિંદની આઝાદી ખાતર લડવા માટે તમે આ૦ હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા?

સાક્ષી: હું ઘણી મુસીબતોમાં હતો. એ મુસીબતોમાંથી છટકવા માટે હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલો.

ભુલાભાઈ—મુસીબત હોય કે નહિ પણ તમે શેને માટે લડવાના હતા?

સા—અમે કદી લડયા જ નહોતા.

ભુ૦—તમે આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયા ત્યારે તમને એટલી ખબર હતી ખરી કે હિંદની આઝાદીને ખાતર, એનો વિરોધ કરનાર ગમે તેની સામે, ખુદ જાપાનીઓ સામે પણ આ૦હિં૦ફો૦ લડવાની હતી?

સા૦—હા (હસાહસ).

તે પછી આવ્યા નવમા સાક્ષી કાકાસીંધ. એમણે જાહેર કર્યું કે—

૧૯૪૦માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. સિંગાપુરના પતન વખતે હું ત્યાં હતો. મને યુદ્ધકેદી બનાવ્યા પછી ઘણે વખતે હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો હતો. યુદ્ધકેદીઓની એક છાવણીમાં હું હતો ત્યારે ૧૯૪૩ના માર્ચમાં લે૦ ધિલને ત્યાં એક ભાષણ કરેલું કે, 'તમે આ૦હિં૦ફો૦માં નહિ જોડાવ તો મુશ્કેલીમાં મૂકાશો. આપણે અંગ્રેજોને હિંદની બહાર હાંકી કાઢવું. તમારે કાંઇ બીક રાખવી

ન જોઇએ, કારણકે જે કાંઇ આવી પડશે તે ઉપલા અફસરો ઉપર આવશે.'

ફરિયાદપક્ષે તે પછી જ્યારે પોતાના દસમા સાક્ષી જમાદાર મહમ્મદ નવાઝને હાજર કર્યા, ત્યારે બચાવપક્ષના વકીલ શ્રી ભુલાભાઇએ અદાલતનું ધ્યાન એ હકીકત તરફ દોર્યું કે સાક્ષીની જુબાનીના સારમાં પહેલી આ૦ હિં૦ફો૦ ને લગતી વિગતો છે, અને બીજી આ૦હિં૦ફો૦ ઊભી કરતા પહેલા ગુજારયેલા કહેવાતા સિતમો અને મુસીબતો સાથે એને કાંઈ સંબંધ નથી. આ મુદ્દાનો વિચાર કરવા અદાલત ઊઠી અને પાછા આવીને પ્રમુખશ્રીએ જાહેર કર્યું કે ૧૯૪૨ ના મે માસ પછીના સિતમો અને મુસીબતોની જુબાની જ દાખલ કરવાનો અદાલતે નિર્ણય કર્યો છે.

૨૪મી નવેંબર : શનિવાર : ૬ :

જમાદાર મહમ્મદ નવાઝે પોતાની જુબાનીમાં કહ્યું કે–

૧૯૩૦માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો. મલાયામાં મને યુદ્ધકેદી બનાવવામાં આવેલો. આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાની મેં ના પાડી. એક નજરકેદ છાવણીમાં હું હતો ત્યારે એક રાત્રે અગિયાર વાગે મને એક અફસરે બોલાવીને કહયું કે, આવી આકરી જિંદગી ગાળો છો એના કરતાં બહેતર છે તમે આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થઇ જાવ. જો તમે આ૦હિં૦ફો૦માં નહિ જોડાવ તો એનું પરિણામ તમારે ભોગવવું પડશે, ખાસ તો એટલા માટે કે બીજાને પણ તમે આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાવાનું કહી રહ્યા છો. તેમ છતાં હું ન જોડાયો. બીજે દિવસે મને અને ભરતી થવાની ના પાડનાર આઠ બીજા અફસરો ને કૂચ કરાવવામાં આવી. અમે કૂચ કરતા હતા ત્યારે આ૦હિં૦ફો૦ના સિપાહીઓએ અમને લાઠીથી માર્યા હતા. છાણના કોથળા ભરી ભરીને ૩૦૦ વાર છેટે લઈ જવાનું પણ અમને કહેવામાં આવેલું.

અમને એમ પણ કહેલું કે જો કોઈ પોતે બિમાર છે એમ કહેશે

અને જો દાકતર કહેશે કે એ બિમાર નથી તો કામમાંથી છટકવાના આવા ઢોંગ કરવા માટે એને ૧૨ ફટકાની સજા થશે. આ રીતની સજા પામીને બેભાન થઇ ઢળી પડતો એક યુદ્ધકેદી મે જોયો છે બીજી એક વાર મે ચીસો સાભળેલી અને ખાખી પોષાકવાળા એક માણસના હાથ લાકડી સાથે અને પગ લોઢાના ખીલા સાથે બાધેલા જોયેલા એક અફસરને એની પાસે જતો અને એને મોઢે ઠૂસા દીધા પછી લાઠી વડે એને મારતો મે જોયેલો જે સત્રી અમારી પાસે મજૂરી કરાવતો તે અમે ઢીલ કરીએ ત્યારે અમને મારતો રોજની હાજરી વખતે અમને કહેવાતુ કે હિદુસ્તાનને સ્વતત્ર કર્યા પછી હિદુસ્તાનીઓના હાથમા સોપી દેવાનો જાપાનીઓએ કોલ આપ્યો છે. અમને મળતો ખોરાક પૂરતો નહોતો અને તે હલકી જાતનો હતો. તે પછી મને એક અલગ છાવણીમા લઇ ગયા પણ હુ આ૦હિ૦ ફો૦મા ન જોડાયો

ભુલાભાઈ જુદી છાવણીમાના કેટલા માણસોને તમે ઓળખો છો?

સાક્ષી તેર જણાને.

ભુ૦ તમે જણાવેલા તેર માણસોને શિસ્તભગ અને ચોરી માટે સજા થયેલી એ વાત સાચી નથી?

સા૦. મને કાઇ ખબર નથી

અજિયારમા સાક્ષી હવાલદાર મદદગાર સરવારે જણાવ્યુ કે—

લડાઇ શરૂ થઇ ત્યારે હુ મલાયામાં હતો જેમાં ઘણા પજાબી મુસલમાનો હતા એવી એક યુદ્ધકેદીઓની છાવણીમા મને લઇ જવાયો હતો એક જમાદારે અમારી પાસે આવીને અમને આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાવાનો આગ્રહ કર્યો. અમે બધાએ ના પાડી પછી જમાદારે કહ્યુ કે, જેને ભરતી થવુ હોય તે એક બાજુ કનાત્માં ઊભા રહે પણ બધાએ આ૦હિ૦ફો૦માં ભરતી થવાની ના પાડી. મગી સુબેદાર

અને જમાદારે અમારી ઉપર ગોળીબાર કરવા માંડયા અને ચોકીદારોને પણ એમ કરવા કહ્યું. અમારામાના બે, લાન્સ–નાયક મહમ્મદ આઝમ અને જમાદાર અલ્લાહ દિત્તા માર્યા ગયા. નાયક મહમ્મદ હાનિફે બૂમ પાડી કે 'નાગ–એ–તકબીર.' બધાએ જવાબ આપ્યો : 'અલ્લા–હો –અકબર.' પછી ગોળીબાર કરતા ચોકીદારો ઉપર અમે હુમલો કર્યો. અમારામાંના ઘણા ઘાયલ થયા. અમારામાના એકે એક ચોકીદારના માથામાં પાવડો માર્યો અને એ ઢળી પડયો. એના માથાના કાચલાં થઈ ગયાં. પંદર મિનિટ સુધી ચોકીદારોએ ગોળીબાર ચાલુ રાખ્યો. અને પછી ઘવાયેલાઓને એ પોતાથી લૉરીઓમાં ઉઠાવી ગયા.

તે પછી જાપાની અફસરો, આ૦હિં૦ફો૦ના અફસરો અને એક કર્નલ ત્યાં આવ્યા. કર્નલ દુભાષિયાનું કામ કરતા હતા. જાપાની અફસરોએ અમને કહ્યું કે, 'આ રીતનુ વર્તન જો તમે ચાલુ રાખશો તો તમને જાનથી મારી નાખવામા આવશે તમે આ૦હિં૦ફો૦ના એક અફસરને મારશો તો બદલામાં તમારામાંથી એકસોના જાન લેવાશે.'

તે પછી અમને એક નજરકેદ–છાવણીમાં લઇ ગયા. ત્યાં અમને નેતરની સોટીથી મારવામાં આવ્યા. મને એટલી બધી ઇજા થઇ કે હું બેભાન બની ગયો; અને મને ઇસ્પિતાલમાં લઇ જવાયો. ઇસ્પિતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ હું ઝાંસી છાવણીમાં ગયો અને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો. પાછળથી અંગ્રેજો સાથે મળી જવાનો મારો ઇરાદો હતો.

૨૬મી નવેંબર : સોમવાર : ૭ :

ફરિયાદપક્ષના બારમા સાક્ષી જમાદાર મહમ્મદ હયાતે આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી ન થવા માટે પોતાની ઉપર અને પોતાના મતના બીજાઓ ઉપર વીતેલાં વીતકોના સખ્યાબંધ પ્રસંગો વર્ણવ્યા. એમના કહેવા પ્રમાણે આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાનારને કેદ–છાવણીમાં વારંવાર માર પડતો, કાંકરીવાળા ભાત ખાવા મળતા, જોઇએ તેટલું પાણી

મળતું નહિ, એમનાં અપમાનો થતાં, મજૂરી કરાવવામાં આવતી અને બિમાર પડવા છતાં દાક્તરી મદદ-મળતી નહિ. એમને એમ કહેવામાં આવતું કે આ બધી હાડમારીમાંથી બચવાનો ઈલાજ એકજ છે— આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થઇ જવાનો. છતાં એમણે મચક આપી નહોતી. દિવસો, અઠવાડિયાઓ અને મહિનાઓ સુધી જુલમો સહન કર્યા છતાં આ૦હિં૦ફો૦માં પોતે કદી ભરતી થયા નહોતા એમ એમણે કહ્યું. છેવટે બીજા ૨૪૦૦ની સાથે ૧૯૪૩ના મેમાં એમને ન્યુ ગિની મોકલવામા આવેલા. ૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં અમેરિકનો હોલેન્ડીઆ આવ્યા ત્યારે જમાદાર મહમ્મદ હયાત એમને મળી ગયેલા.

ઉલટ તપાસમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે, 'નાગરિકોની માલિકીની સાત ગાય ચોરી, તેની કતલ કરીને તેને ખાઇ જવાના ગુન્હાસર મેજર ફ્રીઝ અહમદે મારી ટૂકડીના માણસોને નજરકેદ છાવણીમાં મોકલ્યા હતા એ વાત ખોટી છે. આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થવા મેં મારી જાતને રજુ કરેલી પણ હું ભરોસાપાત્ર નહિ હોવાથી મને નકારવામાં આવેલો એ વાત ખોટી છે. આ૦ હિં૦ફો૦માં ભરતી થવા હું કદી ગયો નથી.'

ફરિયાદપક્ષના તે પછીના ગુરખા સાક્ષી હવાલદાર વોલીત બહાદુરે પણ સિંગાપુરની શરણાગતિ પછી આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું પોતાની ઉપર કેવું દબાણ થયું હતું અને ન જોડાવા બદલ કેવા જુલમો થયા હતા તેનું બયાન આપ્યું. સાક્ષી છેવટ સુધી એક નજરકેદ છાવણીમાં રહેલ અને અંગ્રેજો પાછા ફર્યા ત્યારે એમને મળી ગયેલ. કેદ-છાવણીમાં વારંવાર એમની સામે ભાષણ કરાતાં અને હિંદની આઝાદી ખાતર લડવા માટે આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થવાનો આગ્રહ એમને કરવામાં આવતો.

ચૌદમા સાક્ષી પણ એક ગુરખા સિપાહી રવીલાલ હતા. સિંગાપુરમાં યુદ્ધકેદીઓની એક પછી એક નજરકેદ-છાવણીઓમાં

એમની બદલી કરવામાં આવતી અને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું એમને કહેવામાં આવતું, પણ સાક્ષી હમેશાં એમાં જોડાવાનો ઇન્કાર કરતા. ન જોડાવા માટે એમને પણ વેઠવી પડેલી અનેક મુસીબતોનું બયાન એમણે અદાલત સમક્ષ રજુ કર્યું. પોતાની પાસે કરાવતી મજૂરી અને અકારણ કે સકારણ એમને પડેલા મારની વિગતો પણ એમણે પ્રસંગવાર આપી. ૧૯૪૫ના ઑગસ્ટ સુધી એ મલાયામાંની નજરકેદ–છાવણીમાં જ રહેલા. અંગ્રેજોએ પાછા ફરીને એમને મુક્ત કર્યા.

પછી સુબેદાર રામસરૂપ સાક્ષી તરીકે આવ્યા. સિંગાપુરના પતનને આગલે દિવસે દુશ્મનના હાથમાંથી બચવા માટે ને નાગરિક પોષાક પહેરીને શહેરમાં છટકી ગયા હતા. પણ પાછળથી એ પકડાયેલા. આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાવા બદલ પોતાની ઉપર પણ જુલમો થયાની વાત એમણે કરી એક દિવસ એમને બહુ માર પડયો પછી એ ભરતી થવા કબૂલ થયા. હિંદુસ્તાનની લશ્કરી પરિસ્થિતિની માહિતિ મેળવવા એમને છૂપી રીતે આ દેશમાં મોકલવામાં આવેલા. પણ અહિં આવીને તરતજ એ પોતાને ઘેર પહોંચી ગયા અને ફીરોઝપુરના પોતાના લશ્કરી–મથક ઉપર પોતાની જાત રજુ કરી.

૨૭ મી નવેંબર : મંગળવાર : ૮ :

ઉલટતપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦નું ધ્યેય હિંદને આઝાદ કરવાનું હતું, અને પોતે એ સ્વીકાર્યું હતું તેમજ પોતે આ૦હિ૦ફો૦મા ગળખુશીથી રહ્યા હતા..... એ હિંદમાં જાસુસ તરીકે આવ્યા હતા અને અહિ આવવામાં એમનો ઉદ્દેશ લશ્કરી પરિસ્થિતિ વિશે માહિતી એકઠી કરવાનો હતો–નહિ કે આ૦હિં૦ફો૦–માંથી ભાગી છૂટવાનો.

ફરિયાદપક્ષના સોળમા સાક્ષી હતા લાન્સ–નાયક દિદાર મોહિન્દર–સીંઘ. એમણે કહ્યું કે, '૧૯૪૨ ના સપ્ટેબરમાં હું નજરકેદ–છાવણી–માંથી આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થયો હતો. મારી ટૂકડીનું કામ છૂપે વેશે ફરવાનું, હિંદુસ્તાનમાં પેસી જવાનું અને ભાંગફોડ કરવાનું હતું. પહેલી

આ૦હિં૦ફો૦માં હું રાજીખુશીથી ભરતી થયો હતો. પણ બાજી આ૦હિં૦ફો૦માં હું જોડાયો કારણકે માગથી મુસીબતો સહી જતી નહોતી. છટકી જવાના ઈરાદાથી હું ભરતી થયેલો.

૨૮ મી નવેંબર : બુધવાર : ૯ :

સત્તગ્મા સકી સિપાહી દિલાસાખાન ૧૯૪૨ માં આ૦હિં૦ફો૦-માં જેડાયેલા અને મોરચા પર એની ચોકીઆત કામગરી બજાવેલી પણ ખરી. નાસીને પાછળથી એ અંગ્રેજોને પક્ષે ભળી ગયેલા. એમણે કહ્યું કે, 'પહેલાં મને આઝાદ બ્રિગેડમાં મૂકવામાં આવેલો. પછી બોઝ બ્રિગેડમાં મારી બદલી કરાઈ. એ કે૦ શાહનવાઝ ખાનના તાબામાં હતી. અમારી બ્રિગેડ સામે કે૦ શાહનવાઝે ભાષણ કરેલું કે-

'બોઝ બ્રિગેડમા સુનંદા માણસો છે. અને સહુથી પહેલાં એને જ મોરચા ઉપર જવાનુ છે. તમે મોરચા ઉપર જશો ત્યારે ઘણી મુસીબતો વેઠવી પડશે, અને જો કોઈને મોતનો કે મુસીબતોનો ડર હોય તો એ નીકળી જઈ શકે છે. આપણે આપણા સાથી જાપાનીઓની પડખે રહીને લડીએ ત્યારે ઉતરતી કક્ષાના સિપાહીઓ દેખાઈને આપણા રાષ્ટ્રને કલંક ન લાગવા દેવુ જોઈએ. હિંદુસ્તાન પહોંચશુ ત્યારે આપણાથી મોટી સ્ત્રીઓને આપણી માતા ગણવાની છે અને નાનીને બહેન-દીકરી ગણવાની છે આ સૂચના કોઇ નહિ માને તો એને ઠાર મારવામાં આવશે. હિંદ પહોંચ્યા પછી જો કોઇ જાપાનીને, સ્ત્રીઓ સાથે ગેરવર્તન કરતો તમે જૂઓ તો પહેલાં એને ચેતવણી આપવી, તેમ છતાં એ ન માને તો બળ વાપરવાની અને એને ઠાર સુદ્ધાં મારવાની તમને છૂટ છે. આપણી લડત હિંદુસ્તાનની આઝાદી અને આબાદી માટેની છે, નહિ કે જાપાનીઓના ફાયદા માટેની. આપણે આઝાદીની લડત લડવાની છે અને એને માટે આપણને બહાદુર માણસોની જરૂર છે, બાયલાઓની નહિ. જ્યારે હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર થાય ત્યારે આજે આપણને મદદ કરી રહેલા જાપાનીઓ જો આપણને દબાવવા કોશિશ કરે તો

આપણે એમની સામે પણ લડશુ આજે પણ જો કોઈ જાપાની તમને એક તમાચો મારે તો તમે એને ત્રણ મારજો, કારણ કે આપણી સરકાર અને જાપાની સરકાર એકજ સપાટી ઉપર છે અને આપણે જાપાનીઓના લેશમાત્ર પણ દાબમા નથી '

ઉનટ તપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ રગુન છોડવાને આગને દિવસે નેતાજી તરીકે ઓળખાતા સુભાષચદ્ર બોઝે બ્રિગેડ સમક્ષ કરેલુ ભાષણ યાદ કર્યું. સુભાષ બોઝે કહેલુ :—

' હિંદને સ્વાધીન કરવા માટેના તમે સ્વતત્રતાના સૈનિક છો. મોરચા ઉપર તમારે કષ્ટો સહન કરવા પડશે તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે પાછળ નહી શકો છો આપણે હિંદની સ્વાધીનતા માટે લડી રહ્યા છીએ, તેથી પૈસા અને બીજી સામગ્રી અગે આપણી સ્થિતિ સારી નથી બની શકે તેટલુ અમે તમને આપીએ છીએ આપણે ગરીબ છીએ એટલે ખોરાકમા અત્યારે તમને મળે છે તેથી વધુ સારુ અમે મઇ આપી શકીએ તેમ નથી ઓછા ખોરાક ઉપર તમારે ચલાવી લેવુ પડશે '

સરહદી રાયફલ્સ ટુકડીના હવાલદાર નવાબખાન અદાલતમા નાક્ષી હતા ૧૯૩૭ની આખરમા એ હિંદી લશ્કરમા જોડાયેલા અને સિંગાપુરના પતન વખતે ત્યા હાજર હતા ૧૯૪૩ના ઑક્ટોબરમા એ આઝાદ ફોજમા જોડાયા અને સુભાષ બ્રિગેડ અથવા ગેરીના રેજીમેન્ટ ન. ૧મા એમને મૂકવામા આવ્યા . એમની બ્રિગેડ ૧૯૪૪ ના મે મહિનામા ઇમ્ફાલ મોરચે ગઈ હતી ઉલટ તપાસમા એમણે જણાવ્યુ કે.

' આઝાદ ફોજમાં જોડાયા પછી મને ખબર પડી કે એ ફોજને દુનિયાની કોઈપણ સેના સામે લડવાનું હતું—જરૂર પડયે જાપાનીઓની સામે પણ હુ બ્રિગેડમા હતો ત્યારે જાપાનીઓ પાસેથી નહિ પણ મારા પોતાના હિંદી અફસરો પાસેથી તાલીમ મેળવતો હતો. મારા વિભાગમા કે આઝાદ ફોજમા બીજે ક્યાય પણ કોઈ જાપાની

અફસરપદે હતો નહિ. લે૦ અબ્દુલ રહેમાનના હાથ નીચે ખોરાકી-ખાતુ હતુ અને હું તેમનો મદદનીશ હતો અમને મળતા ખોરાકમા ચોખા, નીમક અને થોડું તેલ અપાતા મોરચા ઉપર ઘણી સુસી બનોની વચ્ચે આ૦હિ૦ફો૦ લડતી હતી હુ નોકરી ઉપર હતો તે દરમિયાન મે મારી ફરજ વફાદારીપૂર્વક બજાવી હતી . મોરચા પર જતા સૈનિકોને ઉદ્દેશીને કરેલા એક ભાષણમા સુભાષ બોઝ બોલેલા કે—

આ૦હિ૦ફો૦ હિંદની સ્વાધીનતા માટે લડી રહી છે એ એકજ એનુ ધ્યેય છે આપણે જાપાનીઓના ફાયદા માટે નથી લડી રહ્યા હિંદુસ્તાન આઝાદ થઈ શકે એટલા માટે આ૦હિ૦ફો૦ જાપાનીઓની એક મિત્ર તરીકેની મદદ લયે છે આપણા સાધનો અને નાણા મેળવવાના માર્ગો ઓછા છે. જિંદગીની વધુ સારી જરૂરિયાતો મેળવવા માટે આ૦હિ૦ફો૦ મા જોડાવાનો ભ્રમ કોઈ રાખે નહિ જો આગળ આવવાની ઇચ્છા ન હોય તેણે ન આવવુ

તેમ છતા અમારી બ્રિગેડમાથી કોઈ પાછુ વળ્યુ નહોતુ તે પછી એેટેલિયન અને કંપનીના કમાન્ડરે મોરચા પર ન જવા ઇચ્છનારાઓના નામ મગાવ્યા પણ કોઈએ નામ લખાવ્યાનું હુ જાણતો નથી જ્યારે હુ નાગીને અંગ્રેજો સાથે મળી ગયો ત્યારે મને ઘેર જવા દેવામા આવેલો .અમને જ્યારે કાંઈ ખોરાક ન મળતો ત્યારે અમ રે જંગલમા જ્યાને જે મળે તે ભેગું કરવુ પડતુ

ફરિયાદપક્ષના ઓગણીસમા સાક્ષી સિપાહી હનુમાનપ્રસાદ ૧૯૪૧ મા હિંદી લશ્કરમા જોડાયેલા સિંગાપુરના પતન પછી ૧૯૪૩ ના એપ્રિલમા એ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાયેલા એમને નેહરુ રેજિમેન્ટની ૧૭ મી બેટેલિયનમા મૂકવામા આવેલા એમની બ્રિગેડ ૧૯૪૪ના નવેમ્બર બરમા ગયેલી એ મેજર ધિલ્લનના તાબામા હતી. ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમા પોપાને મોરચે એમની કંપની હિંદી લશ્કરની એક ટુકડીને શરણે થઈ હતી.

પઢાવાયેલા સાક્ષીઓ ?

વીસમા સાક્ષી તોપચી બહાલસીંઘ ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમાં આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયા ત્યાં સુધી મલાયાની જુદી જુદી નજરકેદ–છાવણીમાં હતા. બરમામાં પોપા ટેકરીને મોરચે ગયેલી આ૦હિં૦ફો૦ની ટુકડીઓમાં એ પણ શામિલ હતા. ઉલટતપાસમાં ભુલાભાઈએ એમને પૂછ્યું: 'આ૦હિં૦ફો૦ હિંદની સ્વાધીનતા ખાતર લડવા માટે ઊભી કરવામાં આવી હતી એ તમે જાણતા હતા ?'

સાક્ષી : ના.

ભુ૦ : તમે આ૦હિં૦ફો૦ માં જોડાયા હતા, ખરું કે નહિ?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : એમાં કોણ કોણ હતું ?

સા૦ : હિંદીઓ અને મલાયાવાસીઓ.

ભુ૦ : એમનું કામ લડવાનું હતુ ?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : શેને ખાતર લડવાનુ ?

સા૦ : મારામાં મર્યાદિત બુદ્ધિશક્તિ છે અને મને સવાલ સમજાતો નથી.

ભુ૦ : ઠીક, ત્યારે તમને હું એટલેથી જવા દઉં છું.

એકવીસમા સાક્ષી હતા જાટ રેજિમેન્ટના સિપાહી સૈયદુલ્લાખાન. ૧૯૪૦ની ૧૨મી ડીસેમ્બરે હિંદી લશ્કરમાં એ જોડાયેલા. અને ૧૯૪૨ની બીજી જાન્યુઆરીએ મલાયા પહોંચેલા. સિંગાપુરના પતન પછી ૧૯૪૩ના સપ્ટેંબર કે ઑક્ટોબરમાં એ આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા. ૧૯૪૫ના માર્ચ મહિનામાં એમની ટુકડી બરમામાં પોપા ટેકરીના વિસ્તારમાં ચોકિયાતી–કામગરી બજાવતી હતી. અમેરિકનો

અને અંગ્રેજોનું સ્થાન શોધવાનો એ પ્રયાસ કરતી હતી...એમની ટૂકડી જાપાનીઓ સાથે એક ગામમાંથી પસાર થતી હતી ત્યારે એની ઉપર તોપમારો થયો. એ દોડીને એક હવાઇ હુમલામાં રક્ષણ આપતી ખાઈમાં ઊતરી પડ્યા. તોપમારો બંધ થયો પછી બહાર નીકળીને એમણે જોયું તો ન મળે જાપાનીઓ કે ન મળે હિંદીઓ. પછી એ હિંદી લશ્કરની એક ગુરખા બેટેલિયનને શરણે થઈ ગયા.

સવાલ : તમે કાંઈ રોજનીશી રાખો છો ખરા?

સાક્ષી : હું અભણ માણસ છું અને રોજનીશી રાખતો નથી.

ભુ૦ : ત્યારે તમે પટપટ બોલી ગયા એ બધી તારીખો તમે યાદ કેવી રીતે રાખી? બે ડઝન જેટલી તારીખો મેં સાંભળી છે.

(એનો કાંઇ જવાબ ન મળ્યો.)

શ્રી ભુલાભાઇએ પોતાનો સવાલ ફરીથી પૂછ્યો અને કહ્યું: 'તમે કાંઇ રોજનીશી રાખતા નથી. તો એક પછી એક આ તારીખો તમે કઇ રીતે આપી તે હું જાણવા માગું છું.'

સાક્ષી હજી ગળચવાં ગળતો હતો એટલે શ્રી. ભુલાભાઇ બોલ્યા: 'તમને હું સીધો સવાલ જ પૂછું: આ અદાલતમાં આવતાં પહેલાં આ બધી જુબાની તમને શીખવવામાં આવી છે? 'હા' કે 'ના'માં જવાબ આપો.

સા૦ : શી જુબાની આપવી તે મને કહેવામાં આવેલું.

ભુ૦ : એને કારણે જ તમને આ તારીખો યાદ રહી હતી ને?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : તમને આ બધી તારીખો ગોખાવવામાં આવેલી?

સા૦ : હા.

બાવીસમા સાક્ષી લાન્સ-નાયક મહમ્મદ સૈયદ ૧૯૪૩માં આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા. ૧૯૪૪ની આખરમાં કે ૧૯૪૫ની શરૂ-

આતમા એમની રેજિમેન્ટ બરમામા હતી ત્યારે એની સમક્ષ ભાષણ કરતા લે૦ કર્નલ સેહગલે કહેલુ કે—

'મોરચા પર લડી રહેલી કોઈ ટૂકડીનુ નેતૃત્વ લેવાની લાબા કાળની મારી ઇચ્છા હતી એવી કોઇ ટૂકડીનુ નેતૃત્વ મને સોપવાની વિનંતિ મે નેતાજી સુભાષચદ્ર બોઝને કરેલી જે ગેરીના રેજિમેન્ટ એના ઉજળાના નામ માટે જાણીતી છે તેની લગામ સભાળી શકવા બદલ હુ મારી જાતને ભાગ્યશાળી માનુ છુ બેટેલિયનના કમાન્ડરોથી જે દૂર ન થઇ શકે એવી ફરિયાદ કે મુશ્કેલી કાઇને જો હોય તો એમણે મારી પાસે આવવુ અને હુ તે નિવારવા પ્રયત્ન કરીશ '

બરમામા પોપા ટેકરીને મોરચે લડતા લડતા હુ નાસીને અંગ્રેજો સાથે મળી ગયેલો

ઉલટતપાસમા સાક્ષીએ કહ્યુ કે પોપા ટેકરી ઉપર લે૦ ક૦ સેહગલે કરેલા ભાષણમા કહેલુ કે—

'આ લડાઈની મુશ્કેલી જે ન ખમી શકતા હોય એમણે એમના નામ મને આપવા અને એમને મોરચાની પાછળના વિસ્તારમા મૂકવામા આવશે કોઈ અફસરોને કે સૈનિકોને સામા પક્ષે જતા રહેવુ હોય તો તે જઇ શકે છે '

નેતાજી બોઝનું એક લાબુ ભાષણ મે સાભળેલુ હિદની આઝાદી કાજે લડવાનો એમણે અમને આગ્રહ કર્યો હતો એમણે કહેલુ કે, 'હિદુસ્તાનના કરોડો કગાળોના આપણે પ્રતિનિધિઓ છીએ અને ખિસ્સાખર્ચની નાની રકમોથી અને સરકારની મર્યાદિત શક્તિથી મળી શકે તેટના ખોરાકથી સતોષ માનવો જોઇએ ઘણા જ થોડા સમયમા આ રેજિમેન્ટ મોરચા પર પહોચશે આપણે જ્યા જન્મ લીધો છે એ દેશ પ્રત્યેની ફરજ આપણે બજાવવી જોઇએ,'

<u>૧૬મી નવેમ્બર શુક્રવાર</u> : ૧૦ :

ત્રીસમા સાક્ષી સરહદી હવાલદાર ગુલામ મહમ્મદ ૧૯૪૨ના

ઓકટોબરમાં આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા. ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરીમાં બર્મામાં નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ એમની રેજિમેન્ટની મુલાકાતે આવેલા ત્યારે સિપાહીઓ સમક્ષ એમણે ભાષણ કરેલું કે—

'ગયે વરસે આ૦હિં૦ફો૦એ પહેલીજ વાર રણમેદાનમાં દુશ્મનનો સામનો કર્યો હતો. આ૦હિં૦ફો૦નાં કાર્યો અદ્ભૂત હતાં, માની ધારણા બહારના હતા, અને દોસ્ત તથા દુશ્મન બેઉની પ્રશંસા એણે મેળવી હતી. જ્યાં જ્યાં આપણે એની સાથે લડયા ત્યાં ત્યાં દુશ્મનને આપણે સખત હાર ખવરાવી છે. ખરાબ હવામાન અને બીજી મુશ્કેલીઓને કારણે, પરાજય પામ્યા વિના—એક વ્યૂહના પગલા તરીકે આપણાં દળો આપણે ઇમ્ફાલ મોરચેથી પાછાં ખેંચી લેવા પડયા હતાં. હવે આપણે એ મુશ્કેલીઓને પાર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.... પણ સૌએ યાદ રાખવુ જોઇએ કે આપણી ફોજ તો એક ક્રાન્તિકારી સેના છે. માનવશક્તિથી જેટલા સુસજ્જ આપણા દુશ્મનો છે એટલાં આપણે નથી. આપણા દુશ્મનોએ નક્કી કર્યું છે કે હિંદુસ્તાનના રક્ષણ-ની પહેલી લડાઇ એ આસામમા લડશે અને એ વિસ્તારને એમણે હિંદનું સ્ટાલિનગ્રાડ બનાવ્યો છે.

આ વરસ લડાઈનું નિર્ણયાત્મક વર્ષ હશે. હિંદની આઝાદીનું ભાવિ ઇમ્ફાલની ટેકરીઓ નજીક અને ચિત્તાગોંગનાં મેદાનો ઉપર નક્કી થઇ જશે. ગયે વર્ષે આપણા કેટલાક સિપાહીઓ દુશ્મન સાથે ભળી ગયેલા. આ વખતે આપણે મોરચા ઉપર જઈએ ત્યારે એક પણ માણસ દુશ્મનપક્ષે ચાલ્યો જાય એ હું નથી ઇચ્છતો. એટલે, નબળાઈ, નામર્દાઇ કે બીજા કોઇ કારણસર પોતે મોરચા પર જઇ શકે તેમ નથી એમ કોઇને લાગે તો એણે એની રેજિમેન્ટના કમા-ન્ડરને એ ખબર આપવા, અને એને પાછળ રાખવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

હું તમારી સામે કોઇ અત્યંત ગુલાબી ચિત્ર દોરવા માગતો

નથી. ભૂખ, તરસ અને બીજી મુસીબતો ઉપરાંત મોરચા પર જાવ ત્યારે મોતનો પણ તમારે સામનો કરવો પડશે. દુશ્મને તમામ તૈયારીઓ કરી છે એટલે આપણે પણ આપણી બધી શક્તિઓ એકત્રિત કરવી પડશે.

આ૦હિં૦ફો૦ના અત્યારના પોકાર 'ચલો દિલ્હી' ઉપરાંત આજથી એક બીજો પોકાર પણ શરૂ કરવામાં આવશે. એ છે : ખૂન, ખૂન, ખૂન. એટલે કે હિંદુસ્તાનની ૪૦ કરોડની પ્રજા માટે આપણે આપણું ખૂન વહાવશું. એજ રીતે, એ ધ્યેય માટે દુશ્મનનું લોહી પણ આપણે વહેવડાવશું. દક્ષિણમાંના હિંદી નાગરિકોનો પોકાર આ હશે : નિચ્છાવર સબ કરો, બનો સબ ફકીર.' ઇન્કિલાબ ઝીંદાબાદ! ચલો દિલ્હી! ખૂન, ખૂન, હજી વધુ ખૂન!'

માર્ચ મહિનામાં પ્યીનબિન ઉપર હલ્લો કરવા બેટેલિયન નં. ૨ ની બે કંપનીઓ મોકલવામાં આવી હતી. એ રવાના થાય તે પહેલાં કે. શાહનવાઝખાન એને મળવા આવ્યા. એમણે કહ્યું: 'બેટેલિયન નં. ૨ ના સિપાહીઓ ઉપર અમારી નજર મંડાયેલી છે. એ બેટેલિયનની બે કંપનીઓ આજે પહેલી જ વાર મોરચા ઉપર જઈ રહી છે. ગયા વર્ષની લડાઇ દરમિયાન મેળવેલા અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે દુશ્મન બાયલો છે. તમારી પાસેથી હું આશા રાખું છું કે હિંદુસ્તાનનું નામ તમે કોઇ રીતે નીચું નહિ પાડો. તમારે માટે હું પ્રાર્થના કરું છું.'

તે પછી સાક્ષીએ એ મોરચા પરના એક પ્રસંગની વાત કરી, જેમાં આ૦હિં૦ફો૦ના અફસરના તાબા હેઠળની એક ટૂકડીમાંના જાપાનીઓ દુશ્મનના ગોળીબારનો અવાજ સાંભળીને ભાગી ગયા હતા. બરમાને મોરચે દુશ્મનની ટૂકડીઓ સાથે આ૦હિં૦ફો૦ના સિપાહીઓને થયેલી અથડામણો, આ૦હિં૦ફો૦એ ભગાડેલા દુશ્મન સૈનિકો, આ૦હિં૦ફો૦ ઉપર એક રચને બાર બ્રિટિશ વિમાનોએ

૩–૪ કલાક સુધી તોપનો બોમ્બમારો, વિગતે વર્ણન કર્યા બાદ સાક્ષીએ જણાવ્યું કે ૧૯૪૫ના એપ્રિલની આખરમાં કે૦ સેહગલ અને તેમના માણસો ચારે બાજુથી ઘેરાઈ ગયા હતા. પોતાના માણસોને ભેગા કરીને કે૦ સેહગલે એમને કહ્યું, 'આપણી સામે હવે ત્રણ રસ્તા ખુલ્લા છે. એક તો અગાઉની માફક લડતા લડતા દુશ્મનની હરોળ વીંધીને જતા રહેવાનો, બીજો નાગરિક-વેષમાં ભાગી નીકળવાનો અને ત્રીજો યુદ્ધકેદીઓ બની જવાનો' એક કલાકની વિચારણા બાદ બધા અફસરોએ યુદ્ધકેદીઓ બની જવાનું નક્કી કર્યું.

તે પછી કે સેહગલે મિત્રદળોના કમાન્ડરને એક ચિઠ્ઠી મોકલી. એમણે સાક્ષીને કહેલું કે પોતે યુદ્ધકેદી બનવા માગે છે એવું એમણે એ ચિઠ્ઠીમાં લખ્યું હતું કે૦ સેહગલે પોતાના અફસરોને કહેલું કે, યુદ્ધકેદીઓ બનાવવાની આપણી માગણી નહિ સ્વીકારાય તો આપણે લડવાનું ચાલુ રાખશું

શરણાગતિ પૂર્વેના દિવસોની વાત કરતા સાક્ષીએ કહ્યું કે, ૧૯૪૫ના માર્ચમાં અમારી રેજિમેન્ટ પોપા પહોંચી ત્યારે કે. સેહગલે અમને કહેલું કે, 'જેમને આઝાદ હિંદ ફોજમાં ન રહેવું હોય અને દુશ્મનપક્ષે જતા રહેવું હોય તેમણે મને એ વાત કરી દેવી એટલે એ બધાને એક ટુકડીરૂપે દુશ્મનની છાવણીમાં મોકલી દેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે પણ પોતાની સાથે હથિયારો કે કાગળિયા લઈ જવાની રજા આ લોકોને મળશે નહિ. હું એમ ઇચ્છું છું કે એક-એક અને બબ્બે માણસો નાસી ન જાય.'

સાક્ષીએ થોડા કિસ્સા વર્ણવ્યા, જેમાં ફોજમાંથી નાસી છૂટનારાઓ અને નાસી છૂટવાની કોશિશ કરનારાઓએ પોતાની ભૂલ કબૂલ કર્યાથી અને માફી માગ્યાથી કે૦ સેહગલે તેમની સજા માફ કરી હતી હુકમપાલનની ના પાડવા બદલ મોતની સજા પામેલા

એક હવાલદાર ગંગાસરણને પણ કે૦ સેહગલે મારી બક્ષ્યાની વાત સાક્ષીએ જણાવી

ઓગસ્ટ ૧૯૪૩મા પોતે સિંગાપુરની એક છાવણીમા હતા ત્યારે સાક્ષી અને બીજાઓની સમક્ષ ભાષણ કરતા કર્નલ શાહનવાઝે કહેલુ કે, 'આ૦હિ૦ફો૦ હિંદની સ્વાધીનતા માટે ઊભી કરવામા આવી છે બ્રિટિશ શાહીવાદ સામેજ નહિ, પણ હિંદની આઝાદીના માર્ગમા અંતરાય કરનારાઓ અને હિંદને ગુલામ બનાવવા માગનારી બીજી કોઈ પણ સત્તા સામે પણ એ લડશે જેણે બ્રિટિશ સરકારની ઘણી સેવા કરી છે એના કુટુંબમાથી હુ આવુ છુ પણ જેમ હઝરત ઇમામે સત્ય અને ઇન્સાફ માટે યુધ્ધે ચઢવાનું નક્કી કર્યું હતુ તેમ મે પણ હિંદુસ્તાનન સ્વતંત્રતા માટે મારી જિંદગીને ફના કરી દેવાનુ નક્કી કર્યું છે આઝાદી માટે ઝંખવુ અને તેને માટે લડવુ એ દરેક હિંદુસ્તાનીનો હક્ક છે '

૧૯૪૫ના ફેબ્રુઆરીમા પોપામાના હિંદીઓની એક સભામા કર્નલ શાહનવાઝે ભાષણ કરેલુ કે, 'ચોથી ગેરીના રેજિમેન્ટના કેટલાક માણસો નાસીને દુશ્મન સાથે મળી ગયા છે. આથી નેતાજીને ઘણુ વણુ દુ ખ થયુ છે નેતાજી પોતે જ અહીં આવવા માગતા હતા પણ મે નેતાજીને ખાત્રી આપી છે કે હુ જાતે આ બાબતમા તપાસ કરીશ આજે દુનિયાની આખો આ૦હિ૦ફો૦ ઉપર મંડાયેલી છે આ વખતે જો આપણે આઝાદી નહિ મેળવી શકીએ તો એકસો વર્ષ સુધી એ નહિ પામીએ એટલે, નેતાજીની આગેવાની નીચે પોતાની જિંદગીનો ભોગ આપવાની સો એ સો ટકા તૈયારી તમારામાથી કોની કોની છે એ મને કહો!'

ફોજમાથી નાસી છૂટવાની કોશિશ કરવા માટે સાક્ષીને મોરચા પ થી કેદ પકડીને બીજા સોળની સાથે હથિયારબંધ પહેરા નીચે પગપાળા રંગુન મોકલવામા આવેલ રસ્તામા માગ્વે ગામે ૧૯૪૫ના

એપ્રિલની ૧૯ મીએ અંગ્રેજોએ એમની ઉપર હુમલો કર્યો. પહેરેગીરો નાસી ગયા અને સાક્ષી જઈને અંગ્રેજો સમક્ષ રજુ થયા.

તે પછીના સાક્ષી સિપાહી જાગીરીરામ સિંગાપુરના પતન પછીના એરોડ્રોમ શ્રમમાં આ૦હિંદફોજમાં જોડાયેલા. મહમ્મદ હુસેનની સાથે ફોજમાંથી નાસી જવાની કોશિશ કરવા બદલ મહમ્મદ હુસેનને અપાયેલી મોતની સજાનો અમલ કરવાનું કામ એને બળજબરીથી સોપાયેલું એમ સાક્ષીએ કહ્યુ. સાક્ષી હિંદી લશ્કરમાં તબીબી ખાતામાં હતા અને પાટાપીડી કરવાનું અને પથારીઓ પાથરવાનું કામ એ કરતા એમણે કદી કોઈ હથિયાર વાપર્યું નહોતું. છતાં મહમ્મદ હુસેન ઉપર ગોળીબાર કરનાર ત્રણમાંના એક તરીકે એમને ઊભા રાખવામાં આવેલા. એમના હાથમાં જબરદસ્તીથી રાયફલ પકડાવાયેલી અને જો એ રાયફલ ન ચલાવે તો મહમ્મદ હુસેનની સાથે એને પણ ઠાર મારવાની ધમકી અપાયેલી. પરિણામે સાક્ષીએ મહમ્મદ હુસેન ઉપર રાયફલ ચલાવેલી

<u>૩૦ મી નવેંબર : શુક્રવાર</u> : ૧૧ :

મહમ્મદ હુસેન એક મુસલમાન હતા તેથી વિશેષ એમને વિષે સાક્ષીને કાંઈ માહિતી નથી એમ એણે કહ્યુ. એ સાવ અભણ છે અને રોમન લિપિમા માત્ર પોતાનું નામ લખી જાણે છે. તારીખિયાની, માસની, મહિનાની કે બીજી કશી જ એમને ખબર નથી. મહમ્મદ હુસેનને ગોળીએ દેનાર એની સાથેના બે બંદૂકધારીઓમાંનો એક શીખ હતો અને એક તામીલ હતો. એથી વિશેષ એમને વિશે સાક્ષી કાંઈ કહી શકે તેમ નહોતા

પછી આવ્યા ફરિયાદપક્ષના પચ્ચીસમા સાક્ષી લાન્સ—નાયક અલાર મહમ્મદ. સિંગાપુરના પતન પછી આ૦હિંદફો૦માં જોડાઈને આખરે ૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં બરમા મોરચે અંગ્રેજો સાથે એ

ભળી ગયેલ. મહમ્મદ હુસેનને ઠાર મારવામાં આવ્યા ત્યારે પોતે ત્યા હાજર હતા, એના મૃતદેહમા ત્રણ ગોળીઓ વાગેલી પોતે જોઈ હતી, પણ અધારું થઈ જવા આવ્યું હોવાથી એ શરીરમાથી કાઈ લોહી નીકળતું જોયુ નહોતુ એમ એમણે કહ્યું.

તે પછીના સાક્ષી હતા તબીબી ઓર્ડરલી અબ્દુલ હાફિઝખાન. એક દરદીને એ પોપા વિસ્તારમાની ઇસ્પિતાલમા લઈ જતા હતા ત્યારે એક નાળામા મેજર ધિલન અને બીજા કેટલાક માણસોને એણે જોયેલા એમની સાથેના ચાર માણસો ખાઈમા ઊભા હતા. ઇસ્પિતાલમાથી નીકળ્યા બાદ એ જગ્યાએ સાક્ષી ગયા ત્યારે એમણે મેજર ધિલનને ખાઈમાના માણસોમાના એક પછી એકને બોલાવતા જોયા. એમને ઠાર મારવા માટે મેજર ધિલ્ને માણસોને બોલાવ્યા. ગેરસીંઘ, મલુરામ અને હિદાયતુલ્લા નામના માણસો આગળ આવ્યા. મેજર ધિલને એક કેદીને બોલાવ્યો અને હાજર રહેલા સૌને કહ્યું કે આ ચાર માણસો નાસીને દુશ્મનની છાવણીમા જતા રહેતા પકડાયા છે, એટલે એમને મોતની સજા આપવાની છે. મેજર ધિલનના હુકમથી વાગફરતી ચારેય કેદીઓને ઠાર મારવામાં આવ્યા હતા. તે પછી સાક્ષીએ એ ચારને જોયા હતા, પણ એ હજી મરી ગયા નહોતા, કારણ કે એ હલતાચલતા હતા. તે પછી મેજર ધિલનના હુકમથી શેરસીંઘે એમાના દરેક કેદી ઉપર એક-એ ગોળીઓ છોડી, અને પછી એક દાક્તરે જાહેર કર્યું કે એમનું મોત નીપજ્યુ છે. ગોળીએ દેવાયેલા ચાર માણસો જાટ હતા, તેથી વિશેષ સાક્ષીને કાઈ માહિતી છે નહિ. આખો બનાવ અરધા કલાકમા ખતમ થયો હતો એ બનાવ ક્યારે બન્યો તેની તારીખ, અઠવાડિયુ કે મહિનો સાક્ષી કહી શકે તેમ નથી એ બનાવ પછી પદરેક દિવસે સાક્ષી હિંદી લશ્કરની એક ગુરખા રેજિમેન્ટ સાથે ભળી ગયેલ.

જાવાની લડાઈમાં એ ભાગ લઈ રહેલા ત્યાંથી તેડાવાયેલા ફરિયાદ પક્ષના છેલ્લા સાક્ષી લે૦ કર્નલ કિટ્સને કે૦ સેહગલ અને તેમના માણસોની શરણાગતિવાળો બનાવ વર્ણવ્યો. એમણે જણાવ્યું કે—

'૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં મારી ટૂકડી ઇરાવદી નદીને કાંઠે કાંઠે આગળ વધી રહી હતી. મેગીગામ નજીક અમે પહોંચ્યા ત્યારે અમારી આગલી કંપનીના કમાન્ડર કે૦ સેહગલ અને આ૦હિં૦ફો૦ના સોએક માણસોને મારી પાસે લઈ આવ્યા. બ્રિટિશ દળોના કમાન્ડરને ઉદ્દેશીને લખાયેલી યુદ્ધકેદીઓ તરીકેની શરણાગતિની એક ચિઠ્ઠી એ કમાન્ડરે મને આપી. એ ચિઠ્ઠીમાં લખેલું હતું કે આ૦હિં૦ફો૦ના ત્રીસેક અફસરો અને પાંચસોએક સિપાહીઓ બ્રિટિશ દળોને શરણે આવવા માગતા હતા. એ ચિઠ્ઠી મે માચવી નથી. બેએક મહિના પછી મેં એનો નાશ કરેલો. પાછળથી મેં કે૦ સેહગલ સાથે વાત કરી અને એમણે મને કહ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦ની એક રેજિમેન્ટના એ આગેવાન હતા.

તે પછી મેં કે. સેહગલને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછેલા. આ૦હિં૦ ફો૦માં એ શા માટે જોડાયા એમ મેં પૂછેલું, પણ એ વિષયની ચર્ચા કરવાની કે. સેહગલની ઇચ્છા નહોતી. કે૦ સેહગલે કહેલું કે બ્રિટિશ અફસરોમાંના બે–ત્રણ એમના ખાસ મિત્રો હતા. એમણે એમ પણ કહેલું કે હિંદમાં બ્રિટિશ શાહીવાદની હયાતી એમને નાપસંદ છે. કે૦ સેહગલે મને એમ કહ્યું હતું કે પોતે જેને માન્યું માન્યું તેને માટે એ લડેલા; અને હવે એ હારી ગયા એટલે એનાં પરિણામ ભોગવવા તૈયાર હતા.'

'હિંદુસ્તાનની સાચી તસ્વીર અમે ભાળી'

ફરિયાદીનો પક્ષ પૂરો થયો તે પછી ત્રણેય આરોપીઓએ અદાલત સમક્ષ પોતાનાં જુદાં જુદાં નિવેદનો કર્યાં. ચાલીસ મિનિટ સુધી ચાલેલું કે. શાહનવાઝખાનનું નિવેદન આ રહ્યું:

'જંજુઆ રજપુતોના કુળમાં મારો જન્મ થયો છે. મારા પિતાએ હિંદી લશ્કરમાં ત્રીસ વરસ સુધી નોકરી કરી હતી. પહેલા અને બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન મારા કુટુંબનો એકેએક સશક્ત માણસ લશ્કરમાં જોડાઈ ગયો હતો. અત્યારે એમાંના એંશી જેટલા હિંદી લશ્કરમાં અફસરો તરીકે કામ કરી રહ્યા છે. ટૂંકમાં, હું અણિશુદ્ધ લશ્કરી વાતાવરણમાં ઊછર્યો છું, અને ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં સિંગાપુરમાં નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું મળ્યો ત્યાં સુધી રાજકીય દષ્ટિએ હું લગભગ અભણ હતો. જુવાન અંગ્રેજ અફસરોની આંખો વડે હિંદુસ્તાન જોતાં મને શીખવવામાં આવેલું, અને મને એક સિપાહીગીરી અને બીજી રમતગમતો સિવાય કોઈ ત્રીજી વાતમાં રસ નહોતો.

૧૯૪૨ની ૨૯મી જાન્યુઆરીએ હું સિંગાપુર પહોંચ્યો ત્યારના સંજોગો ઘણા કટોકટીભર્યા હતા. તેમ છતાંય બહાદુરીથી લડવાનું મેં નક્કી કરેલું. ૧૯૪૨ની ૧૩, ૧૪ ને ૧૫મી ફેબ્રુઆરીની સિંગાપુરની લડાઈ દરમિયાન મારી જમણી અને ડાબી પાંખ પરના બ્રિટિશ અફસરો પોતાની ટુકડીઓ સહિત નાસી ગયા હતા ત્યારે પણ, મારા ઉપરી અફસરે શરણે જવાનો ન હુકમ આપ્યો ત્યાં સુધી હું મારી જગ્યાએ ટકી રહ્યો હતો.

આ હુકમ મને ઘણો અકારો લાગ્યો, કારણકે મને થયું કે દુશ્મન સામે લડવાનો સરખો મોકો મને આપવામાં આવ્યો નહોતો. લડાઈમાં આમ મને મોડો મોડો સિંગાપુર લાવીને તરતજ હથિયાર

હેઠા મૂકવાનું અને બિનશરતી શરણાગતિ સ્વીકારવાનું ફરમાન કરવામાં આવ્યું એમાં મને મારી જાત પ્રત્યેનો અને એક સિપાહી તરીકેના મારા સ્વમાન પ્રત્યેનો મોટો ગેરઈન્સાફ જણાયો.

૧૯૪૨ના ફેબ્રુઆરીની તા. ૧૫-૧૬ની શરણાગતિવાળી રાતે અમને ફરમાન પહોંચ્યું કે 'કિંગ્ઝ કમિશન્ડ અફસરો' સહિત તમામ હિંદીઓએ ફેરર પાર્કમાં ભેગાં થવાનું છે; અને તમામ બ્રિટિશ અફસરો અને બિન-અફસરોએ ચાંગીમાં એકઠા થવાનું છે. અમે બધા અને ખાસ કરીને તો અફસરો આ હુકમ સાંભળીને ઘણી નવાઈ પામ્યા, કારણકે સુધરેલી લડાઇના કાનૂન મુજબ હિન્દી કે બ્રિટિશ તમામ કેદી-અફસરોને તેમની ટુકડીઓથી અલગ પાડયા બાદ એક સ્થળે ભેગા રાખવામાં આવે છે

૧૬મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૨ ની સવારે અમે અમારે એકઠા થવાના સ્થળ તરફ જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે અમારા કમાન્ડિંગ અફસર મેજર મકાદમ અને બીજા બ્રિટિશ અફસરો બેટેલિયનને મળવા આવ્યા અને મારી સાથે હાથ મિલાવતા બોલ્યા, 'હું ધારું છું કે આપણા રાહ જુદા પડવાની વેળા હવે આવી ગઇ છે.' અમને હિન્દીઓને રઝળતા છોડવામાં આવ્યા છે' એવી માન્યતાને આ શબ્દોએ ટેકો આપ્યો.

ફેરર પાર્કમાં બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ કર્નલ હંટે અમને જાપાનીઝ જાસુસી ખાતાના કમાન્ડર મેજર ફયુજીવારાના હાથમાં સોંપી દીધા. સોંપતી વેળા, કર્નલ હંટે આખી પરેડને 'હોશિયાર'નો હુકમ આપી ઊભી રાખી અને કહ્યું: 'હું તમને જાપાનીઝ સરકારના હાથમાં સોંપું છું. જેમ તમે અમારા હુકમ પાળતા હતા તેમ એમના પણ પાળજો.'

૧૯૪૨ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીથી તે મેની આખર સુધી હું આ•હિં•ફોજ ઉભી કરવાની વિરૂદ્ધમાં હતો. ૧૯૪૨ના જૂનથી ૧૯૪૩ના

જુલાઇ સુધી હુ આ૦હિ૦ફો૦મા રહેલો પણ તે એવા જ ઇરાદાથી કે જો તે પરદેશીઓની સ્વાર્થસાધકતા આગળ નમી પડે તો અંદરથી તેમા ભગાણ પડાવવુ ૧૯૪૩ના જુનાઇમા મને પૂરી ખાત્રી થઈ કે એ સ્વાધીનતાની એક સાચી સેના છે અને એની પ્રવૃત્તિઓમા મે પૂરા દિલથી ભાગ લીધો

શરૂઆતમા જ્યારે હુ નીસુન છાવણીનો કમાન્ડર હતો ત્યારે એમા રહેતા યુદ્ધકેદીઓ માટેની આગેગ્નની વ્યવસ્થા, પાણી, રહેવા –જમવાની વ્યવસ્થા, તબીબી સારવાર, વિ૦મા મે સુધારો કર્યો હતો હુ કમાન્ડર હતો તે સમય દરમિયાન મારા હાથ નીચેના માણસોના દુર્ભાગી સજોગોમા સુધારો કરવો એજ મારી મુખ્ય ઉમેદ રહી હતી સિંગાપુરમાની યુદ્ધકેદીઓની છાવણીઓની મુનાકાતે હુ જતો અને આ૦હિ૦ફો૦માથી મને મળતા ખિસાખર્ચ, કપડા અને દવાદારૂ એ કેદીઓમા વહેચતો કુવાલુમ્પુરમાના હિંદી યુદ્ધકેદીઓ માટે રહેવાની સારામા સારી સગવડો હુ મેળવી શક્યો હતો દૂર પૂર્વમાંના કોઈપણ કેદીઓને અપાયેલી સગવડો કરતા એ કદાચ વધુ સારી હશે હુ ત્યાં હતો તે દરમિયાન નિરાધાર હિંદીઓને પણ મે મારાથી બનતી મદદ કરેલી એમાના કુટીમબ માણસો ભૂખથી મૃત્યુ પામી રહ્યા હતા. બધા યુદ્ધકેદીઓને મે એક દિવસ ઉપવાસ કરવાની અને એ રીતે બચાવેલો ખોરાક એ લોકોને મોકલવાની વિનતી કરી હતી.

નેતાજી સુભાષચદ્ર બોઝ આ૦હિ૦ફો૦ની આગેવાની લેવા સિંગાપુર આવવાના છે એવુ જાણ્યા પછી ૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીમા હુ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાયો નેતાજી સિંગાપુર આવ્યા ત્યારે મે એમનુ ઝીણવટથી નિરીક્ષણ કર્યુ. અગાઉ કદી મે એમને જોયેલા નહિ અને હિંદુસ્તાનમાની એમની પ્રવૃત્તિઓ વિષે હુ ઝાઝુ જાણતો નહોતો

મલાયામા મે એમના કેટલાક જાહેર ભાષણો સાંભળ્યા એની

મારી ઉપર ઊંડી અસર થઈ એમના વ્યક્તિત્વે અને ભાષણોએ મને વશીકરણ કર્યું એમ કહેવું ખોટું નથી. હિંદુસ્તાનની સાચી તસ્વીર એમણે અમારી સામે રજૂ કરી, અને જિંદગીમાં પહેલી જ વાર મેં હિંદુસ્તાનને એક હિંદુસ્તાનીની આંખે નિહાળ્યું. એમની નિસ્વાર્થભાવનાએ, આપણા દેશ પ્રત્યેના એમના સંપૂર્ણ ભક્તિભાવે, એમની નિષ્કપટતાએ અને જાપાનીઓની ઈચ્છાને આધીન થવાના એમના ઇન્કારે મારી ઉપર સૌથી વધુ છાપ પાડી

મને સમજાયું કે અમને ગમે કે ન ગમે પણ જાપાનીઓ જરૂર હિંદમાં જવાના છે મને એ પણ સમજાયું કે મોટે ભાગે તો લડાઈ હિંદની ધરતી ઉપર ધસડી જવામાં આવશે કારણકે, બ્રિટિશ દળો જાપાનીસ આગેકૂચને રોકી શકે એમ હું માનતો નહોતો. મલાયા પરની ચઢાઈ મેં જોઇ હતી અને એવું હિંદમાં બને એમ હું નહોતો ઈચ્છતો મને થયું કે સેનાધ્યક્ષના એક નિસહાય યુદ્ધકેદી કરતાં હાથમાં એક રાયફલ સાથે હિંદીઓના જાનમાલ અને સ્વમાન જાળવવામાં મારા દેશને હું વધુ વધારે ઉપયોગી થઈ પડીશ

આ૦હિં૦ફો૦ માટે સૈનિકોની ભરતી કરતી વખતે મેં એના જ માણસોને ભેગા કર્યા કે જે, જો જાપાનીઓ અપ્રમાણિક માલુમ પડે તો એમની સાથે પણ લડવા તૈયાર હોય આ હકીકત તો ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓએ પણ બિલકુલ શંકારહિતપણે સાબિત કરી આપી છે. આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા માટે યુદ્ધકેદીઓ ઉપર કોઇપણ જાતનું દબાણ થયું હોવાનો હું ઇન્કાર કરું છું ફરજિયાત ભરતીની તો મેં મનાઈ કરી હતી, અને અફસરોને સાચેજ ચેતવણી આપેલી કે આ૦ હિં૦ફો૦માં ગાઇને બળજબરીથી જોડાશો તો તમને સજા થશે

નેતાજીમાં મેં એક આગેવાન નિહાળ્યો, અને એમને પગલે પગલે ચાલવાનો મેં નિર્ણય કર્યો મારે માટે તો એ મારી જિંદગીનો સાથી મોટો અને સૌથી મુશ્કેલ નિર્ણય હતો બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરમાના

મારા જ અનેક કુટુંબીજનો કે જેમને હું મારા મતે કદી પલટાવી શકું તેમ હતો નહિ, એમની સામે લડવાનો એ નિર્ણય હતો. મારું કુટુંબ અને મારું કુળ હિંદમાના વિશિષ્ટાધિકારો માણતા વર્ગમાં હતા. એ બધા સમૃદ્ધ અને સંતોષી હતા ખરી રીતે તો મારા આ૦હિ૦ફો મા જોડાવાથી એમને સહન કરવુ પડે તેમ હતું.

બીજી બાજુ, અંગ્રેજોને હાથે જે નિર્દયપણે શોષાઇ રહ્યા છે, અને આ શોષણ સહેલુ બનાવવા માટે જેમને જાણી જોઇને અભણ અને અજ્ઞાની રાખવામા આવે છે એ ભૂખ્યા કરોડોનો વિચાર મેં કર્યો, ત્યારે અન્યાય ઉપર રચાયેલા હિંદમાના રાજતંત્ર માટે મારા દિલમાં અત્યંત ધિક્કારભાવ પેદા થયો આ અન્યાયને દૂર કરવા માટે મારુ સર્વસ્વ—મારી જિંદગી, મારુ ઘર, મારુ કુટુંબ અને મારી કુલપરંપરા હોમી દેવાનો મે નિશ્ચય કર્યો.

મારો ભાઇ મારા માર્ગમા ઊભો રહે તો એની સામે પણ લડવાનું મેં નક્કી કર્યું અને તે પછી ૧૯૪૪મા જે યુદ્ધ ખરેખર લડાયુ તેમા અમે એકબીજાની સામે લડયા હતા. એમા એ જખમી બન્યો હતો. ચિન ટેકરીઓમા બે મહિના સુધી રોજેરોજ હું અને મારા પિત્રાઇ સામસામા લડી રહ્યા હતા.

ટૂંકમા મારી સામે 'રાજધર્મ કે રાષ્ટ્રધર્મ ?' એ સવાલ હતો. મારા રાષ્ટ્રને વફાદાર રહેવાનુ મે નક્કી કર્યું, અને નેતાજીને મેં મારા ઇમાનનો કોલ દીધો કે દેશને ખાતર હું મારી જાતનું બલિદાન આપીશ.

બીજી જે એક વાતે મને હમેશા પરેશાન કરી મૂકયો હતો તે છે હિંદી અને બ્રિટિશ સિપાહીઓ સાથેના વર્તાવમનો ભેદભાવ મેં મારી નજરે જોયેલું છે કે બડાને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી એ બે વચ્ચે કોઇ તફાવત નથી. પોતાના ઉંચા હોદ્દા સુધી હિંદી સિપહી

પોતાના સ્થાને ટકી રહે છે અને લડતો હોય છે તો પછી એમના પગાર, ભથ્થા, ખોરાક અને રહેવાની સગવડોમા આટલો બધો તફાવત શા માટે હોવો જોઇએ એ મને કદી સમજાયુ નથી મને એ ઘણુ જ અન્યાયી લાગ્યુ

ઉપરાંત હુ એ વાત તરફ ધ્યાન દોરવા માગુ છુ કે આ૦ હિ૦ ફો૦ને ઊભી કરવાનુ, તાલીમ આપવાનુ અને રણમેદાન ઉપર દોરી જવાનુ કામ એટલા હિંદીઓએ જ કર્યું છે બીજી બાજુ હિંદી લશ્કરના પચીસ લાખ હિન્દીઓમાથી એકેયને કોઇ ડિવિઝનનો કાબુ સોંપાયો નથી અને બ્રિગેડનો કાબુ ફક્ત એક હિંદીને જ અપાયો છે.

આ૦ હિ૦ ફો૦મા હું ફક્ત દેશપ્રેમી ઇરાદાઓથી જ જોડાયો હતો અવિચળ મુસીબતોનો સામનો કરીને પણ રણમેદાનમા હુ સાફ, સીધુ અને માનભર્યું યુદ્ધ ખેલ્યો છુ પૂરતી તબીબી સગવડ, વાહનવ્યવહાર અને સાધનસામગ્રીના અભાવે મને પાગલ બનાવ્યો હતો, અને લાંબી મુદતો સુધી કમોદ તથા જગલી ઘાસ ઉપર અમારે જિંદગી ગુજારવી પડી હતી. મીઠું પણ ત્યારે અમારે માટે વૈભવ સમાન હતુ આ સમય દરમિયાન બરમામા ત્રણ હજારથીય વધુ માઇલોની કૂચ અમે કરેલી

આ૦ હિ૦ ફો૦ તરફથી બ્રિટિશ સૈનિકો કેદ પકડાતા ત્યારે એમની સાથે સારો વર્તાવ રાખવામા આવતો અને જ્યારે યુદ્ધકેદીઓ તરીકે શરણે થયા ત્યારે અમારી પ્રત્યે પણ એવાજ વર્તાવની આશા રાખેલી

હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે લડેલી આ૦ હિં૦ ફો૦એ જેવી મુસીબતો સહન કરી છે તેવી કોઈ ભાડુતી કે પૂતળા લશ્કરથી ન સહી શકાઈ હોત. લડાઈમા ભાગ લીધાનો હુ ઇન્કાર નથી કરતો. પણ, પોતાના દેશની સ્વાધીનતા ખાતર સુધરેલી લડાઈના કાનૂનોને

અનુસરીને યુદ્ધ ચલાવનાર આઝાદ હિન્દની કામચલાઉ સરકારના એક સભ્ય તરીકે મેં એમ કરેલું.

ખૂન કરાવવાના આરોપ સંબંધે મારે એ કહેવાનું છે કે, જે હકીકતોના આક્ષેપો કરવામા આવ્યા છે એ સાચી હોય તો પણ હું ગુન્હાનો અપરાધી ઠરતો નથી. મહમ્મદ હુસેન આ૦હિં૦ફો૦મા સ્વેચ્છાથી જોડાયેલા અને એમણે સ્વેચ્છાએ પોતાની જાતને એની શિસ્તને આધીન બનાવેલી આ૦હિં૦ફો૦માથી જો એ નાસી જઇ શક્યા હોત તો અંગ્રેજો પાસે એ કિમતી માહિતિ લઇ ગયા હોત. એના પરિણામે અમારી સંપૂર્ણ ખાનાખરાબી થઇ હોત આઝાદ હિંદ ફોજ કાનુન હેઠળ અને તમામ સુધરેલા દેશોના લશ્કરી કાનૂન હેઠળ એનો અપરાધ ભારે ગંભીર હતો, અને મોતની સજાને પાત્ર હતો. પણ મે એને મોતની સજા કરી હતી કે એ સજાના પાલનરૂપે એને ઠાર મારવામા આવ્યા હતા એ વાત ખોટી છે. એને તો મારી સમક્ષ અવિધિસર રીતે હાજર કરવામા આવેલ અને મેં કહેલું કે પછી એને મારી સમક્ષ યા યોગ્ય સત્તાવાળા સમક્ષ વિધિસરની રીતે હાજર કરજો. પણ એમ કરવામા આવ્યું નહોતું'

તે પછી પોતાનું નિવેદન કરતા કેપ્ટન સેહગલે કહ્યું કે—

'મારી ઉપર મૂકાયેલા કોઈપણ આરોપસર અપરાધી હોવાનો હું ઇન્કાર કરું છું. હું એમ પણ માનું છું કે આ અદાલત સમક્ષ ચાલતો મારો ખટલો ગેરકાયદેસર છે.

૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરના ફેરર પાર્કમા મળેલી સભામા બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે લે૦ કર્નલ હંટે હિન્દી અફસરો અને સિપાહીઓને ઘેટાના એક ટોળાની માફક જાપ નીઓના હાથમાં સોંપી દીધા અમને બધાને આથી એક ભારે ફટકો લાગ્યો. આફતમાં આકરી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને હિન્દી લશ્કર લડયુ

સરંજામ હતો નહિ મને કહેવામાં આવ્યું કે લાકડાની રાયફલો અને હળવી મશીનગનોથી સિપાહીઓને તાલીમ અપાઇ રહી હતી, અને હિંદના ઉત્તર-પૂર્વના સીમાડા ઉપર ન રક્ષણ જેવી કોઇ વસ્તુ લગભગ હતી જ નહિ.

અમારામાના દરેકને ખાત્રી થઇ કે જો જાપાનીઓ હિંદ ઉપર ચઢાઈ કરે તો એમનો ધસારો રોકનારું ત્યા કોઈ છે નહિ. અમારે માટે તો આ સૌથી વધુ દુઃખની વાત હતી.

બીજું, ૧૯૪૨ ની ૮મી ઓગસ્ટે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ 'હિંદ છોડો 'નો વિખ્યાત ઠરાવ પસાર કર્યો, અને એ પસાર થયા પછી દેશભરમા દેખાવો થયા. ઑલ ઇન્ડીઆ રેડીઓ અને બી. બી. સી.એ હિંદુસ્તાનમાના બનાવો ઉપર પડદો ઢાળી દીધો. તેમ છતાં હિંદની અંદર કયાંકથી કામ કરતા કેટલાંક છૂપા રેડીઓ-મથકો અને જાપાનીઓ તથા ધરી રાજ્યોના કબજા હેઠળનાં હિંદ બહારનાં બીજાં રેડીઓ-મથકો એ બનાવો વિષે તેમજ આઝાદીની ચળવળને કચડી નાખવા સરકારે લીધેલા પગલા વિષે મોકળે મોઢે બ્રોડકાસ્ટ કરતા હતાં. આ મથકો તરફથી બ્રોડકાસ્ટ થતી વિગતો ઉપરથી એમ લાગતુ કે ૧૮૫૭ના બળવા પછીના કાળ દરમિયાન પ્રસરેલું તેવુ જ એક ત્રાસરાજ શરૂ થઈ ચૂક્યુ હતુ.

બ્રિટિશ અને હિંદી વર્તમાનપત્રોએ તથા સત્તાવાર 'બ્રોડકાસ્ટિંગ' ખાતાએ એ વિષય ઉપર જાળવેલા અત્યંત સંયમને કારણે આ રેડીઓ-જાહેરાતોની સચ્ચાઇ વિષે શંકા લાવવાનું અમારે માટે કોઇ કારણ નહોતું. કહેવાની જરૂર નથી કે, અમે જેમને પાછળ મૂકીને આવ્યા હતા તે સગાંવહાલાં વિષે એક ભયંકર ચિંતા, અને અમને તથા અમારા દેશને સદાને માટે ગુલામીમા રાખવાની જેણે ગાંઠ વાળી હોય તેવું લાગતું હતું તે બ્રિટિશ શાહીવાદ પ્રત્યે ઉગ્ર પુણ્યપ્રકોપ અમારા દિલમા આથી પેદા થયો.

હિંદના સંરક્ષણની જવાબદારી એકલા પોતાના હાથમાં બ્રિટિશ સરકારે રાખી અને એ સંરક્ષણનું કાર્ય ઉપાડી લઇને તેનું સંચાલન કરવાની અમારા પોતાના નેતાઓની માગણીને એણે તિરસ્કારપૂર્વક નકારી હતી.

હિંદમાં સંરક્ષણ અંગેની તૈયારીઓ વિષે અમને જે માહિતિ મળતી હતી તે જરાય ઉત્સાહપ્રેરક નહોતી, અને અંગ્રેજો જાપાનીસ ધસારો અટકાવી શકશે કે કેમ તેની ખાત્રી અમારામાંના સૌથી વધુ આશાવાદીઓને પણ હતી નહિ. નાગરિક પ્રજા તો જરાય સામનો કરવાનો વિચાર સરખો પણ કરી શકે તેમ નહોતી; અને તેણે તો અકથ્ય યાતનાઓ અને મુસીબતોનો ભોગ બનવું જ રહ્યું હતું. ધીખતી ધરાની નીતિ અપનાવવાનો નિર્ણય અગ્રેજો કરી ચૂકયા હતા, અને તેનો અમલ પણ શરૂ કરી દીધો હતો, તેથી તો એ વિનાશમાં અધિક ઉમેરો થવાનો હતો.

લાંબી ચર્ચાઓ પછી અમને એકજ ઉકેલ સૂઝયો કે એવું એક મજબૂત અને શિસ્તબંધી લશ્કરી દળ ઊભું કરવું કે જેનામાં અત્યારની પરદેશી હકૂમતની સામે લડવાની સાથે સાથે, જાપાનીઓના હાથે અમારા દેશબંધુઓની લાજ લૂંટાય તો તેમનું રક્ષણ કરવાની, અને અંગ્રેજોની જગ્યાએ દેશના રાજકર્તા બનવાના જાપાનીઓના કોઈપણ પ્રયાસનો સામનો કરવાની તાકાત હોય અને તૈયારી પણ હોય.

મલાયા અને બરમામાના હિંદીઓના જાનમાલ અને ગૌરવનું જે રક્ષણ આઝાદ હિંદ ફોજ કરી ચૂકી હતી તેણે એમા જોડાવા માટેનું વધુ એક સબળ કારણ આપ્યું.

દિવસોના દિવસ સુધી હું એક ઘોર માનસિક યુદ્ધમાંથી પસાર થયો. જેમની સાથે ખભેખભા મિલાવીને હું લડયો હતો એ મારા આગલા સાથીઓ પ્રત્યેની વફાદારી એક તરફ હતી, અને બીજી બાજુ

મારી માતૃભૂમિની સામે દાંતીઆં કરતી ભયાનકતાઓમાંથી એને બચાવવાની તમન્ના હતી. ઘણા જ ઝીણવટભર્યા વિચારો અને ચર્ચાઓ પછી હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મારે આ૦હિં૦ફો૦ મા જોડાવુ; અને એ ફોજે હિંદના હિતને ખાતર મથનારી એક બળવાન, સશસ્ત્ર, સુસજ્જ અને શિસ્તબદ્ધ તાકાત બનવું

એક ઉન્નત ધ્યેયને ખાતર હું આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાયો અને કોઇને પણ પોતાની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાવાનુ દબાણ કરવાની કે સમજાવવાની સુદ્ધા નાનપ મે કદી વહોરી નથી મને ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી તો કોઇએ ય પણ આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાવા માટે કોઇની ઉપર દબાણ કર્યું નથી. હું જાણું છુ ત્યાસુધી આ૦હિં૦ફો૦માંનુ ભરતીકામ પૂરેપૂરુ સ્વેચ્છાપૂર્વકનુ હતુ. આ મુદ્દા ઉપર ફરિયાદપક્ષે રજૂ કરેલા પુરાવા ખોટા છે. અને એ ગમે તેમ હોય તો પણ કહેવાતા અત્યાચારો સાથે મારે તો જરાય સબધ નથી અને એ વિશેની કાઇ જાણ પણ મને છે નહિ

પહેલેથી જ મને ખાત્રી હતી કે અમારી તાકાત અમારા ધ્યેય પ્રત્યેની નિ:સ્વાર્થ અનુરક્તિમા છે અને મારી નેમ હતી કે હિંદમાતાને ખાતર પોતાનુ ખૂન વહાવવા જે તૈયાર થાય એવા જ માણસોની બનેલી અમારી ફોજ હોવી જોઇએ.

આ એક જ કારણસર, મોરચા ભણી રવાના થતા પહેલા, જે ઉન્નત આદર્શોને ખાતર આ૦હિ૦ફો૦ ઊભી કરવામાં આવી હતી તે મેં મારા તાબા નીચેના અફસરોને અને સિપાહીઓને લંબાણપૂર્વક સમજાવ્યા હતા, અને એ આદર્શોને પરિપૂર્ણ કરવાના માર્ગમા રહેલા જોખમો, મુશ્કેલીઓ અને યાતનાઓની વાત મેં એમને કરી હતી

લડાઇમા ભાગ લેવા માટે પોતાનામાં શારિરિક કે માનસિક તૈયારી નથી એવું જેમને લાગ્યુ એવા ઘણાએ પાછળ રહેવાનુ નક્કી કરેલું. મોરચા ઉપર પહોચ્યા પછી પણ, જેને મોરચા ઉપર ન રહેવું

હોય તેને પાછના મથક ભણી પાછા વળવાની વધુ એક તક મેં આપેલી આ તક્નો લાભ જેમણે લીધો તેમને કાઇ પણ સજા ક્યાં વિના રજુન પાછા મો લવામા આવના

માગ તાબા નીચેની ટૂકડીઓમા કોઇને એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ગાખવામા આવે અને એની પાસે લડાઇ લડાવવામા આવે એ વાતને હુ ગૌ વશાગી નહોતો માનતો તેથી હુ પોપા પહોન્ચો ત્યારે મારા સિપાહીઓને મે ભા પૂર્વ અને જાહેરમા ક્હ્યુ હતુ કે એમનામાથી જેને પણ અગ્રેજોની છાવણીમા ચા યા જવુ હોય તેમને એજ વખતે એમ કરવાની છૂટ હતી, ફક્ત તેમણે પોતાના શસ્રો મૂકતા જવાના હતા, અને એક વ્યવસ્થિત ટૂકડીમા જવાનુ હતુ કે જેથી મારી મોરચામથી વાટે સહીસલામત રીતે પસાર થવાની સગવડ હુ એમને આપી શકુ

જેમને હુ માગ એક મિત્રો ગણુ છુ તેમા કેટલાક અગ્રેજ સ્ત્રી-પુરૂષો ૫ ૧ છ અગ્રેજ પ્રજા સાથે તો મે કદી પણ દુશ્મનાવટ રાખી નથી માગ તાબા નીચેના અફસરો અને સિપાહીઓને મે સ્પષ્ટ સૂચનાઓ આપેલી હતી કે એમના હાથે પકડાયેલા ચાહે તે ગષ્ટ્રના યુદ્ધકેદીઓ પ્રત્યે એમણે માયાળુ વર્તાવ રાખવાનો છે

હુ એવો દાવો કરુ છુ કે આ૦હિ૦ફો૦ મા રહીને લડવામા મેં કોઈ ગુન્હો કર્યો નથી. ઉલટાની, મે મારા દેશની યથાશક્તિ સેવા બજાવી છે વધુમાં હુ એવો પણ દાવો કરુ છુ કે એક યુદ્ધકેદી તરીકેના તમામ અધિકારો મને મળવા જોઇએ

પોપામાના બ્રિટિશ ફોજના જે માન્ડરને શરણે હુ અને મારી નીચે રહીને લડના અફસરો તથા સિપાહીઓ ગયા હતા તેની ઉપર ૧૯૪૫ની ૧૮મી એપ્રિલે લખેલી ચિઠ્ઠીમા × મે સ્પષ્ટ કહેલુ કે અમે

× [બહાદુર સ વિસ્તારના વ ા મથાના ૧૨ મી એપ્રિલ ૧૯૪૫ન ફરમાન આ ચિઠ્ઠીની પર ન રવાને થયેલ નથી હ ૫ ૧ ને તેનાફ દોષનુ લગાવવામા આવ્યુ છે]

શિસ્તને આધીન બનાવી હતી અને આવી રહેલી લડાઇમાં ભાગ લેવાનું સ્વેચ્છાપૂર્વક અને પોતાની મેળે જ એમણે નક્કી કર્યું હતું. લડાઈ ચાલુ હતી અને દુશ્મન સામે જ હતો ત્યારે બેશરમપણે ફોજમાંથી નાસી જઈને એમણે એવો ગુન્હો કર્યો હતો કે જેને માટે આ૦હિ૦ફો૦ કાનૂન પ્રમાણે અને દુનિયાભરના લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે એમને મોતની સજા થઈ શકે.

દુશ્મનને પાસે જે માહિતી લઈ જવાનો પ્રયાસ એમણે કરેલો તેથી મારા તાબા નીચેના તમામ દળોનો વિનાશ થઈ ચૂક્યો હોત. મને કાયદેસર રીતે આપવામાં આવેલી સત્તાનો ઉપયોગ કરીને યોગ્ય ખટલો ચલાવ્યા પછી જ એ સજા ફરમાવવામાં આવી હતી.

હિંદુસ્તાનને સ્વાધીન બનાવવાના પોતાના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં આ૦હિં૦ફો૦ નિષ્ફળ ગઈ છે, તેમ છતાં અમારામાંના દરેકને એ સંતોષ છે કે મલાયા, બ્રહ્મા અને દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓના જાનમાલ અને ગૌરવનું તમામ આક્રમણકારો સાથે રક્ષણ કરવાનું ધ્યેય એણે સંપૂર્ણપણે હાંસલ કર્યું છે. આ ખટલાની શરૂઆત થયા પછી રંગુનના હિંદી-બ્રિટિશ સંઘ તરફથી અને બ્રહ્મા હિંદી સંઘ તરફથી મને મળેલા તાર, કે જે મેં આ નિવેદન સાથે રજૂ કર્યા છે તે, આ વાતની પૂરતી સાબિતિ આપી રહે છે.'

ઉપરાંત આવ્યા લેફ્ટનન્ટ ધિલ્લન. પોતાના નિવેદનમાં એમણે કહ્યું કે—

'ડેહરાદુનમાંની ઇન્ડિયન મિલિટરી એકેડમી' (હિંદી લશ્કરી વિદ્યાપીઠ)માં જ હું મારા દેશની સર્વોપરિ સેવા બજાવવાનું શીખ્યો હતો. ત્યાં ચેટવુડ ખંડમાં મોટા સોનેરી અક્ષરોમાં મેં વાંચેલું કે: "તારા દેશનું ગૌરવ, એની આબાદી અને એની સલામતી હંમેશાં સૌથી પહેલાં આવે છે, દરેક વખતે એ જ પહેલાં આવે છે. તે પછી આવે છે તારા હાથ નીચેના સિપાહીઓની મમતા, એમની સલામતી

અને એમની આઝાદી અને તારી પોતાની સલામતી અને તારી સગવડો હંમેશા સૌથી છેલ્લી આવે છે દરેક વખતે એ જ છે'ની આવે છે." આ સૂત્ર મેં વાચ્યુ તે દિવસથી મારા દેશ પ્રત્યેની અને મારા સિપાહીઓ તરફની કર્તવ્ય-ભાવના મારા વિચારોમા ગમે તેવા સંજોગોમા પણ અગ્રસ્થાને રહી છે. મારી નજર સામે આ સૂત્ર રાખીને જ હિંદી લશ્કરના એક અફસર તરીકે મે મારા દેશની સેવા કરેલી.

સિંગાપુર શરણે થઈ જવાનુ છે એવી અફવાઓ સાભળીને મિલાદરીની છાવણી ખાલી કરતી વખતે મે હજારો હિંદીઓને એક ખુલ્લી જગ્યામા ભેગા મળેલા જોયા એમણે ઘણા હિંદી રાષ્ટ્રધ્વજો ફરકાવ્યા હતા આ જ્યારે મેં મારી સાથેના એક બ્રિટિશ કર્નલને દેખાડ્યુ ત્યારે એણે કહ્યુ 'હુ એમનો દોષ નથી જોતો જો આપણે રક્ષણ ન કરી શકીએ તો પછી એમણે પોતે જ પોતાની સભાળ લેવી રહે છે.'

મલાયાના રક્ષણ માટે જેણે જવાબદારી લીધી હતી એ બ્રિટિશ સરકારની તૈયારીઓના સદતર અભાવને લીધે જાપાનીસ આક્રમણને પરિણામે મલાયાની પ્રજાને જે સહન કરવુ પડ્યુ હતું એ મેં જોયુ હતું અને હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ થાય તો મારા દેશવાસીઓની શી હાલત થાય તેનો વિચાર કરતા પણ હું ધ્રૂજી ઊઠ્યો હતો. દોઢ સૈકાની બ્રિટિશ હકૂમતે મારા દેશનુ જે સત્યાનાશ વાળ્યુ છે તે મને એ વખતે સમજાયુ.

મે મનમા વિચાર્યું કે અમારી તમામ ભૌતિક સાધનસપત્તિનું અગ્રેજોએ પોતાના લાભ માટે શોષણ કર્યું છે, અને પોતાનાં શાહીવાદી યુદ્ધો લડવા ખાતર અમારા માનવબળનો છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે, તેમ છતા જરૂર પડયે અમારી માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરવા એણે અમને તૈયાર નથી કર્યા, એટલુ જ નહિ પણ સદાકાળને માટે અમને બધનમા રાખવા માટે અમને પૂરેપૂરા નિર્વીર્ય બનાવી દીધાં છે

મને લાગ્યું કે જો હિંદુસ્તાન આઝાદ હોત અને પોતાનું સંરક્ષણ સંભાળી શકે તેવી સ્થિતિમાં હોત તો એના સીમાડા ભેદવાનો વિચાર કોઇ આક્રમણકારને આવી શક્યો ન હોત. મોહનસીંઘે ઊભી કરવા ધારેલી આઝાદ હિંદ ફોજમાં હિંદુસ્તાન માટે મેં એક નવી આશા ભાળી. મને લાગ્યું કે જો એક બળવાન અને સ્વૈચ્છિક રાષ્ટ્રીયફોજ ઉભી કરી શકાય તો એ હિંદને પરદેશી હકૂમતમાંથી મુક્ત કરી શકે એટલુંજ નહિ પણ જો જાપાનીઓ પોતાના વચનનો ભંગ કરે અને આઝાદી જીતવામાં અમને મદદ કરવાને બદલે અમારા દેશનું પોતાના લાભને ખાતર શોષણ કરવા માગે તો એમનો પણ સામનો કરી શકે. આવી ફોજ, દૂર પૂર્વમાંના અમારા હિંદી ભાઇ-બહેનોનું પણ બીજા રાષ્ટ્રની પ્રજાઓના હુમલા સામે રક્ષણ કરી શકે. હિંદમાતા જાણે મને સાદ કરી રહી અને એ સાદનો જવાબ દેવાનો અને મોહન-સીંઘ સાથે ઝંપલાવવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. સુભાષ બોઝ નીચેની બીજી આ૦ હિં૦ ફો૦માં રહેવાનો નિર્ણય પણ મેં તે પછી કરેલો.

મારી જાણમાં છે ત્યાં સુધી આ૦ હિં૦ ફો૦માં જોડાવા માટે કોઇ યુદ્ધકેદી ઉપર દબાણ કે બળજબરી વાપરવામાં આવ્યાં નથી. ખરી રીતે તો એવા ઉદ્દેશ માટે દબાણ કે બળજબરી વાપરવાનું સાવ બિનજરૂરી હતું કારણકે અમારી પાસે હમેશા વધારાના સ્વયંસેવકોનો એક મોટો જથ્થો ફાજલ રહેતો હતો કે જેમને સરંજામના અભાવે અમે હથિયાર પૂરાં પાડી શકતા નહોતા અને તાલીમ આપી શકતા નહોતા.

મેં કેટલાં બધાં ભાષણોમાં મારા શ્રોતાઓને મેં કહેલું કે તમને તમારા દેશ ઉપર પ્રેમ હોય અને એને ખાતર દરેક જાતની મુસીબતો અને યાતનાઓ સહન કરવાની તૈયારી અને હામ હોય તો જ ભરતી થજો. લડાઇમાં જેઓની સેવાઓ મારા હાથ નીચેના માણસોને મેં ફરીફર મેળવ્યા હતા. કેટલાક આફસરોએ અને સિપાહીઓએ પોતાની

અનિચ્છા દર્શાવી અને મારી રેજિમેન્ટ મ્યિનગાન છોડી ગઈ તે પહેલાં એવા ૨૦૦ માણસોને રંગુન પાછા મોકલવામાં આવ્યા હતા. ફોજમાં ભરતી થવાનું દબાણ યુદ્ધકેદીઓ ઉપર લાવવા માટે એમને કેદ-છાવણીમાં કે નજરકેદમાં રાખવામાં આવતા એવી જે જુબાની ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓએ આપી છે તે સંદતર ખોટી છે. એકેય કેદ-છાવણીની હયાતી જ હતી નહિ. એક અટકાયતી-છાવણી હતી ખરી અને એમાં શિસ્તભંગના કે બીજા ગુન્હાઓ પ્રમાણે અપરાધી ઠરાવાયેલાઓને સજા તરીકે મોકલવામા આવતા. પણ આ૦હિ૦ફો૦માં ભરતી-કાર્ય અંગે એ છાવણીને કોઇ જાતનો કે કોઇ ભાતનો સબંધ હતો નહિ. ઉલટાના અટકાયતી-છાવણીમાં રખાયેલા માણસો સામેથી આવીને માગણી કરે તો પણ તેમને ભરતી કરવામા આવતા નહોતા. કારણકે એ છાવણીમાં અમુક મુદત સુધી અટકાયતી તરીકે કોઈ રહે તો એ જ બતાવી આપે કે એનામા ચારિત્રની કોઈ ખામી છે, અને એ રીતે આ૦હિં૦ફો૦ના સભ્યપદ માટે એ નાલાયક ઠરે.

ફોજમાંથી નાસી છૂટવાના અને દુશ્મન સાથે મળી જવાના પ્રયાસ કરવાના આરોપસર મેં ચાર સિપાહીઓને ખટલા માટે રજૂ કર્યા હતા એ વાત સાચી છે. પણ એ માણસોને મારા કહેવાથી કે મારા ફરમાન પ્રમાણે ગોળીએ દેવામા આવ્યા હતા એ સાવ ખોટું છે. જે દિવસે અને જે સમયે એમને ગોળીએ દેવાયાનું કહેવામાં આવે છે એ વખતે હું પથારીવશ હતો અને હાલીચાલી શકતો નહોતો.

સાચી વાત તો એ છે કે આ માણસોને ફરમાવાયેલી મોતની સજા પાછળથી ડિવિઝનના કમાન્ડરે રદ કરી હતી અને એનો કદી અમલ થયો નહોતો.

મેં જે કાંઈ કર્યું છે તે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર નીચે રહીને લડતા, રીતસરના ને સુવ્યવસ્થિત લશ્કરના એક સભ્ય તરીકે કર્યું છે. અને તેથી એવા લશ્કરના સભ્ય તરીકેની મારી ફરજ

અજાનતા મે કોઇપણ કામ કર્યું હોય તો એ ગુન્હાસર મારી ઉપર હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને હિંદના ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે આરોપ મૂકી શકાય નહિ, તેમ કામ પણ ચલાવી શકાય નહિ

વધુમા મને એવી સલાહ આપવામા આવી છે કે કાયદાની દૃષ્ટિએ જોતા આ લશ્કરી અદાલતમા ચાલતો મારો ખટલો ગેરકાયદેસર છે ઊચામા ઊચા અને શ્રેષ્ટમા શ્રેષ્ઠ ઇરાદાઓથી હું આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાયેલો આ૦હિ૦ફો૦ના સભ્ય તરીકે હુ સખ્યાબધ યુદ્ધકેદીઓને પૈસા અને ચીજવસ્તુઓની મદદ કરી શક્યો છુ દૂર પૂર્વમા વસતા હિંદીઓના જાનમાલ અને ઇજ્જતનુ રક્ષણ આ૦હિ૦ફો૦ કરી શકી છે

હિંદુસ્તાનના શહેરોમાના નાગરિકો અને તેમની માલમિલકતો ઉપર બોમ્બમારો ન કરવાનુ હું જાપાનીઓને સફળતાપૂર્વક સમજાવી શક્યો હતો આ૦હિ૦ફો૦એ બજાવેલી એમની સેવાની કદર તરીકે દૂર પૂર્વમાના હિંદીઓએ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના ફાળાઓમા કરોડો રૂપિયા આપ્યા હતા

અનેક પ્રસંગોએ મારે ૨૦ થી ૩૦ કલાક સુધી પાણી વિના ચલાવી લેવું પડ્યુ હતું, અને ખોરાક વિના બે-ત્રણ દિવસો ગાળવા પડ્યા હતા એક બ્રિગેડના કમાન્ડર તરીકે જો મારે આ બધી મુસીબતો વેઠવી પડી હોય તો મારા હાથ નીચેના માણસોને તો એથીય ઘણું વધારે સહન કરવુ પડ્યુ હશે, અને છતાં એ મારી સાથે જ રહ્યા હતા દબાણથી કે બળજબરીથી ભરતી થયેલા કોઇ પણ સિપાહીઓ એમ ન કરી શક્યા હોત

હું સવિનય એવી માન્યતા ધરાવુ છુ કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યે વફાદારી ધરાવતા પચીસ લાખ હિંદીઓની માનભરી સેવા આ૦હિં૦ફો૦એ કરી છે અને અત્યત દેશપ્રેમી ઇરાદાઓથી એ પ્રેરાયેલી હતી

પાંચ જાપાનીસ સાક્ષીઓની જુબાની

જાપાનીસ પરદેશખાતાના એક અમલદાર શ્રી ઓહ્ટાએ આજે બચાવ-પક્ષના સૌ પહેલા સાક્ષી તરીકે શુદ્ધ અંગ્રેજીમા જુબાની આપી. એમની સોગંદવિધિ વેળા એમના હાથમા કોઈ ધાર્મિક પુસ્તક હતું નહિ. એમણે કહ્યું કે—

' જાપાનીસ પરદેશખાતાનો હુ એક અમલદાર છુ આખી લડાઇ દરમિયાન મેં મારો આ હોદ્દો જાળવ્યો છે. આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે થઇ હતી જાપાનની સરકારે એની સાથે એક આઝાદ અને સ્વતંત્ર સરકાર તરીકેનો સંબંધ રાખ્યો હતો અને શકય તેટલી બધી મદદ એને કરી હતી.'

તે પછી શ્રી ભુલાભાઈએ કેટલાક દસ્તાવેજોની નકલો રજુ કરી. અસલ દસ્તાવેજો ટોકીઆમાના અમેરિકન લશ્કરી સત્તાવાળાઓ પાસે છે અને આ ખટલામા ઉપયોગ કરવા માટે એમણે એની નકલો પૂરી પાડી છે પછી શ્રી ઓહ્ટાએ કહ્યું કે આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપના અને તેના સ્વીકારને લગતી જાપાની સરકારના માહિતી-ખાતાની એક જાહેરાતનો મૂળ મુસદો એમણે ઘડયો હતો ૧૯૪૩ની ૨૩મી ઓક્ટોબરે જાપાની સરકારે કરેલુ નીચેનુ નિવેદન પણ સાચું હોવાની એમણે ખાત્રી આપી —

'શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝની આગેવાની નીચે સ્થાપાયેલી આઝાદ હિંદ સરકાર અંગે જાપાનની શાહી સરકારને શ્રદ્ધા છે કે સ્વતંત્રતા માટેની હિંદી પ્રજાની લાંબા કાળની ઊમ્મીદો પરિપૂર્ણ કરવામા આ એક અગત્યનું પગલુ છે અને તેને પૂરી મદદ કરવાનો એ કોલ આપે છે. એ સરકારનો આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર તરીકે જાપાની

સરકાર સ્વીકાર કરે છે અને આથી જાહેર કરે છે કે એનુ ધ્યેય હાસલ કરવા માટે તેને પોતાના તરફથી શક્ય તેટલી તમામ મદદ કરવામા આવશે'

તે પછી બૃહદ્ પૂર્વ એશિયાઈ રાષ્ટ્રોના સમેલન સમક્ષ ૧૯૪૩ની ૬ઠ્ઠી નવેમ્બરે જાપાની વડા પ્રધાન સેનાપતિ ટોજોએ કરેલા એક ભાષણની નકલ શ્રી ભુલાભાઈએ સાક્ષીને આપી એ ભાષણમા ટોજો આમ બોલ્યા હતા –

'આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો પાયો હવે વધુ મજબૂત બન્યો છે અને એ સરકાર નીચેના હિંદી દેશભક્તોએ પોતાનું નિશ્ચિત ધ્યેય હાસલ કરવાનો અફર નિર્ણય કર્યો છે, એટલે આ પ્રસંગે હું જાહેર કરુ છુ કે આઝાદી માટેની હિંદની લડતમા મદદ કરવાના પોતાના નિર્ધારની પ્રથમ સાબિતિ તરીકે શાહી જાપાની દળોના કબજામા અત્યારે રહેલી હિંદી ધરતીના આદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની હકૂમત નીચે ટૂંક સમયમાજ મૂકવા જાપાનની શાહી સરકાર તૈયાર છે હિંદુસ્તાનને તેની આઝાદીની લડતમા સંપૂર્ણ સહકાર આપવાનો જાપાનનો નિર્ધાર છે જાપાન એ જેવા આતુર છે કે સામે પક્ષે હિંદીઓ પણ એ દિશામાના પોતના પ્રયત્નો બમણા કરે.'

સાક્ષીએ કહ્યુ કે મૂળ જાપાનીઝ ભાષણનો આ સાચો અને સત્તાવાર અનુવાદ ? વધુમા એમણે જણાવ્યુ કે આઝાદ હિંદ સરકાર ઉપરના જાપાનીસ સરકારના રાજદ્વારી પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી હાચિયાની નિમણૂક કરવામા આવી હતી ઉલટતપાસમા સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓની સોપણી કરવા માટે જાપાનીસ સરકારે શુ પગલા લીધા હતા તેની એમને જાણ નથી

બીજા જાપાનીસ સાક્ષીએની જુબાનીનો અંગ્રેજીમા અનુવાદ કરવામા મદદ કરવા માટે સાક્ષીને અદાલતમા હાજરી અને બચાવપક્ષના મેજ ઉપર બેસવાની રજા અદાલતે શ્રી ભુલાભાઈની વિનતિથી આપી.

બીજા જાપાનીસ સાક્ષી શ્રી માત્સુઓ મોગીએ કહ્યુ કે, '૧૯૪૨ના નવેમ્બરથી ૧૯૪૪ના ઓક્ટોબર સુધી અને ફરી પાછો ૧૯૪૫ના મે થી તે લડાઈના અત સુધી હુ જાપાનીસ સરકારના પરદેશ ખાતાના નાયબ-પ્રધાન હતો તે અગાઉ હુ સધિ-ખાતાનો કાર્યવાહક હતો પરદેશો સાથેની સધિને લગતી બાબતોનો નિકાલ આ ખાતુ' રેતુ હતુ આઝાદ હિન્દની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થયાની મને ખબર છે આઝાદ હિદ સરકારને લગતા કેટલાક દસ્તાવેજો મે ટોકીઓમાની પરદેશખાતાની કચેરીમા જોયા હતા જર્મની, ઇટલી, મચુકુઓ ચીન ફિલિપાઇન્સ, થાઇલેડ અને બરમાએ આઝાદ હિદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો'

બૃહદ્ પૂર્વ એશિયા-દિનના સમેલનમા ૧૯૪૩ ની ૬ઠ્ઠી નવેમ્બરે વડાપ્રધાન ટોજોએ કરેલા ભાષણની એક નકલ એમને બતાવવામાં આવતા સાક્ષીએ કહ્યુ કે એ વખતે પોતે ત્યા હાજર હતા અને એ નિવેદન સાચુ છે ઉલટતપાસમા એમણે જણાવ્યુ કે—

'૧૯૪૦ના ડિસેમ્બરથી ૧૯૪૨ના નવેમ્બર સુધી હુ સધિ-ખાતાનો કાર્યવાહક હતો આ સમય દરમિયાન ટોકીઓમાના હિદી સ્વાતત્ર્ય સઘ સાથે મારે કાઈ સબધ હતો નહિ રાશબિહારી બોઝને હુ ઓળખતો નથી પણ હિદી સ્વાતત્ર્ય સઘ સાથે એમને ગાઢ સબ'ધ હતો એ હુ જાણુ છુ

સવાલ લડાઈની જાહેરાત પહેલા લાબા કાળથી જાપાનીસ સરકાર હિદી સ્વાતત્ર્ય સઘની પ્રવૃત્તિઓને ઉત્તેજન આપતી હતી ખરી?

જવાબ એ વિષે હુ કાઇ પણ જાણતો નથી

સ૦—લડાઈ પહેલા લાબા વખતથી હિદમા અશાતિ ઊભી કરવાની અને તેને ઉત્તેજન આપવાની જાપાનીસ સરકારની નીતિ હતી?

જ૦—એવી કોઇ નીતિ વિષે મને કાઇ ખબર નથી

સ૦—કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાના પ્રશ્નની વિચારણા સૌ પહેલી ક્યારે થઈ તે તમે કહી શકશો ?

જ૦—૧૯૪૩ના ઓકટોબર કે નવેંબરના અરસામાં.

સ૦—મલાયામાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના નેતાઓએ ૧૯૪૨ ના માર્ચ જેટલા વહેલા જાપાની સરકારને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું તેમજ પોતાના સાથીરાજ્યોને પણ એનો સ્વીકાર કરવા કહેવાનું કહ્યું હતું ખરું ?

જ૦—મને એનો ખ્યાલ નથી.

સ૦—તમે સુભાષચંદ્ર બોઝને ઓળખતા હતા ?

જ૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલમાં એ જ્યારે જર્મનીમાંથી આવ્યા ત્યારે હું પહેલવહેલો એમને માર્ગ સરકારી રહેઠાણે મળેલો.

સ૦—એમને જર્મનીથી મોકલવાનું જાપાનીસ સરકારે જર્મન સરકારને કહેલું ?

જ૦—એમને જાપાન મોકલવાની વ્યવસ્થા જર્મન સરકાર સાથે કરવામાં આવી હતી

સ૦—એટલા માટે કે એ જાપાનને મદદ કરે ?

જ૦—ના. એટલા માટે કે હિંદની સ્વતંત્રતાની માગણી કરવાથી જાપાનીસ યુદ્ધનેમોને મદદ થશે એમ માનવામાં આવતું હતું. સાથે સાથે, હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવવામાં જાપાનીઓ આ માણસને મદદ કરવા માગતા હતા.

સ૦—જાપાનીઓએ એમ પોતાની મેળે જ કર્યું હતું કે બોઝની વિનંતિથી ?

જ૦—પોતાની મેળે જ

સ૦—લડાઈ જીતવાનો આ એક રસ્તો છે એમ જાપાનીસ સરકાર માનતી હતી ?

જ૦—જાપાનીસ યુદ્ધનેમોને મદદ કરવાને એ ગરતો હતો.

સ૦—જ્યારે સુભાષ બોઝને તેડાવવામા આવ્યા ત્યારે જાપાનીસ સરકાર એમ જાણતી હતી કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના અને આ૦હિ૦ફો૦ના વડા એમને બનાવવાના છે?

જં૦—હું સમજુ છું ત્યાં સુધી સુભાષચંદ્ર બોઝ બેઉના વડા થનાર હતા

સ૦—એ જાપાનમાં ક્યારે આવેલા?

જ૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલના અરસામા.

સ૦—કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થવાની છે એ તમે ક્યારે સાભળ્યુ?

જ૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલના અરસામા. જાપાનીસ સરકારને ખબર હતી કે એવી સરકારની સ્થાપના થવાની છે, અને સુભાષચંદ્ર બોઝ તેના વડા થવાના છે, અને જાપાનીઓ એ સરકારનો સ્વીકાર કરશે તેમજ એને મદદ કરશે

સ૦—આઝાદ હિંદની સરકારનો સ્વીકાર કરવો એ જાપાનીસ યુદ્ધવ્યૂહનો એક ભાગ હતો?

જ૦—એથી જાપાનની યુદ્ધનેમોને મદદ મળે એ એને માટેનું એક જ કારણ હતુ

સ૦—આઝાદ હિંદ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું જાપાને જ તેના સાથી રાજ્યોને કહેલુ?

જ૦—સુભાષ બોઝે જાપાનીસ સરકાર દ્વારા તેના તમામ સાથી રાજ્યોને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનુ કહેલુ

સ૦—પોતાના યુદ્ધવ્યૂહના એક હિસ્સા તરીકે જાપાનીસ સરકારે પોતાના સાથીરાજ્યોને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું કહેલું?

જ૦—એમણે એમ કર્યું કારણકે એ જાપાનના લાભમા હતુ. ...જાપાનને લાગેવળગે છે ત્યા સુધી આઝાદ હિંદ ફોજની આઝાદીની

લડાઈ સમૂળગી સ્વતંત્ર હતી, અને જાપાનીસ નિયંત્રણ નીચે નહોતી. ચીનની નાનકીંગ–સરકારે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો. '

સ૦—નાનકીંગ સરકાર જાપાનીઓના કાબુ હેઠળ હતી?

જ૦—જાપાનીસ લશ્કર ત્યાં હતું ખરું, પણ એ ત્યાંનો કબજો સંભાળવા માટે નહોતું. એ નાનકીંગ સરકારને મદદ કરતું હતું ખરું, પણ જાપાન અને તેના સાથીરાજ્યો એ સરકારને બિલકુલ સ્વતંત્ર ગણતા હતા.

સ૦—તે સિવાય દુનિયાનાં બીજાં કયાં રાષ્ટ્રોએ નાનકીંગ-સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો?

જ૦—સ્પેઈને નાનકીંગ સરકારને સ્વતંત્ર ગણીને તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો......ફિલિપાઈન્સ અને થાઈલેન્ડમાં પણ જાપાનીસ લશ્કર હતું. પણ એ ત્યાંનો કબજો સંભાળવા માટે નહોતું. આ દેશોને તે સ્વતંત્રતા આપી ચૂક્યું હતું. બરમાનું પણ એમ જ હતું. બરમામાંના જાપાનીસ લશ્કરનું સંખ્યાબળ હું જાણતો નથી.

ભુલાભાઇ—હિંદુસ્તાન અંગેની જાપાનીસ યુદ્ધનેમો શી હતી?

જ૦—હિંદને લગતી જાપાનીસ યુદ્ધનેમો તેને સ્વતંત્ર બનાવવાની હતી.

૧૦મી ડિસેંબર : સોમવાર : ૧૪ :

બચાવપક્ષના ત્રીજા સાક્ષી હતા શ્રી રેન્જુ સાવાડા. એમણે કહ્યું કે ૧૯૪૪ના ઑક્ટોબરથી ૧૯૪૫ના મે સુધી એ જાપાની પરદેશ-ખાતાના નાયબ-પ્રધાન હતા. મુત્સદ્દી-ખાતાની નોકરીમાં એ ૧૯૧૪-માં દાખલ થયેલા, અને લંડન, પેરિસ અને બીજાં સ્થળોમાંના એલચીખાનાઓમા વીસથી વધુ વર્ષો કામ કર્યું હતું.

...

સ૦—તમે પરદેશખાતાના નાયબ-પ્રધાન હતા તે કાળ પૂરતી જ તમારા જવાબોની મર્યાદા રાખીને મને જણાવો કે, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વિષે તમને જાણ હતી ?

જ૦—હા.

સ૦—એ સરકાર ઉપર નીપોનના એક એલચીની નિમણૂક કરવા સાથે તમારે કાંઈ સંબંધ હતો ?

જ૦—હા.

સ૦—એલચી નીમવાનો નિર્ણય ક્યારે લેવાયો હતો ?

જ૦—૧૯૪૪ના નવેંબરમાં.

સ૦—એલચી તરીકે કોની નિમણૂક કરવામા આવેલી ?

જ૦—શ્રી હાચિયાની.

સ૦—પોતાની કામગરીની શરૂઆત એમણે ક્યારે કરેલી ?

જ૦—આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની એકેક રંગુનમાં એ ૧૯૪૫ના માર્ચમાં પહોંચ્યા હતા એમ હું ધારું છું.

ઉલટતપાસમાં—

સ૦—શ્રી હાચિયાની એલચી તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી તેને લગતા કોઈ દસ્તાવેજો છે ?

જ૦—કામચલાઉ સરકાર ઉપર એક પ્રતિનિધિ મોકલવાના પોતાના નિર્ણયની સરકારે જાહેરાત કરી હતી.

સ૦—એ જાહેરાત ક્યા કરાઈ અને કઈ રીતે ?

જ૦—સત્તાવાર ગેઝેટમાં.

સ૦—શ્રી હાચિયા ૧૯૪૫ના માર્ચમાં રંગુન પહોંચ્યા તે પછી એમની તરફથી તમને કાંઈ સંદેશા મળ્યા હતા ?

જ૦—હા.

સ૦—એ મોજુદ છે ?

જ૦—એ રોકીઓમા છે

સ૦—શ્રી હાચિયા ન્ગુન ગયા ત્યારે એમને કાઈ દસ્તાવેજો, એટલે કે કાગળો કે ઓળખાણ-પત્રો આપવામા આવેલા ?

જ૦—શરૂઆતમા ઓળખાણ-પત્રો આપવામા આવ્યા નહોતા એનુ કારણ એ હતુ કે આઝાદ હિંદની સરકાર કામચલાઉ હતી પણ શ્રી હાચિયા રંગુન પહોચ્યા પછી શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના કહેવાથી જાપાનીસ સરકારે ઓળખાણ-પત્રો આપવાનો નિર્ણય કર્યો ઓળખાણ-પત્રો ઉપર નામદાર શહેનશાહના રીતસરના મહોરસિક્કા કરવામા આવેલા, અને ૧૯૪૫નાએપ્રીલની અધવચ્ચે એ શ્રી હાચિયાને મોકલવામા આવેલા પણ ટપાલવ્યવહારના ત્યારના સજોગોને કારણે એ એમના મુકામે ખરેખર પહોચ્યા નહોતા

સ૦—શ્રી હાચિયા પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોતા તેથી હકીકતમા તો એમણે એલચી તરીકે કામ કર્યું જ નહોતુ એ તમે જાણો છો ?

જ૦—એમણે કામ કર્યું જ હતું કામચલાઉ સરકારના પરદેશ પ્રધાનની મુલાકાતે એ ગયેલા અને ઓળખાણ-પત્રો રજુ થતાં તે પહેલા પરદેશ-પ્રધાને પણ એમની વગતી મુલાકાત લીધેલી એલચી તરીકે એ કામ કરી શકે તેવી સ્થિતિમા હતા એમ હું માનુ છુ

સ૦—આ મુલાકાતે જવા અને વગતી મુલાકાત મેળવવા સિવાય શ્રી હાચિયાએ એલચી તરીકે કાઈપણ કામ કર્યું હતુ ?

જ૦—પરદેશ પ્રધાન સાથે એમને કચેરી-વ્યવહાર શા થયા તે હું જાણતો નથી

સ૦—તમે તો એટલુજ જાણો છો કે એમણે મુલાકાત લીધી હતી.

જ૦—હા.

સ૦—કામચલાઉ સરકારના પરદેશ પ્રધાનનું નામ તમે જાણો છો ?

જ૦—ના.

સ૦—પરદેશ પ્રધાને વળતી મુલાકાત લીધેલી એ તમે ક્યાંથી જાણ્યું ?

જ૦—શ્રી હાચિયાના અહેવાલમાંથી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે શ્રી હાચિયા પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોતા તેથી એમની સાથે કાંઈપણ વ્યવહાર રાખવાનો શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે ઇન્કાર કરેલો: એ સાચું છે ?

જ૦—હા, શ્રી હાચિયાના અહેવાલ પ્રમાણે એ સાચું છે.

સ૦—અને તમે એમ કહો છો કે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના કહેવાથી જાપાનીસ સરકારે ઓળખાણ-પત્રો મોકલવાનો નિર્ણય કરેલો ?

જ૦—હા.

સ૦—એ વિનંતિ લેખિત હતી ?

જ૦—ના.

સ૦—એવી મતલબનો કોઈ અહેવાલ શ્રી હાચિયા તરફથી તમને મળ્યો હતો ?

જ૦—હા.

સ૦—હકીકતમાં તો ઓળખાણ-પત્રો એમને રંગુન કદી પહોંચ્યા જ નહોતા ને ?

જ૦—ના.

સ૦—રાણીઓથી ઓળખાણ-પત્રો રવાના થયા તેની તારીખ તમે આપી શકશો ?

જ૦—૧૯૪૫ના મેની અધવચમાં.

સ૦—બ્રિટિશ લશ્કરે મેની ૩જીએ રંગુનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તે તમે જાણો છો ?

જ૦—હા.

સ૦—અને જાપાનીસ સેનાએ એપ્રિલની ૩૦મી સુધીમાં રંગુન ખાલી કરી નાખ્યું હતું એ ?

જ૦—હા.

સ૦—સુભાષચંદ્ર બોઝ પોતે એપ્રિલની ૨૪મીએ રંગુન છોડી ગયા હતા ?

જ૦—મને ખબર નથી.

સ૦—શ્રી હાચિયાએ રંગુન ક્યારે છોડ્યું હતું ?

જ૦—લગભગ એપ્રિલની આખરમાં.

સ૦—અને ઓળખાણ-પત્રો શ્રી હાચિયા માટેના હતા ?

જ૦—હા, એ જ્યાં હોય ત્યાં એમને એ મોકલી આપવાના હતા.

સ૦—એ કઈ જગ્યાએ મોકલી અપાયા હતા તે તમે જાણો છો ?

જ૦—ના.

સ૦—રંગુન છોડ્યા પછી શ્રી હાચિયા ક્યાં હતા તે તમે નથી જાણતા ?

જ૦—ના.

સ૦—એ જાપાન પાછા ફરેલા ?

જ૦—ના. એ બેંગકોક ગયેલા.

સ૦—બેંગકોકમા એ લડાઈના અંત સુધી, એટલે કે ઑગસ્ટની અધવચ સુધી રહેલા ?

જ૦—હા.

સ૦—બેંગકોકથી તમને એમની તરફથી એકેય અહેવાલ મળ્યો નહોતો ?

જ૦—સંદેશાવ્યવહાર જરાય હતો જ નહિ.

તે પછીના સાક્ષી શ્રી તેરુરો હાચિયાએ કહ્યુ કે—

'આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર ઉપરના એલચી તરીકે મને જાપાનીસ સરકારે મોકલેલો. ૧૯૪૫ના માર્ચમાં હું રંગુન પહોચ્યો, અને કામચલાઉ સરકારના પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીને મળ્યો. રંગુનમાં હું ૧૯૪૫ની ૨૪મી એપ્રિલ સુધી હતો. કામચલાઉ સરકારના બીજા એક સભ્ય શ્રી અય્યરને હું મળેલો. રંગુનથી હું બેંગકોક ગયેલો અને કામચલાઉ સરકાર પણ રંગુનથી બેંગકોક ખસેડવામાં આવેલી મને દિલ્હી લાવવામા આવ્યો ત્યાં સુધી હુ બેંગકોકમાં જ હતો.'

સ૦—તમે રંગુન આવ્યા ત્યારે કાંઇ ઓળખાણ-પત્રો લાવેલા?

જ૦—હું કાંઇ ઓળખાણ-પત્રો લાવ્યો નહોતો. પણ પહોંચ્યા પછી પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુલાકાતે હું ગયેલો. રંગુન જતાં પહેલાં હું ટોકીઓમાં હતો. રંગુન જવાનો હુકમ મને જાપાનીસ પરદેશ-પ્રધાન શ્રી શિગેમિત્સુ તરફથી મળેલો. આઝાદ હિંદ સરકાર ઉપર મને મોકલવામાં આવ્યો તે અગાઉ હું જાપાનીસ મુત્સદ્દી-ખાતામાં હતો. પોલેન્ડમાંના જાપાનીસ એલચીખાતામાં હું હતો, બલ્ગેરીઆ ખાતેનો એલચી હતો અને પરદેશ ખાતાના ટોકીઓમાંના સાંસ્કારિક ખાતાનો વડો પણ કેટલાક વખત માટે હતો. હું રંગુન કોઇ ઓળખાણ-પત્રો લઇ ગયેલો નહિ, કારણકે મને એ આપવામાં આવ્યા નહોતા. એ આપવામાં આવ્યા નહોતા કારણકે આઝાદ હિંદ સરકાર એક કામચલાઉ સરકાર હતી એની મને જાણ કરવામાં આવેલી.

સ૦—તમને ઓળખાણ-પત્રો શા માટે નથી આપવામાં આવ્યા તેની પૂછપરછ તમે કરેલી ખરી?

જ૦—વાતચીતમાં મને જણાવવામાં આવેલું કે ઓળખાણ-પત્રોની જરૂર નથી. પાછળથી મને એક તાર મળેલો કે ઓળખાણ-પત્રો રવાના થઇ ચૂક્યા છે, પણ મને એ પહોંચેલા નહિ

ઉલટતપાસમાં —

સ૦—તમે રંગુન જવા ઉપડયા ત્યારે કાંઇ કાગળિયા સાથે લઈ ગયેલા ?

જ૦— ના.

સ૦—જાપાનીઝ સરકાર તરફથી કોઇનીય ઉપર લખાયેલા કાગળ તમારી સાથે નહોતા ?

જ૦—મારી સાથે હું કાંઇ કાગળિયા લઇ ગયો નહોતો. પણ રંગુન પહોંચ્યા પછી પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુલાકાતે હું ગયેલો અને એમને મેં એમ કહેલું કે મને એલચી નીમવામાં આવ્યો છે. તે પછી શ્રી અય્યરને પણ હું મળેલો

સ૦—કર્નલ ચેટરજીને તમે પહેલવહેલા કયારે મળેલા ?

જ૦—મને ચોકકસ તારીખ યાદ નથી, પણ પહોંચ્યા પછી થોડા દિવસે

સ૦—કર્નલ ચેટરજી અને શ્રી અય્યરને તમે એક વાર મળેલા કે બે વાર ?

જ૦—કર્નલ ચેટરજી મારે ઘેર બે-ત્રણ વાર આવેલા, અને શ્રી અય્યરને તો હું એકજ વાર મળેલો એમ ધારું છું. રંગુનમાં હું શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને મળ્યો નહોતો.

સ૦—તમને મળવાનો એમણે ઈન્કાર કરેલો ?

જ૦—હા, મને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો.

સ૦—હું ધારું છું કે તમને કાંઇ કારણ કહેવામાં આવ્યું હશે ?

જ૦—મને લાગે છે કે મારી પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોતા તેથી એમણે મને મળવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો. મને એ વાત કર્નલ ચેટરજીએ કરેલી.

સ૦—તે પછી જ તમને ઓળખાણ-પત્રો મોકલવાનું તમે જાપાનીઝ સરકારને કહેલું ?

૪૦—કર્નલ ચેટરજી દ્વારા કરાયેલી શ્રી બોઝની વિનતિને લીધે મે મારા ઓળખાણુ-પત્રોની માગણી કરતો તાર ટોકીઓ કર્યો. હું રંગુન પહોંચ્યો પછી ચાર-પાચ દિવસે એ તાર મોકલાયેલો. જાપાનીસ સરકાર તરફથી મને તાર મળેલો કે એ ઓળખાણુ-પત્રો મોકલી રહી છે.

બચાવપક્ષના તે પછીના સાક્ષી પણ એક જાપાની મેજર-જનરલ કાટાકુરા હતા. એમણે કહ્યું કે—

'૧૯૪૩ દરમિયાન જાપાનીસ વડા મથકના ચીફ ઑફ સ્ટાફ તરીકે હું રંગુનમાં હતો. આ૦હિં૦ફો૦ વિષે અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વિશે પ્રસંગોપાત મને જાણવા મળતું, છતાં કોઈ ચોક્કસ વિગતોની મને જાણ નથી. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના અંગે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં રંગુનમાં મળ્યો હતો. કામચલાઉ સરકાર શા માટે સ્થાપવામાં આવી હતી એ શ્રી બોઝે મને સમજાવેલું.'

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ સાથેની એમની વાતચીતમાં એમણે સાક્ષીને શું કહેલું તે જણાવવાનું શ્રી ભુલાભાઈએ સાક્ષીને કહ્યું. પણ એ તો સાંભળેલી વાતની જુબાની થાય એમ જજ-એડવોકેટનો અભિપ્રાય હતો. તેથી અદાલતના પ્રમુખે સવાલને દફતર ઉપર લેવા દીધો નહોતો. આગળ ચાલતાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે દક્ષિણમાંની સેનાના વડા જનરલ તેરાઉચીના ફરમાનથી એમણે ઇમ્ફાલવાળી લડાઈની વ્યૂહરચના કરેલી. એ લડાઈમાં આ૦હિં૦ફો૦એ શો ભાગ ભજવ્યો હતો એવા શ્રી ભુલાભાઈના સવાલના જવાબમાં સાક્ષીએ કહ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦ હિંદની આઝાદી માટે લડી હતી. પણ એ જવાબને સાક્ષીનો વ્યક્તિગત અભિપ્રાય ગણીને અદાલતે એને દફતર પર લેવા દીધો નહોતો.

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે જાપાનીઓની સાથેજ આ૦હિં૦ફો૦ને અલગ લડાયક કામગરી સોંપવામાં આવી હતી. ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમાં રંગુનમાં એક ગેરીલા રેજિમેન્ટ આવી હતી. એ રેજિમેન્ટ જેમના હાથ નીચે હતી તે કે૦ શાહનવાઝને સાક્ષીએ અદાલતમાં ઓળખી

ઉલટતપાસમા —

સ૦—તમે રંગુન જવા ઉપડયા ત્યારે કાઇ કાગળિયા સાથે લઈ ગયેલા?

જ૦—ના.

સ૦—જાપાનીસ સરકાર તરફથી કોઇનીય ઉપર લખાયેલા કાગળ તમારી સાથે નહોતા?

જ૦—મારી સાથે હુ કાઇ કાગળિયા લઇ ગયો નહોતો. પણ રંગુન પહોચ્યા પછી પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુલાકાતે હુ ગયેલો અને એમને મે એમ કહેલુ કે મને એલચી નીમવામા આવ્યો છે. તે પછી શ્રી અય્યરને પણ હુ મળેલો

સ૦—કર્નલ ચેટરજીને તમે પહેલવહેલા કયારે મળેલા?

જ૦—મને ચોકકસ તારીખ યાદ નથી, પણ પહોચ્યા પછી થોડા દિવસે

સ૦—કર્નલ ચેટરજી અને શ્રી અય્યરને તમે એક વાર મળેલા કે બે વાર?

જ૦—કર્નલ ચેટરજી મારે ઘેર બે-ત્રણ વાર આવેલા, અને શ્રી અય્યરને તો હુ એકજ વાર મળેલો એમ ધારુ છુ. રંગુનમા હુ શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને મળ્યો નહોતો.

સ૦—તમને મળવાનો એમણે ઈન્કાર કરેલો?

જ૦—હા, મને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો

સ૦—હુ ધારુ છુ કે તમને કાઇ કારણ કહેવામાં આવ્યુ હશે?

જ૦—મને લાગે છે કે મારી પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોતા તેથી એમણે મને મળવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો. મને એ વાત કર્નલ ચેટરજીએ કરેલી.

સ૦—તે પછી જ તમને ઓળખાણ-પત્રો મોકલવાનુ તમે જાપાનીઝ સરકારને કહેલુ?

૪૦—કર્નલ ચેટરજી દ્વારા કરાયેલી શ્રી બોઝની વિનતિને લીધે મે માગ ઓળખાણ-પત્રોની માગણી કરતો તાર ટોકીઓ કર્યો હુ રંગુન પહોચ્યો. પછી ચાર-પાચ દિવસે એ તાર મોકલાયેલો જાપાનીસ સરકાર તરફથી મને તાર મળેલો કે એ ઓળખાણ-પત્રો મોકલી રહી છે

બચાવપક્ષના તે પછીના સાક્ષી પણ એક જાપાની મેજર-જનરલ મયાફુગ હતા. એમણે કહ્યુ :—

'૧૯૪૩ દરમિયાન જાપાનીસ વડા મથકના ચીફ ઓફ સ્ટાફ તરીકે હુ રંગુનમા હતો. આ૦હિ૦ફો૦ વિષે અને આઝાદ હિ દની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વિશે પ્રસગોપાત મને જાણવા મળતુ, છતા કોઇ ચોક્કસ વિગતોની મને જાણ નથી આઝાદ હિ દની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના અગે શ્રી સુભાષચદ્ર બોઝને હુ ૧૯૪૩ના જુલાઇમાં રંગુનમા મળ્યો હતો કામચલાઉ સરકાર શા માટે સ્થાપવામા આવી હતી એ શ્રી બોઝે મને સમજાવેલુ'

શ્રી સુભાષચદ્ર બોઝ સાથેની એમની વાતચીતમા એમણે સાક્ષીને શુ કહેલુ તે જણાવવાનુ શ્રી ભુલાભાઇએ સાક્ષીને કહ્યુ પણ એ તો સાભળેલી વાતની જુબાની થાય એમ જજ-એડવોકેટનો અભિપ્રાય થવાથી અદાલતના પ્રમુખે સવાલને દફતર ઉપર લેવા દીધો નહોતો— આગળ ચાલતાં સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે દક્ષિણમાની સેનાના વડા જનરલ તેરાઉચીના ફરમાનથી એમણે ઇમ્ફાલવાળી લડાઇની વ્યૂહરચના કરેલી એ લડાઇમા આ૦હિ૦ફો૦એ શો ભાગ ભજવ્યો હતો એવા શ્રી ભુલાભાઇના સવાલના જવાબમા સાક્ષીએ કહ્યુ કે આ૦હિ૦ફો૦ હિદની આઝાદી માટે લડી હતી પણ એ જવાબને સાક્ષીનો વ્યક્તિગત અભિપ્રાય ગણીને અદાલતે એને દફતર પર લેવા દીધો નહોતો.

સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે જાપાનીઓની સાથેજ આ૦હિ૦ફો૦ને અલગ લડાયક કામગરી સોપવામાં આવી હતી ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમા રંગુનમા એક ગેરીલા રેજિમેન્ટ આવી હતી એ રેજિમેન્ટ જેમના હાથ નીચે હતી તે કે૦ શાહનવાઝને સાક્ષીએ અદાલતમાં ઓળખી

બતાવ્યા ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી કે માર્ચમાં એ રેજિમેન્ટ મોરચા ભણી ઊપડી ગઇ હતી. આ રેજિમેન્ટને શી કામગીરી સોંપવામાં આવી હતી એવા એક સવાલના જવાબમાં સાક્ષીએ ન્યાયાધીશોના મેજ પાસે જઇને એક આકૃતિ દોરીને સમજાવ્યું કે આખી આ૦હિં૦ફો૦ને એક ચોક્કસ હરોળ ભેદવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યુ હતું.

સ૦—એમની રેજિમેન્ટ જ્યા લડતી હતી એ વિભાગ એકલા કે૦ શાહનવાઝખાનના વર્ચસ્વ હેઠળ જ હતો? એમની સાથે કોઇ જાપાનીસ અફસર હતો?

જ૦—મને યાદ છે ત્યાં સુધી કે૦ શાહનવાઝની સાથે સંપર્ક-ખાતાનો એક અફસર હતો, પણ મને એની ખાત્રી નથી.

સ૦—આ૦હિં૦ફો૦ અને ઇમ્ફાલ મોરચા પરના સયુંક્ત 'કમાન્ડ' વચ્ચે શી સમજણ હતી?

જ૦—જ્યારે લડાયક હીલચાલ ચાલતી ન હોય ત્યારે આ૦હિં૦ફો૦ સ્વતંત્ર હતી અને હીલચાલ ચાલુ હોય એટલા વખત દરમિયાન એ જાપાનીઓના કાબુ હેઠળ હતી.

સ૦—હિંદુસ્તાનનો કોઇ પ્રદેશ કબજે કરાય તો તેનું શું કરવું તે વિશે કશી સમજણ હતી?

જ૦—હિંદનો જે કાંઇ પ્રદેશ અમે કબજે લઇએ તે આ૦હિં૦ ફો૦ને સોંપી દેવામાં આવે એવી સમજણ હતી.

સ૦— આ મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોનું તંત્ર કોણે સંભાળવાનું હતું એ વિષે જાપાનીસ 'હાઇ-કમાન્ડ' અને આ૦હિં૦ફો૦ વચ્ચે કાંઇ સમજણ હતી?

જ૦—એની ઉપર કામચલાઉ સરકારનો કાબુ રહેવાનો હતો.

સ૦—મુક્ત કરેલા પ્રદેશોમાંથી વિજેતા સૈન્યના હાથમાં જે શત્રુ-સરંજામ આવે તેને અંગે શી સમજણ હતી?

જ૦—તમામ શત્રુ-સરંજામ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવાનો હતો.

સ૦—જાપાનીઓએ અને આ૦હિં૦ફો૦એ હિંદની સરહદ ઓળંગી ત્યારે કરાયેલી જાહેરાતો વિષે તમને કાંઈ જાતમાહિતી છે?

જ૦—એ વખતે કરાયેલી બે જાહેરાતો વિશે હું જાણું છું. એક શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે કરેલી કે તેઓ હિંદની સ્વતંત્રતા માટે લડી રહ્યા હતા બીજી લેફ્ટનન્ટ-જનરલ કાવાબાએ કરેલી કે જાપાનીઓએ કબજે કરેલા તમામ પ્રદેશો હિંદીઓને સોંપી દેવામાં આવશે. એ જાહેરાતો હું અહિં રજૂ કરી શકું તેમ નથી.

ઉલટતપાસ દરમિયાન —

જ૦—ઇમ્ફાલવાળી લડાઇના વ્યૂહની યોજના ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમાં થઇ હતી. એ લડાઇની શરૂઆત ૧૯૪૪ના માર્ચમાં થઇ હતી. એનો અંત ક્યારે આવ્યો તે હું જાણતો નથી ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમાં બરમામાંની જાપાનીસ સેનાનું સંખ્યાબળ ૨,૩૦,૦૦૦નું હતું.

સ૦—૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમા બરમામાંની આ૦હિં૦ફો૦નું સંખ્યાબળ ૧૦,૦૦૦નું હતું?

જ૦—વધુમા વધુ ૧૦,૦૦૦નું.

સ૦—આ૦હિં૦ફો૦ની કઈ કઈ રજિમેન્ટોએ ઇમ્ફાલવાળી લડાઇમા રીતસરનો ભાગ લીધો હતો તે તમે જાણો છો?

જ૦—બધા મળીને ત્રણેક ડિવિઝનો હતા. આ૦હિં૦ફો૦ના એક ડિવિઝનમાં ૭,૦૦૦ થી ૮,૦૦૦ સૈનિકો હતા એમ હું ધારું છું, પણ ચોક્કસ નથી કહી શકતો.

સ૦—તમે કહ્યુ કે જાન્યુઆરીમાં બરમામાંની આ૦હિં૦ફો૦નું સંખ્યાબળ ૧૦,૦૦૦નું હતું. તમે એમ સુચવો છો કે ઇન્ફાલને મોરચે લડતા આ૦હિં૦ફો૦ના દળોના સૈનિકો ૧૦,૦૦૦ થી વધુ હતા?

જ૦—ઇમ્ફાલને મોરચે આ૦હિં૦ફો૦ના ૧૦,૦૦૦ થી વધુ સૈનિકો હતા એમ હું માનું છું.

સ૦—એ ક્યાંથી આવેલા?

જ૦—હું ધારું છુ કે સિંગાપુરથી ઘણા આવેલા, અને આ રીતે ૧૦,૦૦૦ની મૂળ સંખ્યામા વધારો થયો હતો. કેટલાક માણસો

બરમામાંથી પણ આવેલા. હું ધારું છું કે એમની સાથે ભળી જવા હિંદમાંથી પણ કેટલાક આવેલા, પણ કેટલા આવેલા તે હું નથી જાણતો.

સ૦—હિંદમાંથી પણ કેટલાક આવેલા તે તમે કયાંથી જાણ્યું?

જ૦—મેં એ સાંભળ્યુ હતું.

સ૦—ઇમ્ફાલ મોરચા પરની આ૦હિં૦ફો૦ રેજિમેન્ટોનાં નામ ગેરીલા રેજિમેન્ટ નં ૧, ૨, અને ૩ હતાં?

જ૦— હું ધારું છું કે એજ હતાં.

સ૦—ઈમ્ફાલવાળી લડાઈને પરિણામે આ૦હિં૦ફો૦ના સૈનિકોમાંથી કેટલા કમી થયા હતા તે તમે કહી શકો તેમ છો?

જ૦—ના.

પહેલી આઝાદફોજના સંસ્થાપક ડૉ. મોહનસીંઘ

આઝાદ હિંદ સરકારના
બે પ્રધાનોની જુબાની

૧૧મી ડિસેંબર : મંગળવાર : ૧૫ :

બચાવપક્ષના છઠ્ઠા સાક્ષી હતા આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના એક પ્રધાન શ્રી અય્યર. એમણે જુબાની આપી કે—

'૧૯૪૧ની ૧૦મી ડિસેંબરે જાપાનીઓએ લડાઈની જાહેરાત કરી ત્યારે હું બેંગકોકમાં હતો. તે જ દિવસે બેંગકોક છોડીને બરમા —રસ્તે હિંદ પહોંચવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો, પણ એમાં હું સફળ ન થયો કારણકે હું સરહદ ઉપર પહોંચ્યો તે અગાઉ બે દિવસે જ એ બંધ કરી દેવામાં આવેલી.

પૂર્વ એશિયામાંના તમામ હિંદીઓની એક પરિષદ ૧૯૪૨ના જુનની અધવચમાં બેંગકોકમાં મળેલી. થાઈલેન્ડ, બરમા, મલાયા (સિંગાપુર સહિત), હિંદી–ચીન, જાવા, સુમાત્રા, ફિલિપાઈન્સ, શાંઘાઈ, હોંગકોંગ અને જાપાનમાંથી એમાં પ્રતિનિધિઓ હાજર રહેલા. પૂર્વ એશિયામાં એ વખતે હિંદીઓની આશરે પચીસથી ત્રીસ લાખની વસ્તી હતી. એ પરિષદમાં હું એક પ્રેક્ષક તરીકે હાજર રહેલો.

બેંગકોકમાં સ્થાપાયેલા હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વડા મથકમાં હું ૧૯૪૨ના જુલાઈમાં જોડાયો. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘનું પ્રથમ ધ્યેય એ વખતે હું સમજ્યો હતો તે પ્રમાણે હિંદની સ્વતંત્રતા જીતવાનું હતું. સંઘના જાહેરાત–ખાતાનો કબજો મને સોંપવામાં આવેલો.

ફેબ્રુઆરીના અંતમાં બેંગકોક છોડીને હું માર્ચની ૩ જીએ સિંગાપુર પહોંચ્યો. ત્યાં, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના પ્રમુખ રાશબિહારી બોઝને હું મળ્યો. એમણે મને કહ્યું કે વડું મથક બેંગકોકથી સિંગાપુર ખસેડવાનો એમણે નિર્ણય કર્યો હતો. તે વખતે તૈયારીઓ શરૂ કરી દેવામાં આવી અને ૧૯૪૩ના એપ્રિલમાં ખસેડવાનું કામ શરૂ થઈ ગયું. મારી કચેરીમાં કામ કરવું મેં ચાલુ રાખ્યું.

દક્ષિણ એશિયાના તમામ દેશોમાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના રીતસરના સભ્યો હતા, અને એ વખતે એના સભ્યોની સંખ્યા સાડાસાત લાખ જેટલી હતી.

નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ
અને રાશબિહારી બોઝ

નેતાજી સુભાષ બોઝ ૧૯૪૩ની ૨ જી જુલાઈએ સિંગાપુરમાં આવ્યા. ૪થી જુલાઈએ, પૂર્વ એશિયામાંના તમામ દેશોમાંથી આવેલા પ્રતિનિધિઓની એક પરિષદ સિંગાપુરમાં ભરાઈ. એ પરિષદમાં, રાશબિહારી બોઝે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના પ્રમુખપદની સત્તાવાર સોંપણી નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝને કરી દીધી.

પ્રતિનિધિઓને અને પ્રેક્ષકોને રાશબિહારી બોઝે કહ્યું કે ટોકીઓથી એ એમને માટે એક સોગાદ–નેતાજી –લાવ્યા હતા, અને પ્રમુખપદ એ નેતાજીને સોંપી દેતા હતા. આ જાહેરાત વખતે હર્ષવિભોર પોકારોનો વરસાદ વરસ્યો હતો.

પોતાના ભાષણમાં નેતાજી બોઝે જાહેર કર્યું કે થોડા જ વખતમાં આઝાદ

હિંદની એક કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવાની એમની ધારણા હતી. એનો પણ અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક સત્કાર કરવામાં આવેલો.

૧૯૪૩ની ૨૧મી ઑક્ટોબરે, પૂર્વ એશિયામાંની હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની શાખાઓમાંથી આવેલા પ્રતિનિધિઓની બીજી એક પરિષદ સિંગાપુરમાં ભરાઇ હતી. સામાન્ય મંત્રીએ સંઘની પ્રગતિનો અહેવાલ વાંચી લીધા પછી સુભાષચંદ્ર બોઝે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત કરી હતી. પ્રતિનિધિઓએ અને હાજર રહેલા સૌ કોઇએ એ જાહેરાતને તાળીઓના ગડગડાટ અને પોકારો વચ્ચે આવકારી હતી.

આ સરકારના સભ્યોનાં નામ જાહેર કર્યાં પછી નેતાજીએ પોતે હિંદુસ્તાન પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા. તે પછી પ્રધાનમંડળના બીજા સભ્યોએ હિંદુસ્તાન પ્રત્યેની અને નેતાજી પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા. આખી કાર્યવહી દરમિયાન ડગલે ને પગલે હર્ષાવેશની કીકિયારીઓ અને 'સુભાષ બોઝ કી જય', 'આઝાદ હકૂમત કી જય' તથા 'આઝાદ હિંદ કી જય'ના પોકારો થયા કરતા હતા.

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની જાહેરાત કરી વેળાની એક છબી અને સાક્ષી સહિતના એ સરકારના પ્રધાનોની બીજી છબી સાક્ષીને દેખાડવામાં આવતા એ એમણે ઓળખી બતાવી પછી ઉમેર્યું કે—

'કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના પછી અમે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઈ જાહેર કરી. એ સરકારમાં હું જાહેરાત અને પ્રચાર ખાતાનો પ્રધાન હતો. પોતાના વહીવટી-તંત્ર તરીકે કામચલાઉ સરકાર હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વ્યવસ્થા-તંત્રનો ઉપયોગ કરતી.'

કામચલાઉ સરકારની જાહેરાત અને તેના પ્રધાનોનાં નામવાળો એક દસ્તાવેજ સાક્ષીને બતાવાતા, પોતાને યાદ છે ત્યાં સુધી એ સાચો છે એમ એમણે જણાવ્યું. તે પછી કામચલાઉ સરકારની પ્રવૃત્તિઓ વિશે સવાલો પૂછાતાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે—

સંઘદ્વારા હિંદીઓને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ પૂરૂં પાડવાનું અને તબીબી તથા અન્ય મદદ પહોંચાડવાનું કાર્ય આઝાદ હિંદ સરકાર કરતી હતી. હિંદુસ્તાનીઓને જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે રક્ષણની, અને ખાસ તો ગુંડાગીરી સામેના રક્ષણની, જરૂર પડે ત્યારે એ પુરું પાડવાની સૂચના સરકારે આ૦હિં૦ફો૦ને આપી હતી.

૧૯૪૩ની ૩૭ માર્ચથી ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી સુધી હું સિંગાપુરમાં હતો. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર પોતાના સભ્યોની સહી લેવાનું કાર્ય હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની મલાયામાંની શાખાઓએ ૧૯૪૩ના ડીસેંબરમાં શરૂ કર્યું.

સંઘની મલાયાની શાખા તરફથી નિયમિતપણે એક માસિક પત્રિકા બહાર પાડવામાં આવતી હતી. ૧૬મી ડિસેંબર ૧૯૪૩ના એના અંકમાં સંઘની શાખાઓ માટે નીચે મુજબની સૂચનાઓ આપેલી હતી:

"પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓ આજે હવે એક પરદેશી સત્તાના તાબેદારો નથી રહ્યા. એ તો આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના સ્વિંઙ નાગરિકો છે.

મલાયામાંના બીજા હિંદીઓને આ વાત બરોબર સમજાવવા માટે અને પોતાના નવા સ્થાનની જવાબદારીઓનું આપણા દેશભાઇઓને પૂરું ભાન કરાવવા માટે, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરવાનું હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના દરેક સભ્યને કહેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. આ વિષેની વિગતવાર સૂચનાઓ અને પ્રતિજ્ઞાનો મુસદ્દો શાખાઓને મોકલાઈ ચૂક્યાં છે.

પ્રતિજ્ઞા લેતી વખતે, દરેક સભ્યને વફાદારીની પ્રતિજ્ઞાનું એક કાર્ડ આપવામાં આવશે અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના સભ્યપદનું તેનું કાર્ડ એ પ્રતિજ્ઞા લેવડાવનાર અમલદાર પાછું લઈ લેશે.

આપણી સરકાર પ્રત્યે વફાદારી રાખવાનો અધિકાર માત્ર હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના સભ્યોને જ આપવામાં આવશે, કારણ કે સંઘનો સભ્ય ન હોય તેવા કોઈપણ હિંદીને સાચો હિંદી ગણી શકાય નહિ. ૨૧મી ઓકટોબરે કૅથાનનમાંના પોતાના ભાષણમા નેતાજીએ કહ્યું હતુ તેમ ' એમને આપણે હિંદીઓ કે મિત્રો ગણી શકીએ નહિ. હિંદુસ્તાનમાં એમને માટે કોઇ સ્થાન નથી."

વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા લેનારાઓની એક યાદી સાક્ષીને દેખાડવામા આવી. ૧૯૪૪ના જુન સુધીની કુલ સંખ્યા એમા ૨,૩૨,૫૬૨ની દેખાડેલી હતી

સ૦—કામચલાઉ સરકારની આવકના કયા કયા માર્ગો હતા ?

જ૦—પૂર્વ એશિયામાં બધેથી હિંદીઓ પાસેથી ચલાઉ સરકાર ફાળો ઉઘરાવતી. આ રીતે ભેગા થયેલા પૈસા બરમામાં આઝાદ હિંદ બેન્કમા રાખવામાં આવતા. ફાળામા રોકડનાણું તેમજ ચીજવસ્તુઓ અપાતી. ખાદ્ય પદાર્થો, ધાતુનાં ઠામવાસણો અને આ૦હિ૦ફો૦ના ઉપયોગમાં આવી શકે એવી બીજી કોઇપણ ચીજનો એમા સમાવેશ થતો.

૧૯૪૩ના નવેંબરમાં આ ફાળામાં રોકડનો આંકડો ૫૩,૪૩,૯૫૬ ડોલરે પહોંચેલો અને ૮૬,૩૧૦ ડોલરની કિંમતનું ઝવેરાત એમાં અપાયેલુ. ૧૯૪૪ના જુલાઇમા કુલ આંકડો ૧,૫૩,૫૪,૧૦૪ ડોલરે પહોંચેલો. આઝાદ હિંદ બેન્કની સ્થાપના રંગુનમાં ૧૯૪૪ના એપ્રિલ-માં થઇ હતી. શ્રી દીનાનાથ તેના ડાયરેક્ટરોમાંના એક હતા અને હું તેના ડાયરેક્ટરોના બોર્ડનો પ્રમુખ હતો.

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે આ૦હિં૦ફો૦નો કબજો સંભાળી લીધો પછી એ સર્વોચ્ચ કમાન્ડર બન્યા. આ૦હિં૦ફો૦માં સંપૂર્ણપણે સ્વેચ્છા-પૂર્વકની ભરતી કરવામાં આવતી હતી એ હું જાણું છું. અમે જેમને તાલીમ આપી શકતા નહોતા એવા વધારાના સ્વયંસેવકો હમેશાં અમારી પાસે રહેતા હતા નાગરિક વહીવટકર્તાઓને તાલીમ આપવા

માટેની એક તાલીમશાળા સિંગાપુરમાં હતી. નેતાજી સિંગાપુર આવ્યા પછી થોડા મહિનામાં એ શાળાની સ્થાપના કરવામાં આવેલી.

સ૮—નીપોન સરકાર અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વચ્ચેના સંબંધો કેવા હતા ?

જ૮—સમાનતાને ધોરણે વ્યવહાર રાખતાં એ સાથીરાજ્યો વચ્ચેના એ સંબંધો હતા......૧૯૪૪ના એપ્રિલથી ૧૯૪૫ના એપ્રિલ સુધી હું શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના બંગલામાં રહ્યો હતા.

સ૯—જાપાનીસ સરકાર અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વચ્ચેના એવા કોઇ મતભેદની વિગતો તમે આપી શકશો કે જેમાં કામચલાઉ સરકારે પોતાનો મત સાચો ઠરાવ્યો હોય ?

જ૯—કામચલાઉ સરકારે જ્યારે પોતાનો મત સાચો ઠરાવ્યો હતો એવા મારી જાણના બે કે ત્રણ પ્રસંગો તો મને યાદ છે. ૧૯૪૪ના માર્ચમાં, શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ અને કેટલાક જાપાની અફસરોની જેમાં હાજરી હતી એવી એક પરિષદ મળેલી. એમાં હું પણ હાજર હતો. હિંદની ધરતી ઉપરની લડાઇનું સંચાલન કરવા માટે એક યુદ્ધ–સમિતિની સ્થાપના અંગેની ચર્ચાઓ ત્યાં થતી હતી. જાપાનીઓની એવી માગણી હતી કે એ સમિતિના પ્રમુખપદે કોઇ જાપાનીને મૂકવો, અને પોતાના એ દાવાના ટેકામાં એમણે દલીલો કરી. નેતાજીએ એ સૂચનાનો સામનો કર્યો અને તેમ કરવાનાં પોતાનાં કારણો દર્શાવ્યાં.

જાપાનીઓની દલીલ એ હતી કે પ્રમુખપદે જાપાની હોય તે સગવડતાને ખાતર જરૂરી છે. પણ નેતાજી તો સિદ્ધાંત ઉપર ઊભા રહ્યા. અને એમણે કહ્યું કે જેમાં હિંદનું અખંડત્વ, સાર્વભૌમત્વ, કે સ્વાતંત્ર્ય જરા પણ ઓછું થાય એવી, કોઈ પણ વાત એ સ્વીકારી શકે નહિ. એમની સામી દલીલ એ હતી કે કાં તો કોઈ હિંદી એનો પ્રમુખ બને અથવા તો પછી સમિતિ પ્રમુખ વિનાની જ રહે, અને તેના હિંદી તેમજ જાપાની સભ્યોનો દરજ્જો સમાન રહે.

નેતાજીએ પોતાની વાત સાચી ઠરાવી હતી અને એ સમિતિના પ્રમુખપદે કોઇ જાપાનીને મૂકવામાં આવ્યો નહોતો

કામચલાઉ સરકાર પોતાની વાતને સફળતાપૂર્વક વળગી રહી હોય એવો બીજો પણ એક દાખલો છે. જાપાનીઓ અને કામ-ચલાઉ સરકારના પ્રતિનિધિઓની હાજરીવાળી એક પરિષદમા જાપાનીઓએ કહ્યુ કે પૂરવઠા-ખાતાના અને માનવબળ-ખાતાના પ્રધાનોની નિમણૂંકની જાણ એમને અગાઉથી જ કરવામા આવે તો સારુ, કારણ કે જાપાનીસ યુદ્ધ-પ્રયત્નોને એ નિમણૂંકની સીધી યા આડકતરી અસર થતી હતી પણ નેતાજીએ જણાવ્યુ કે એ તો કામચલાઉ સરકારની બિનકુલ આંતરિક બાબત છે જો કે આવી નિમણૂંકો થઈ ચૂકયા બાદ, એક શિષ્ટાચાર રૂપે તેની જાણ જાપાનીઓને કરવામાં એમને વાધો નહોતો. છેવટ સુધી તેઓ એ મતને વળગી રહ્યા હતા

હજી એક બીજો દાખલો હુ આપુ છુ (હિંદના) મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોમા કોઇપણ જાપાનીસ પેઢીને કામ કરવા ન દઇ શકાય અને એક આઝાદ હિંદ બેન્ક સિવાય બીજી કોઇપણ બેન્કથી ત્યા કામકાજ ન થઈ શકે એવી એક યોજના નેતાજીએ ઘડી કાઢી હતી.

સ૦—મલાયા કે બરમામાના હિંદીઓના રક્ષણ માટે કામ-ચલાઉ સરકારે શુ શુ કર્યું હતું?

જ૦—હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સઘના તંત્ર દ્વારા તબીબી મદદ અને સામાજિક સુખાકારીના બીજા કાર્યોની એમણે ગોઠવણ કરેલી ઉપરાત રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ એમની કેળવણી પણ ચાલુ રખાયેલી . આઝાદ હિંદ સરકારના ચાર રેડીઓ મથકો હતા જાહેરાત અને પ્રચાર-ખાતાના પ્રધાન તરીકે એમના સચાલન માટે હુ જવાબદાર હતો

સ૦—આ મથકોના સચાલન ઉપર બહારનુ કોઇ નિયત્રણહતું?

જ૦—ના મલાયામાથી સ્વયસેવકોની એક મોટી સખ્યા (ફોજમા) ભરતી થઇ હતી. બરમામાથી પ્રમાણમા ઓછા અને

દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના દેશોમાથી પ્રમાણસરના સ્વયસેવકો પણ એમા જોડાયેલા હિંદી વેપારીઓ પાસેથી અનાજના રૂપમા સખાવતો અમને મળતી હતી

ઉલટતપાસમા —

જ૦—૧૯૪૨મા હુ છાપાનો ખબરપત્રી હતો બેગકોક પરિષદમા હુ હાજર હતો હિંદની સ્વતત્રતાના સબધમા જાપાનીસ યુદ્ધનેમોનુ સ્પષ્ટીકરણ માગવાનો મતલબનો એક ઠરાવ એ પરિષદમા પસાર થયો હતો

સ૦—એ પ્રમાણેની સત્તાવાર ચોખવટ જાપાનીઓએ કદી પણ કરી નહોતી એ હકીકત છે ?

જ૦—મને ખબર નથી બગકોક પરિષદે નીમેલી કાર્યવાહક સમિતિની કાર્યવહીની મને જાણ નથી. એક એના પ્રમુખ શ્રી રાશબિહારી બોઝ સિવાયના તેના બીજા સભ્યોના ગણનામાની મને ખબર નથી ૧૯૪૨ના ડિસેમ્બરમા હુ બેંગકોકમા હતો જ્યારે શ્રી રાશબિહારી બોઝ સિંગાપુર ગયેલા હતા .. બરમા અને મલાયામાથી ગેરહાજર હિંદીઓની માલિકીની મિલકતને લગતો એક ઠરાવ પસાર કરવામા આવ્યો હતો એ મને યાદ છે બરમામાના હિંદીઓએ ' એબસન્ટી ઇન્ડિયન પ્રોપર્ટીઝ એસોસિએશન ' (માલિકની ગેરહાજરીવાળી હિંદી મિલકતોનો સઘ)ની સ્થાપના કરી હતી આ સઘ હિંદી સ્વાતત્ર્ય સઘ નીચે રહીને કામ કરતો હતો. શ્રી સુભાષચદ્ર બોઝને પૂર્વ એશિયામા તેડાવતો એક ઠરાવ પસાર કરવામા આવ્યો હતો એ પણ મને યાદ છે .. હિંદી સ્વાતત્ર્ય સઘમા સાડાસાત લાખ સભ્યો હતા એ મારી માહિતી સઘના સભ્યોમા અપાતી વિગતોને આધારે અપાયેલી હતી મારી કામગરી કામચલાઉ સરકારની તથા આન્દોલનોની પ્રવૃત્તિનો પ્રચાર

ઠરાવવાની અને હિંદની સ્વતંત્રતા માટે હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં પ્રચાર પહોંચતો કરવાની તથા સભાઓ ગોઠવવાની હતી.

સ૦—કામચલાઉ સરકાર માટે ફાળા ઉઘરાવનારાઓએ બરમા અને મલાયામાં હિંદીઓની મૂડીના અમુક ટકા ઠરાવેલા હતા એ સાચું છે?

જ૦—બરમા અને મલાયામાંના હિંદીઓની સ્વેચ્છાપૂર્વકની સંમતિથી અમુક ટકા ઠરાવવામાં આવ્યા હતા. ફાળા ઉઘરાવનારાઓએ હિંદી વેપારીઓને અને બીજાઓને ફાળામાં આપવાનું કહેલું અને એમની સંમતિથી તેમજ એમની સૂચનાથી જુદા જુદા સ્થળો માટે જુદા જુદા ટકા ઠરાવવામાં આવેલા.

એક 'બોર્ડ ઓફ મેનેજમેન્ટ' (વ્યવસ્થા સમિતિ) મલાયામાં ફાળો એકઠો કરતી અને બરમામાંના હિંદીઓની બનેલી એક નેતાજી ફાળા-સમિતિ પણ હતી. આગળ જતાં કરીમ ગની નામનો* એક માણસ નેતાજી ફંડ સમિતિનો સભ્ય બન્યો. ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરી અગાઉ ઉઘરાણું એમના કબજામાં નહોતું.

સ૦—પૈસા પડાવવાનો કોઈ આરોપ એમની ઉપર હતો?

જ૦—ના.

સ૦—શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના ફરમાનથી એમની ધરપકડ કરવામાં આવેલી ખરી?

જ૦—નેતાજીના હુકમથી એમને અટકાયતમાં રાખવામાં આવેલા. એનાં કારણોની મને ખબર નથી. નેતાજીના જન્મદિવસે સામગ્રી ઉઘરાવવાની પ્રવૃત્તિ વિશે એક તપાસણી થઈ હતી. પણ એમની સામેના ચોક્કસ આરોપોની મને જાણ નથી.

જ૦—આ૦ હિં૦ ફો૦ને એક વાર કપડું અથવા રૂા. ૫૦ આપવાનો હુકમ દરેક માણસને કરવામાં આવેલો?

જ૦—દરેક હિંદીએ ઓછામાં ઓછું એક વાર કાપડ આપવું

જોઈએ એવી અપીલ કરવામાં આવેલી. પણ એમાં કોઈ જાતની બળજબરી તો હતી જ નહિ……ખુદ આ૦હિં૦ફો૦ને ઉદ્દેશીને નેતાજીએ કરેલાં સંખ્યાબંધ ભાષણો દ્વારા મેં જાણેલું કે આ૦હિં૦ફો૦-માં સ્વેચ્છાપૂર્વકની જ ભરતી થતી હતી.

સ૦—મોઢેથી બોલવાનું બાદ કરતાં સાથેસાથ તો બળજબરી વાપરવામાં આવતી હતી એ સાચું છે ?

જ૦—લોકોને આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી કરવા માટે મુદ્દલેય બળજબરી વપરાયાની મને જાણ નથી.

સ૦—લોકો ઉપર આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું દબાણ લાવવા માટે ભયંકર જુલમો કરવામાં આવ્યા હતા એની તમને જાણ છે ?

જ૦—૧૯૪૨ ના ડિસેંબર પછી હિંદીઓ ઉપર આ૦હિં૦ફો૦-માં જોડાવા માટે કોઈ જુલમો થયાની મને પોતાને જાણ નથી.

સ૦—જાપાનીઓએ આ૦હિં૦ફો૦ ઉપર કોઈ બંધનો મૂક્યા હોવાનું તમે જાણો છો ?

જ૦—ના.

શ્રી ભુલાભાઈએ સાક્ષીને આગળ એક સવાલ પૂછેલો : 'બંગાળના દુકાળની વાત તમે સાંભળેલી ?'

જ૦—હા.

સ૦—એમાં સપડાયેલા માણસોની રાહત માટે તમારી સરકાર તરફથી કોઈ ઓફર કરવામાં આવેલી ?

જ૦—હા, બંગાળના દુકાળપીડિત માણસોની રાહત માટે નેતાજીએ એક લાખ ટન ચોખાની ઓફર કરેલી.

સ૦—એનો શો જવાબ મળેલો ?

જ૦—એનો સ્વીકાર કરાયો નહોતો.

ઉલટતપાસમાં સરકારી વકીલે એ વાતનો ઉલ્લેખ કરીને—

સ૦—બંગાળના દુકાળની અને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે ચોખા

મોકલવાની કરેલી ઓફરની વાત તમે જણાવી હતી. એ ઓફર કેવી રીતે કરવામાં આવેલી ?

જ૦—રેડીઓ ઉપરથી એ ઓફર હિંદુસ્તાનની જનતાને તેની જાણ માટે અને હિંદુસ્તાનમાંના સત્તાવાળાઓને એ અંગે પગલાં લેવા માટે કરવામાં આવેલી.

સ૦—આ બ્રૉડકાસ્ટ ક્યારે કરાયેલો ?

જ૦—હું માનું છું કે એ ૧૯૪૩ના જુલાઇ કે ઓગસ્ટમાં કરાયો હતો.

સ૦—ક્યાંથી ?

જ૦—સિંગાપુરથી.

સ૦—ચોખા ક્યાંથી મોકલવાના હતા ?

જ૦—જો બ્રિટિશ સરકાર જહાજોની સલામતીની ખાત્રી આપે તો બરમાના કોઈ પણ બંદરેથી એ મોકલવાના હતા.

સ૦—એ વખતે બરમાની પ્રજા ચોખા વિના ભૂખે મરતી હતી ખરી ?

જ૦—ના.

પછીના સાક્ષી તરીકે આવ્યા લે૦ કર્નલ લોગનાથન. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના એ એક પ્રધાન હતા અને આંદામાન તથા નીકોબાર ટાપુઓના ચીફ કમિશ્નર હતા. જુબાની આપતાં એમણે કહ્યું કે–

'સિંગાપુર પડ્યું ત્યારે હું ઇન્ડિયન જનરલ હૉસ્પિટલ (હિંદી ઇસ્પિતાલ) નં. ૧૯નો કબજો સંભાળતો હતો. ૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરના અરસામાં હું આ૦હિં૦ફો૦નો સભ્ય બન્યો. વચગાળા દરમિયાન નીસૂન છાવણીમાં આવેલી, મારી ઇસ્પિતાલનો કબજો સંભાળવો મેં ચાલુ રાખ્યો હતો. નીસૂન છાવણી ૨૦૦૦ સિપાહીઓ માટે બાંધવામાં આવેલી, પણ એમાં બારેક હજારને ખીચોખીચ ભરવામાં

આવેલા. શરૂઆતમાં નીસૂન છાવણીમાં ચાર પરિચારિકા હતી અને છાવણીમાંના તમામ કેદીઓની સારવાર એ કરતી. પાછળથી અમુક પરિચારિકાઓને બિદાદરી અને સેલેટારની છાવણીઓમાં મોકલવામાં આવેલી.

બરમા, ફિલિપાઇન્સ, હોંગકોંગ, સુમાત્રા, જાવા, સેલેબસ, બોર્નીઓ, શાંઘાઇ, કેન્ટન, હિંદી-ચીન—આમાંથ દૂર પૂર્વમાંથી આવેલા ૧૧૦ પ્રતિનિધિઓની હાજરીવાળી બેંગકોક પરિષદમાં હું હાજર હતો.

પરિષદમાં ૬૦ કે ૭૦ ઠરાવો પસાર થયેલા. મુખ્ય ઠરાવમાં તમામ હિંદીઓને અને ખાસ તો નાગરિકોને સંગઠિત બનવાનો અને પોતાના જાનમાલની સલામતી જાળવવા માટે તથા પોતાની સામાન્ય આબાદી માટે એક સંસ્થા રાખવાનો સાદ કરવામાં આવ્યો હતો. હિન્દી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ નામની એક સંસ્થા નીચે એમણે સંગઠિત બનવાનું હતું અને તેની જુદી જુદી શાખાઓને સંઘની પ્રાદેશિક અથવા સ્થાનિક શાખાઓ કહેવાતી હતી. એક ઠરાવમાં એક લશ્કર ઊભું કરવાની માગણી કરાઇ હતી. ઠરાવમાં એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી જે કાંઇ થાય તે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની પ્રવૃત્તિઓને અનુરૂપ હોવું જોઇએ. એવી સમજણ હતી કે કોંગ્રેસ જ્યારે એમને હિંદમાં આવવાનું કહે ત્યારે એમ કરવા માટે એમણે પગલાં લેવાં જોઇએ.

આઇ૦ઇ૦ફો૦ના 'જી. ઓ. સી.' કેપ્ટન મોહનસીંઘ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તથા કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ શ્રી રાશબિહારી બોઝ વચ્ચેના સંબંધો બહુ સુખદ નહોતા. મારી પોતાની જાતમાહિતિ એવી છે કે જાપાનીઓ સાથે લાંબા કાળથી પોતે રહ્યા હતા તેથી શ્રી રાશબિહારી બોઝ જાપાનીઓને હાથે દોરવણી પામવા અને એમના નિયંત્રણમાં રહેવાના મતે ઢળેલા હતા. જ્યારે મોહનસીંઘને એમ લાગતું હતું કે જાપાનીઓ સાથે શ્રી રાશબિહારી બોઝ ચલાવી શકે તેથી વધુ કડક વર્તાવ રાખવો જોઈએ.

આ૦હિં૦ફો૦ એ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની એક શાખા હતી. મોહનસીંધને શ્રી રાશબિહારી બોઝ સાથે બહુ સુમેળ નહિ તેથી જાપાનીઓ સાથે વ્યવહાર રાખવામાં એમણે પોતાની ઉપર ઘણી જવાબદારી લીધી હતી. કટોકટી દરમિયાન કેટલાક ઉચ્ચ અફસરોને પોતાને બંગલે મળતા રહેવાનું મોહનસીંધે કહ્યું હતું. એમાંનો હું એક હતો. મોહનસીંધે અમને જણાવ્યું હતું કે બેંગકોક પરિષદમાં કરેલા ઠરાવોને જાપાનીઓએ હજી સુધી બહાલી આપી નથી.

આ૦હિં૦ફો૦ સાથે એક મિત્રસેના તરીકેનો વર્તાવ રાખવાની મોહનસીંધની માગણીનો સ્વીકાર થયો નહોતો. થોડી વિમાન–વિરોધી ટૂકડીઓનો જાપાનીઓએ સંરક્ષણ માટે ઉપયોગ કર્યો તે સામે મોહનસીંધે આકરો વિરોધ કર્યો હતો, કારણ કે એનો કબજો એમને સોંપાઈ જવો જોઈએ એમ તેઓ માનતા હતા. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ આવી પહોચ્યા નહિ ત્યાં સુધી જાપાનીઓએ એ વિમાન–વિરોધી તોપોનો કબજો સોંપ્યો નહોતો.

જાપાનીઓએ આ૦હિં૦ફો૦ના કેટલાક સૈનિકોને બરમા લઈ જવા માટે એક જહાજની ગોઠવણ કરેલી. પણ પોતાની જાણ વિના આ રીતે સૈનિકો મોકલાય તે સામે સમિતિના સભ્યોએ વાંધો ઉઠાવ્યો. મોહનસીંધે પોતાના અફસરોને કહ્યું કે, 'આવા સંજોગોમાં કામ કરવું અશક્ય છે અને હું આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવાનો છું.'

શ્રી રાશબિહારી બોઝના ફરમાન મુજબ મોહનસીંધની ધરપકડ કરીને તેમને લઈ જવામાં આવ્યા અને પછી મોહનસીંધની સૂચના પ્રમાણે આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવી. એ વખતે કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો શ્રી રાઘવન, શ્રી મેનન, સેનાપતિ મોહનસીંધ અને કર્નલ જિલાની હતા. શ્રી રાશબિહારી બોઝ એના પ્રમુખ હતા.

૧૯૪૨ના ડિસેંબરમાં હું આ૦હિં૦ફો૦ના વડા મથક બિદાદરીમાં હતો. ત્યાં હું તબીબીખાતું સંભાળતો હતો. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

૧૯૪૩ની ૨ જી જુલાઇએ સિંગાપુરમા આવ્યા ત્યારે હું એમને મળેલો. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વખતે હું ત્યા હાજર હતો હું પ્રધાનમંડળમાનો એક હતો, અને આ૦હિ૦ફો૦નુ તબીબી ખાતું મારા કબજામાં હતું.

દૂર પૂર્વની એશિયાઈ પરિષદમા ૧૯૪૪ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોપવામાં આવ્યા હતા. મને ત્યાં ગયા બે-ત્રણ અઠવાડિયા થયા બાદ પોર્ટ બ્લેરમાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વડા મથકે એક વિધિ કરવામાં આવેલી અને એમાં આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ મને સત્તાવાર રીતે સોપવામા આવ્યા હતા એ વિધિ વખતે ત્યાંનો કબજો સંભાળનાર જાપાનીસ 'રેર-એડમિરલ' અને ત્યાંના લશ્કરી કમાન્ડર હાજર હતા નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝે મને એ ટાપુઓનો ચીફ કમિશનર નીમ્યો હતો.

સિંગાપુર છોડતાં અગાઉ મને સૂચના આપવામાં આવેલી કે મારી સાથે મારે પાંચ માણસો લઈ જવા. અને મેજર આલ્વી, લે૦ સુબનસીંધ, લે૦ મહમ્મદ ઇકબાલ અને શ્રી શ્રીનિવાસન નામના એક સ્ટેનોગ્રાફર-ટાઇપિસ્ટને લઈને હું આંદામાન જવા ઊપડ્યો.

પોર્ટ બ્લેરમાંની વિધિ પછી ત્યાં ચાલી રહેલા નાગરિક-તંત્રનો કબજો મેં લીધો. મેજર આલ્વીને આંદામાનમાંનું રેવન્યુખાતું, લે૦ સુબનસીંધને મહેસૂલી અને નાણાંકીય ખાતું, અને લે૦ ઇકબાલને પોલીસખાતું સોપ્યાં.

મુશ્કેલીઓ હોય તો એ હું જાપાનીસ વિદેશખાતાની કચેરીમાં રજૂ કરી શકું. એ વખતે હું ઘણો બિમાર હતો અને પથારીવશ જ હતો તેથી હું જઈ શકયો નહિ, અને શ્રી સુભાષચંદ્ર બીજા ટાપુઓથી સિંગાપુર પાછા ફર્યા ત્યારે મેં એમને મારો અહેવાલ આપ્યો.'

એ પ્રસંગે પોતે રજૂ કરેલો અહેવાલ સાક્ષીએ અદાલતમા રજૂ કર્યો.

'મારી ગેરહાજરી દરમિયાન કામચલાઉ ચીફ કમિશ્નર તરીકે મેજર આલ્વીની નિમણુક કરવામા આવી હતી. મારા વહીવટ દરમિયાન એ ટાપુઓનાં નવાં નામ શહીદ (આંદમાન) ટાપુઓ અને સ્વરાજ (નીકોબાર) ટાપુઓ પાડવામાં આવ્યાં હતાં.

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર તમામ ધરી સત્તાઓએ—જર્મની, ઇટલી, જાપાન, ક્રોશીઆ, મંચુરીઆ, ફિલિપાઇન્સ, નાનકીંગ સરકાર, સિયામ અને બરમાએ કર્યો હતો.

આઝાદ હિંદ ફોજ એ સંપૂર્ણપણે સ્વયંસેવકોની બનેલી હતી. હું જાણુ છું ત્યાં સુધી, ભરતી કરવા માટે કોઇ બળજબરી વાપરવામાં આવી નહોતી. કામચલાઉ સરકારના એક સભ્ય તરીકે હું જાણુ છું કે કામચલાઉ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઇ જાહેર કરી હતી. ૧૯૪૪ના ઓકટોબરથી સિંગાપુરમાંના મારા રહેઠાણે એક દરદી તરીકે રહેતો હતો.

નાગરિક પ્રજા માટે આ૦હિં૦ફો૦ બહુ મોટા આધાર સમાન હતી. જ્યારે હું રંગુનમાં શરણે થઇ ગયો ત્યારે પંદરેક દિવસ સુધી આ૦હિં૦ફો૦એ આખા રંગુન વિસ્તારનો કાબુ સંભાળી લીધેલો અને નેતાજી જે સૂચનાઓ પાછળ મૂકતા ગયેલા તે મુજબ તેણે કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવ્યાં હતાં. જાપાનીઓના આક્રમણ વખતે લગભગ ૧૦,૦૦૦ હિંદીઓનાં ખૂન કરવામાં આવ્યા હતાં. આવી આફત ફરી આવતી અટકાવવા માટે ચીના કે હિંદી, તમામ નાગરિકોના જાનમાલનું રક્ષણ કરવાની જવાબદારી આ૦હિં૦ફો૦ ઉપર નાખવામાં આવેલી.

.........મલાયા અને બરમામાંથી આ૦હિં૦ફો૦મા નાગરિકોની ભરતી થયેલી.'

ઉલટતપાસમાં—

જ૦—આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દીધાનું નિવેદન ટોકીઓમાથી થયેલા એક બ્રૉડકાસ્ટને આધારે મે કર્યું છે. બ્રૉડકાસ્ટના ચોક્કસ શબ્દો મને યાદ નથી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે જાપાનીઓએ આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને કદી સોંપ્યા જ નહોતા.

જ૦—ન સોંપ્યા હોત તો હું ત્યાં ગયો જ ન હોત.

સ૦—હું તમને કહું છું કે જાપાનીઓએ તો લડાઇ પૂરી થયા પછી એની સોંપણી કરવાનું માત્ર વચનજ આપ્યું હતું

જ૦—ના.

સ૦—હું તમને કહું છું કે યુદ્ધકાળ દરમિયાન તો એ માત્ર એવાં જ ખાતાંની સોંપણી કરવા માગતા હતા કે જેનાથી એ ટાપુઓના સંરક્ષણ-કાર્યમાં નડતર ન થાય.

જ૦—એ સાચું છે.

સ૦—હું તમને કહું છું કે એક માત્ર કેળવણી ખાતું જ તમને સોંપી દેવામા આવ્યું હતું.

જ૦—એક માત્ર કેળવણીખાતું જ મેં સંભાળી લીધું હતું

સ૦—બીજાં ખાતાં સંભાળી લેવાનો તમે ઇન્કાર કરેલો ?

જ૦—જો પોલીસખાતું મારા હાથમાં ન સોંપાય તો બીજાં ખાતાં સંભાળી લેવા હું તૈયાર નહોતો.

સ૦—હકીકતમાં તો પોલીસખાતું સોંપવામાં આવ્યું નહોતું ને ?

જ૦—એ મેળવવાના પ્રશ્નનો હું હરી ગયો હતો.

સ૦—હું તમને કહું છું કે હકીકતમાં તો પોલીસ ખાતાની સોંપણી થઇ જ નહોતી.

જ૦—હું ત્યાંથી રવાના થયો ત્યાં સુધી એની સોંપણી થઈ નહોતી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે બીજાં ખાતાંની સોંપણી પણ કરવામાં આવી નહોતી.

જ૦—બીજાં ખાતાંનો કબજો સંભાળવાનો મેં ઇન્કાર કરેલો. એ બેમાં ઘણો તફાવત છે.

સ૦—હમણાં જ ખબર પડશે કે એમાં શો તફાવત પડે છે. કેળવણી ખાતા અંગે પણ નિશાળે જવાની ઉમ્મરના તમામ બાળકોને નીપોંગો-શાળા નામે ઓળખાતી નિશાળમાં જ મોકલવાનો આગ્રહ જાપાનીઓએ રાખ્યો હતો.

જ૦—મોટી ઉમ્મરના તમામ બાળકોને જાપાનીઓ પોતાની નીપોંગો-શાળામાં લઇ જતા હતા એ સાચું નથી. જાપાનીઓ એક નીપોંગો-શાળા ચલાવતા હતા અને એમાં થોડા વિદ્યાર્થીઓ હતા. અમારા કેળવણી ખાતા સાથે એમને કાંઇ સંબંધ નહોતો.

સ૦—તમે આંદામાનમાં હતા તે દરમિયાન શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને તમે માત્ર જાપાનીઓ દ્વારા જ સંદેશા મોકલી શકતા હતા.

જ૦—રાજ્યના વડાને હું માસિક અહેવાલ પેશ કરતો હતો.

સ૦—કર્નલ લોગનાથન, આ શું મારા સવાલનો જવાબ છે? હું એ ફરીવાર પૂછું?

જ૦—મને તમારો સવાલ સમજાતો નથી.

તે પછી સરકારી વકીલે પોતાનો સવાલ ફરીવાર પૂછયો.

જ૦—સંદેશાવ્યવહારનો બીજો કોઇ રસ્તો નહોતો તેથી મારે મારા અહેવાલો જાપાનીઓ મારફત મોકલવા પડતા હતા.

સ૦—તમારા અહેવાલોને જાપાનીઓ તપાસતા હતા ખરા?

જ૦—હું સીલબંધ અહેવાલો આપતો અને રાજ્યના વડાને એ મોકલી આપવાનું જાપાનીઓને કહેતો.

સ૦—તમારા કેટલાક અહેવાલોની ભાષા સાથે જાપાનીઓ સંમત નહોતા થતા તેથી એમાં ફેરફાર કરવા પડયા હતા એ ખોટું છે?

જ૦—એકવાર જાપાનીઓએ મારો અહેવાલ મને પાછો મોકલેલો અને એવી વિનંતિ કરેલી કે એક-બે સ્થળે એમાં ફેરફાર કરવો કારણ કે એમાં એક બે મુદ્દા જો દુશ્મનના હાથમા પડે તો જોખમકારક નીવડે તેવા હતા.

સ૦—તમને તમારો રેડીઓ ગુપ્ત રાખવા દેવામાં આવતો નહોતો.

જ૦—મેં એક રેડીઆની માગણી કરેલી અને જાપાનીઓએ મને કહેલું કે મને એ મેળવી આપશે. રેડીઆની બહુ તંગી હતી અને જાપાનીઓએ કહેલું કે તેઓ એ જલદી મેળવી શકયા નહોતા.

સ૦—સંરક્ષણનાં કોઇ પણ કાર્યો તમને જોવા દેવામાં આવતા નહોતા

જ૦—તમારા સવાલમાંથી એવું સૂચન થાય છે કે મેં સંરક્ષણના કાર્યો જોવાનો પ્રયાસ કર્યો હોય અને મને તેની મનાઇ કરવામાં આવી હોય. આ સાચું નથી કારણ કે સંરક્ષણનાં કાર્યો જોવાની મને દરકાર નહોતી.. ...શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે મને આંદામાન અને નીકોબાર મોકલ્યો ત્યારે એક સત્તા-પત્ર મને આપવામાં આવેલો.

તે પછી સરકારી વકીલે, જાપાનીસ સત્તાવાળાઓ તરફથી સુભાષ બોઝ ઉપર લખવામા આવેલા એક કાગળના આ ફકરા તરફ સાક્ષીનું ધ્યન દોર્યું: 'એવી સમજણ રાખવાની છે કે તમામ ખાતાની સોંપણી પૂરી થઇ જાય ને દરમિયાન આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓના ચીફ કમિશ્નર કે એવા કોઈ બિરુદવાળા કામચલાઉ સરકારના કોઈ અમલદારને ત્યાં મોકલી આપવા કે જે, ત્યાંના નૌકાદળના કમાન્ડન્ટની નીચે રહીને લશ્કરી-તંત્ર સાથે પૂરા સહકારથી કામ કરે.'

સ૦—બસ તમને આટલી જ સત્તા આપવામાં આવેલી ને?

જ૦—આ કાગળને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી મને મળેલી સૂચનાઓ એ પ્રમાણેની જ હતી. પણ આ સૂચનાઓનો અમલ મને

શ્રી સુભાષ બોઝે આપેલા કાગળ પ્રમાણે કરવાનો હતો, કારણ કે એ કાગળમાં મને વધુ વિશાળ સત્તાઓ આપવામાં આવેલી. એ કાગળ ઉપરાંત પણ, આંદામાન જતાં પહેલાં મને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે મૌખિક સૂચનાઓ આપી હતી, એમાં એમણે એમ કહેલું કે સ્થાનિક મુશ્કેલીઓને ખ્યાલમાં રાખ્યા બાદ આખા ટાપુઓનો કબજો બને તેટલો વહેલો સંભાળી લેવો.

આંદામાનના ચીફ કમિશ્નર તરીકે પોતે મોકલેલા માસિક અહેવાલો-માંથી અમુક સાક્ષીએ રજૂ કર્યા એમાના એકમા કહેવાતા જાસુસોની જાપા-નીઓએ ધરપકડ કરીને એમની ઉપર ખટલો ચલાવ્યાનું અને એમાના ઘણાને ઠાર માર્યાનું તેમજ ફાંસીએ ચઢાવ્યાનું જણાવવામાં આવ્યુ હતુ બીજા એક અહેવાલમા અટકાયત દરમિયાન લાગુ પડેલી બિમારીને કારણે કેટલાકના મરણ થયાની વાત હતી. સાક્ષીએ કહ્યુ કે એ વાક્ય દ્વારા પોતે એવો અર્થ પાડવ્યો હતો કે પોલીસના કબજામા એમની ઉપર થયેલા સિતમોને કારણે એ મરણ પામ્યા હતા ત્રીજા એક અહેવાલમા 'જાપાનીસ રસમો' નો ઉલ્લેખ હતો એની મારફત પોતે 'સિતમો' સમજાવવા માગતા હતા એમ સાક્ષીએ જણાવ્યુ. સાક્ષીએ કહ્યું કે આ વાત એમણે ચોકખા શબ્દોમા નહોતી લખી કારણ કે જાપાનીઓ એમના અહેવાલોની તપાસણી કરતા હતા અને રાજ્યના વડા (સુભાષ બોઝ)ને પરિસ્થિતિની જાણ થાય એવી પોતાની ઇચ્છા હતી.

સ૦—તમે ત્યાં હતા તે દરમિયાન જાપાનીઓએ જાસુસીના કિસ્સાઓમા ભયંકર સિતમો ગુજાર્યા હતા ?

જ૦— ના.

સ૦—તમને એની જાણ હતી પણ એનો કાંઇ ઇલાજ તમા-રાથી થઇ શકે તેમ નહોતો ?

જ૦—ના......એક પછી એક બધાં ખાતાનો કબજો સંભાળી લેવાની શક્યતા વિષે વખતોવખત મારે જાપાનીસ નાગરિક વહીવટ-કર્તા સાથે ચર્ચાઓ થતી. એક પોલીસખાતા સિવાય બધા જ ખાતાં સંભાળી લેવાનું મને કહેવામાં આવેલું. પણ મારી માગણી એવી

હતી કે પોલીસખાતું ન મળે ત્યાં સુધી બીજા ખાતાં સંભાળવા હું તૈયાર નહોતો.

સ૦—એ ટાપુઓનો નાગરિક વહીવટ ત્યાંના નાગરિક વહીવટ-ખાતાના વડા જોચીના હાથમાં હતો, અને તેનો લશ્કરી તથા નૌકા-વહીવટ જાપાનીસ 'રેર-એડમિરલ'ના હાથમાં હતો. તો પછી નિશાળો અને સ્વાવલંબનનો કાર્યક્રમ ચલાવવા સિવાય તમે ત્યાં બીજું શું કરતા હતા?

જવાબમાં સાક્ષીએ કેળવણી અને સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમ નીચે થયેલા કાર્યની સમજણ આપી.

સ૦—એની એ વાત ૭ વાર કહેવાથી તમારા કામની અગત્ય કાંઈ વધતી નથી.

જ૦—એનો એજ સવાલ તમે મને ૭ વાર પૂછ્યો છે...... કેળવણી અને સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમ ઉપરાંત જાસુસી અંગે હું બને તેટલી વિગતો મેળવતો અને જાપાની સત્તાવાળાઓ સમક્ષ એ અંગે મારું દૃષ્ટિબિંદુ રજુ કરતો તેમજ નાગરિક બાબતોના મુખ્ય ન્યાયાધીશ મહમ્મદ ઇકબાલ પાસેથી અહેવાલો મેળવતો.

૧૨ મી ડિસેંબર : બુધવાર : ૧૬ :

સ૦—આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓમાંથી કામચલાઉ સરકાર પાછી ખેંચી લેવાની સલાહ તમે આપેલી!

જ૦—મેં અદાલતને દસ વખત કહ્યું છે કે પોલીસખાતું મારા હાથ નીચે લેવા હું મથી રહ્યો હતો.

અદાલતના પ્રમુખ—બરાબર સાંભળો અને જવાબ આપો.

જ૦—મેં મારા મેં કહેલું કે ઇકબાલ નાગરિક ખટલાઓ ચલાવતા હતા. એમાં નાણાંની ચોરી અંગેના, દેવા વિગેના, ગીરો મૂકવાના, અને મકાનો તથા કુટુંબો વિદેની તકરારો અંગેના ખટલા-

એનો સમાવેશ થતો......શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ તરફથી મને એક તાર મળ્યો એટલે આંદામાનના મારા વસવાટ દરમિયાન થયેલી પ્રગતિનો અહેવાલ જાતે આપવા હું આંદામાનથી રવાના થયો. મારી ગેર-હાજરી દરમિયાન આલ્વી આંદામાનના કામચલાઉ કમિશનર નિમાયેલા.

સ૦—સિંગાપુર પહોંચ્યા પછી, આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓમાંથી સરકાર પાછી ખેંચી લેવાની માગણી કરતો એક તાર તમે સુભાષચંદ્ર બોઝને કરેલો?

જ૦—મેં પોતે સુભાષ બોઝને એવો તાર મોકલ્યો નહોતો.

પોર્ટ બ્લેરમા પોતે કરેલા કાર્યનો જે અહેવાલ સાક્ષીએ સિંગાપુરમાં સુભાષચંદ્ર બોઝને પેશ કર્યો હતો તે એમને અદાલતમા દેખાડવામા આવ્યો. એમા એક સ્થળે કહેવાયું હતું કે, 'પ્રજાની યાતનાઓ ઓછી કરવામા આપણે નિષ્ફળ નીવડયા છીએ તેથી એમને આપણામા વિશ્વાસ નથી રહ્યો. પ્રજાને એમ લાગે છે કે કામચલાઉ સરકાર પાછી ખેંચી લેવાથી એમની હાલત સુધરશે' સાક્ષીએ જણાવ્યું કે એ ટાપુ ઉપરના પોતાના અનુભવને પરિણામે પોતે એ અભિપ્રાય ઉપર આવ્યા હતા.

સ૦—કામચલાઉ સરકારને આંદામાન-નીકોબારમાથી પાછી ખેંચી લેવી જોઇએ એવો અભિપ્રાય તમે કદી ધરાવતા નહોતા એમ તમે કહો છો?

જ૦—વાત એમ છે કે પોલીસખાતું આખું અમારા હાથ નીચે લેવા માટે હું મથી રહ્યો હતો. એ ખાતું સોંપી દેવા જો સત્તાવાળાઓ તૈયાર ન હોય તો પછી કામચલાઉ સરકાર પાછી ખેંચી લેવાનો સવાલ વિચારવો જ પડે તેમ હતું.......

૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરમાં હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો. આ૦ હિં૦ફો૦ની રચનામાં મેં કોઇ ખાસ ભાગ લીધો નહોતો. ૧૯૪૨ માં કે૦ મોહનસીંઘની ધરપકડ કરાઈ હતી. એમની ધરપકડ પછી એક-બે દહાડે, બિદાદરીમાંની એક સભામાં રાસબિહારી બોઝનો એક સંદેશો વાંચી સંભળાવવામાં આવેલો. મોહનસીંઘની ધરપકડની એમાં જાહેરાત હતી. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી એક વહીવટી સમિતિ

સ્થપાયેલી. હું એમાં હતો. સમિતિનું કામ છાવણીમાં વ્યવસ્થા અને શિસ્ત જાળવવાનું, બધાં શસ્ત્રો તેમજ દારૂગોળો ભેગાં કરીને તેને સલામત સ્થળે મૂકી દેવાનું, છાવણીમાંના સૈનિકોની ખોરાકીનું ધ્યાન રાખવાનું અને ત્યાં હોય તે સિપાહીઓનો વહીવટ ચલાવવાનું હતું.

સ૦—મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી અને આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવી તે પછી આ૦હિં૦ફો૦ના સિપાહીઓને ફરી પાછા યુદ્ધકેદીઓ બનાવવામાં આવેલા?

જ૦—સિપાહીઓની એવી માગણી હતી કે એમને પાછા યુદ્ધકેદીઓને દરજ્જે મૂકવામાં આવે. પણ એમને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે લેવાની જાપાનીઓએ ના પાડી કારણ કે આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા માટે એ બધાને સ્વતંત્ર હિંદીઓ બનાવવામાં આવેલા, અને હવે એ યુદ્ધકેદી તરીકેના પોતાના દરજ્જા પર પાછા ફરી શકે નહિ...... જાપાનીઓએ મોહનસીંઘને કેદમાં રાખ્યા કે નહિ તે તથા મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી એ કેટલા વખત સુધી સિંગાપુરમાં હતા તે હું જાણતો નથી......

સ૦—આઝાદ હિંદ ફોજમાં ભરતી કરવા માટેના રસ્તાઓમાં લાંચરુશ્વતનો સમાવેશ થતો હતો.

જ૦—મને એની જાણ નથી.

સ૦—તોફાની માણસોને અટકાયત-છાવણીમાં લઈ જવાના.

જ૦—મને એની જાણ નથી.

સ૦—માર મારવો, માણસોને તડકાની અંદર ઊભા રાખવા અને માને નહિ ત્યાં સુધી ત્યાં ઊભા રાખવા, અને બીજા સિતમો જેવી આમ તરકીબો અજમાવવામાં આવતી હતી.

જ૦—મને એની જાણ નથી......ભયંકર જુલમનો એક કિસ્સો મારા જાણવામાં આવેલો. ઘૂંટણના જખમમાં સડો થવાથી એક માણસ મરણ પામેલો. ઇસ્પિતાલમાંથી મને એવો અહેવાલ મળેલો.

મેં આ કિસ્સામાં તપાસ કરવા બાબત લખાણ કરેલું એનો કાંઇ જવાબ મળ્યો નહોતો એની તપાસ માટે એક ખાસ કોર્ટ બેસાડ્યાનું મે સાભળેલું. માર ખાવાને પરિણામે સખત જખમો પામેલા કેદીઓને ઇસ્પિતાલમાં દાખલ કરાતા હોવાની મને જાણ નથી મારી જાણમા તો આ એક જ કિસ્સો આવેલો અને એને વિશે મેં પગલા લીધેલા. મારુ કામ તો ઇસ્પિતાલની દેખરેખ રાખવાનું હતુ સરકારની સ્થાપના થઇ ત્યારથી તે હું આંદામાન જવા રવાના થયો ત્યાસુધી હુ તબીબી ખાતાનો વડો હતો

સ૦—કામચલાઉ સરકારની કામગરી શી હતી?

જ૦—આ સવાલ અચોક્કસ છે

ભુલાભાઈ હું વાધો ઉઠાવુ છુ એ તો 'હિંદી સરકાર શુ કરે છે' એના જેવો સવાલ છે

અદાલતના પ્રમુખ તમે જેમા હાજર હતા એવી પ્રધાન-મંડળોની બેઠકમા કયા વિષયોની ચર્ચા થતી?

જ૦—જુદી જુદી વિગતોની ચર્ચા થતી, જેવી કે. રાષ્ટ્રધ્વજ, રાષ્ટ્રગીતો, કૂચ-ગીતો, લડાઇની જાહેરાત, આ૦હિ૦ફો૦મા વાપરવાની ભાષા, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની શાખાઓ અને તેમના કાર્યોને લગતી જુદી જુદી વિગતો, ફોજમા કરવાનો વધારો અને ભરતી-કાર્ય, તાલીમ અને એવા બીજા વિષયો. એ વિષયો એક બીજા સાથે સંકળાયેલા હતા .....

૧૯૪૫ની ૨૪મી એપ્રિલથી પખવાડિયાએક સુધી આખા રંગુન શહેરમા અમે ચોકીપહેરો ભરેલો સુભાષચંદ્ર બોઝ ૨૪મી એપ્રિલે રંગુનથી જતા રહ્યા તે અગાઉ હુ એમને મળેલો શ્રી બોઝની વિદાય પછી બ્રમા વિભાગના 'જી ઓ. સી' તરીકે કામ કરવા માટે મારી નિમણૂક કરવામાં આવેલી. જાપાની પેઢીઓએ ૨૧-મી એપ્રિલે અને જાપાનીસ લશ્કરે ૨૩મી એપ્રિલે રંગુન ખાલી

કરવા માંડયું હતું......બરમા રેવોલ્યુશનરી આર્મી (ક્રાંતિકારી બરમી સેના)એ રંગુનનો કબજો લીધાની મને જાણ નથી. શ્રી બોઝની વિદાય અને બ્રિટિશ સૈન્યના આગમન વચ્ચેના કાળ દરમિયાન એક પખવાડિયા સુધી રંગુન આ૦હિં૦ફો૦ના કબજામાં હતું.

આઝાદ ફોજની સલામી લેતા
નેતાજી બોઝ અને વડાપ્રધાન ટોજો

આઝાદ સરકારના વહીવટની વધુ વિગતો

તે પછીના સાક્ષી આઝાદ હિંદ બેંકના ડીરેક્ટરોમાના એક શ્રી દીનાનાથે જણાવ્યું કે—

રંગુનમાં હું દસ વરસ રહ્યો છું, ઇમારતી લાકડાનો વેપાર કરું છું અને ઇજનેરી કોંટ્રાકટો લઉ છું. જાપાનીઓએ લડાઇ જાહેર કરી ત્યારે હું રંગુનમાં હતો. ૧૯૪૧ની ૨૦મી ડિસેમ્બરે જાપાનીઓએ મલાયાનો કબજો લેવા માંડયો અને ૨૩મી ડિસેમ્બરે રંગુન ઉપર બોંબમારો કર્યો.

સ૦—જાપાનીસ બોંબમારા વખતે રંગુનમાં શી પરિસ્થિતી હતી?

જ૦—ભારે નાસભાગ થઇ રહી હતી. રંગુનમાં હિંદીઓને લૂટવાનું અને એમનાં ખૂન કરવાનું ચાલતું હતું. જાપાનીઓ રંગુનમાં દાખલ થયા ત્યારે હું મોગામાં હતો. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની અને તેની રંગુન-શાખાની સ્થાપનાની મને જાણ હતી. આઝાદ હિન્દ બેંકના ડીરેક્ટરોમાંનો હું એક હતો. બીજા ડીરેક્ટરો હતા શ્રી અય્યર (પ્રમુખ), શ્રી રશીદ, શ્રી બેટાઇ, શ્રી માધા અને કર્નલ આલાગાખાન.

બરમા અને મલાયામાંના હિંદીઓ તરફથી કામચલાઉ સરકારને ફાળો આપવામાં આવતા હતા. એક નેતાજી ફાળા સમિતિ પણ હતી. એનું કાર્ય કામચલાઉ સરકાર માટે પ્રજા પાસેથી ઉઘરાણા કરવાનું હતું. ઉઘરાણામાં રોકડ અને ચીજવસ્તુઓ આવતાં. આ રીતે ભેગાં થયેલાં નાણાં આઝાદ હિન્દ બેંકમાં રખાતાં અથવા તો આઝાદ હિન્દ સરકારના નાણાંકીય-ખાતામાં રખાતાં.

સ૦—બરમામાં થયેલો કુલ ફાળો કેટલો હતો?

જ૦—પંદર કરોડ રૂપિયા જેટલો.

સ૦—મલાયામાં કુલ કેટલો ફાળો થયેલો?

૪૦—લગભગ પાંચ કરોડ રૂપિયા......રૂપિયાની સરખામણીમાં ડૉલરની કિંમત કેટલી થાય તે હું જાણતો નથી. પ્રજાનાં માણસો પણ આ બેંક સાથે વ્યવહાર રાખતાં. બેંકની રંગુન-શાખામાં ત્રીસ-ચાલીસ લાખ રૂપિયા હતા. બેંક સાથે મારો સંબંધ ૧૯૪૪ના એપ્રિલથી તે બ્રિટિશ લશ્કરી સત્તાવાળાઓએ ૧૯૪૫ના મેની અધવચમાં એનો કબજો લીધો ત્યાં સુધી ચાલુ હતો. એ વખતે બેંક પાસે પાંત્રીસેક લાખ રૂપિયા હતા.

ઝિયાવાડી જાગીરના પચાસેક ચોરસ માઇલના વિસ્તારમાં મુખ્યત્વે હિંદીઓની વસ્તી હતી. એ જાગીર કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવામાં આવેલી. આઝાદ હિંદ સરકારના મહેસૂલી પ્રધાને એ વિસ્તારોના વહીવટ માટે એક વહીવટકર્તા નીમ્યા હતા. રાજ્યની ૧૫,૦૦૦ની વસ્તી હતી અને એમાં ઇસ્પિતાલો ઉપરાંત સૂતર,ધાબળા, અને કોથળા બનાવવાનાં કારખાનાં હતાં. એ રાજ્યમાં આ૦હિં૦ ફો૦નું એક મથક હતું તેમજ એક તાલીમ છાવણી પણ હતી. કારખાનાં કામચલાઉ સરકાર તરફથી ચલાવવામાં આવતાં અને તેની તમામ પેદાશનો ઉપયોગ પણ એ કરતી. નાણાં, સ્વયંસેવકોની ભરતી અને તાલીમ, પ્રચાર અને જાહેર તંદુરસ્તીની વ્યવસ્થા હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની જુદી જુદી શાખાઓ કરતી અને હિંદીઓનાં હિતની સંભાળ રાખતી. સંઘમાં એક નારી-વિભાગ હતો અને એક બાલસેના પણ હતી. ગેરહાજર હિંદીઓની મિલકતની સંભાળ પણ સંઘ રાખતો.

તે પછીના સાક્ષી હવાલદાર શીવસીંઘ આ૦હિં૦ફો૦માં લેફ્ટનન્ટનો દરજ્જો ધરાવતા હતા. એમણે કહ્યું કે—

'આઝાદ હિંદ ફોજનો હું સભ્ય હતો અને આજે પણ છું. ૧૯૪૨ના ઑગસ્ટમાં હું બરમા આવેલો. ઝિયાવાડી નામનો એક પ્રદેશ છે તે મને ખબર છે. ૧૯૪૩ના ઑગસ્ટથી ૧૯૪૫ના એપ્રિલ સુધી હું ત્યાં રહેલો. ત્યાં મને એક તાલીમ-છાવણી શરૂ કરવા

મોકલવામાં આવેલો અને એ મારા અંકુશ નીચે હતી. એ પ્રદેશમાં આશરે ૧૫,૦૦૦ હિંદીઓની વસ્તી હતી. તાલીમ-છાવણી ઉપરાંત ત્યાં આ૦ હિં૦ ફો૦ની એક હૉસ્પિટાલ હતી, સાજા થઈ રહેલા દરદીઓ માટેનું એક આરામ-ગૃહ હતું અને અપંગ સિપાહીઓ માટેનું એક નિવાસસ્થાન હતું. ખાંડનું એક કારખાનું અને આઝાદ હિંદ દળની એક મોટી કચેરી પણ ત્યાં સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં.

આઝાદ હિંદ દળનો ઉદ્દેશ અમારા લશ્કરે કબજે કરેલા અને અમારી સરકારના અંકુશ નીચેના પ્રદેશોનો વહીવટ કરવાનો હતો. આઝાદ હિંદ દળ લે૦ વિઠ્ઠલરાવના અંકુશ નીચે હતું અને શ્રી ઘોષના તાબામાં જાહેર બાંધકામ ખાતું હતું. ગામડાનાં ઝૂમખાં માટે તેહસીલદારો નીમવામાં આવ્યા હતા અને એમનું કામ મહેસૂલ ઉઘરાવવાનું, નાના ઝગડા પતાવવાનું અને મોટી તકરારો ઉપરના સત્તાવાળાઓ પાસે પહોંચાડવાનું હતું. શ્રી રામચંદ્ર પ્રસાદ એના વ્યવસ્થાપક હતા. એમની નિમણૂક સરકારે કરેલી હતી. પોલીસખાતું શ્રી શ્યામચરણ મિશ્રના હાથમાં હતું. એમની નિમણૂક પણ સરકારે કરેલી હતી. શ્રી ઘોષના તાબામાં જાહેર બાંધકામ ખાતા ઉપરાંત ખેતીવાડી અને આરોગ્યનાં ખાતાં પણ હતાં.

આ પ્રદેશનો બચાવ આઝાદ હિન્દ ફોજના સિપાહીઓએ કર્યો હતો. જાપાનીઓ કે બરમીઓને આ પ્રદેશ સાથે કાંઇ લેવાદેવા નહોતી. ઘણીવાર બરમી અને જાપાનીસ સરકારો સાથે ગેરસમજણ ઊભી થતી, પણ અમારી કામચલાઉ સરકાર એને દૂર કરતી. મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોના ભાવિ ગવર્નર તરીકે જનરલ ચેટરજીની નિમણૂક થઇ હતી. એમનું વડું મથક ઝિયાવાડીમાં હતું.

ઉલટ તપાસમાં:—

જાપાનીઓ સાથેની લડાઇમાં મેં ભાગ લીધેલો અને ૧૯૪૨ના જાન્યુઆરીમાં હું કેદ પકડાયો હતો. આ૦હિં૦ફોજ અને કામ-

ચનાઉ સરકારની સ્થાપના થયા પછી અંગ્રેજો સામે લડવા માટે હું મારી મેળે ભરતી થઈ ગયો હતો

સ૦—૧૯૪૨ની ૧૦મી ફેબ્રુઆરીએ તમે સાઇગોનથી રેડીઓ દ્વારા હિંદી લશ્કરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા હતા ?

જ૦—હિંદી લશ્કરને ઉદ્દેશીને હું રેડીઓ પરથી બોલ્યો નહોતો મને કેદ પકડ્યા પછી જાપાનીઓએ મારી સાથે કેવો વર્તાવ રાખ્યો હતો તે મે રેડીઓ પરથી જાહેર કરેલુ આ મે મારી પોતાની જ ઇચ્છાથી કર્યું હતું, કારણ કે જાપાનીઓએ મને કહેલુ કે એમણે મારી સાથે કેવો વર્તાવ રાખ્યો છે એ, જો મારે બ્રોડકાસ્ટ કરવુ હોય તો કરી શકુ છુ

સ૦—એ બ્રોડકાસ્ટ કોના લાભ માટે હતો ?

જ૦—અંગ્રેજો જેમને જંગલોમાં છોડીને જતા રહ્યા હતા એવા ઘણા હિંદી સૈનિકો ના લાભ માટે એ હતો, કે જેથી એ ભેગા થઈને સાઇગોનમા એકબીજાને મળી શકે. હિન્દી સિપાહીઓને સામે પક્ષે ભળી જવાનુ મે રેડીઓ ઉપરથી કહ્યું નહોતું. ૧૯૪૨ના માર્ચમાં હુ પહેલવહેલો કે૦ મોહનસીંગને સિંગાપુરમા મળેલો અને એમની પડખેના એક બંગલામા ચાર-પાંચ દિવસ સુધી રહેલો. યુધ્ધમાં હુ કેદ પકડાયો પછી જાપાનીઓએ મને પ્રથમ કુઆલાલંપુર અને પછી સાઇગોન મોકલેલો ત્યા મને શા માટે લઈ જવાયો તેની મને ખબર નથી મને તો એટલુ જ કહેવામાં આવ્યુ હતું કે મારે જવાનું છે

સ૦—હું તમને કહું છુ કે તમે એમને માટે નોકરી કરવા જવા તૈયાર છો કે નહિ એ જાપાનીઓએ તમને પૂછેલું

જ૦—મને તો ફક્ત જવાનો હુકમ કરવામાં આવેલો ..... સાઇગોનમા મને કર્નલ સફરી પાસે લઈ ગયા ત્યા કર્નલ સાહેબે અને જાપાનીઓની મુલાકાતોની વાત કરી.

સ૦—અંગ્રેજો સામે લડવા માટે એક લશ્કરમા જોડાવાનુ એણે તમને અને તમારી ટૂકડીને કહ્યુ હતુ ?

જ૦—અંગ્રેજો સામે લડવા માટે એણે મને કોઇ લશ્કરમા જોડાવાનુ કહ્યુ નહોતુ.

સ૦—હું તમને કહું છુ કે તમને બ્રોડકાસ્ટ કરવાનું કહેવામાં આવેલુ, અને જાપાનીઓને મદદ કરીને હિન્દની આઝાદી મેળવવાનું તમે હિન્દી લશ્કરને રેડીઓ ઉપરથી કહેલુ પણ ખરુ.

જ૦—ના. મેં અગાઉ જે કહ્યુ એ જ મે બ્રોડકાસ્ટ કરેલું. અને બીજુ કાઇ જ નહિ.

સ૦—સિગાપુરમા તમે મેજર ફ્યુજીવારાને મળેલા ?

જ૦—એમને હું મળેલો નહિ પણ મે એમને જોયેલા.

સ૦—તમે સિગાપુર જવાની વાત કરતા હતા તમે ત્યાં જવાની માગણી કરેલી કે તમને ત્યા મોકલવામા આવેલા ?

જ૦—મને ત્યા મોકલવામા આવેલો.

સ૦—મોહનસીંઘ સાથે તમે કેવી રીતે રહ્યા ? અગાઉ તો તમારે એમની સાથે કાઇ સબધ હતો નહિ

જ૦—હું મોહનસીંઘની સાથે રહ્યો હતો એવુ મે નથી કહ્યું, મે કહેલુ કે કે૦ મોહનસીંઘની પડખેના એક ઘરમા બીજા હિન્દી સિપાહીઓ રહેતા હતા ત્યા હું પણ રહેતો

સ૦—એ ઘર માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ રોડ ઉપરના મોહનસીઘના બગલામા હતું ?

જ૦—માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ રોડ ઉપર સંખ્યાબધ બગલાઓ હતા. કે૦ મોહનસીંઘની પડખેના એક નાના મકાનમા હું રહ્યો હતો.

સ૦—સિંગાપુર પહોચ્યા પછી તમે મોહનસીંઘ સમક્ષ હાજર થયા હતા કે નહિ ?

જ૦—ના......ત્યા પાંચ-છ દિવસ રહ્યા પછી હું બિદાદરી છાવણીમા ગયેલો. મને ત્યા જવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો

સ૦—તમને વખતોવખત જુદા જુદા સ્થળોએ શા માટે લઈ જવામાં આવતા હતા એ તો તમે કદી પૂછ્યું જ નહિ હોય ?

જ૦—એ જ રીતે બીજા ઘણા માણસો એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જતા હતા. આ બધી હિલચાલ માટેનાં કારણો મને કહેવામાં આવ્યા નહોતા.

સ૦—બિદાદરીમાં હતા ત્યારે તમે આઝાદ હિંદ ફોજ વિશે કાંઈ સાંભળેલું ?

જ૦—હા, બિદાદરીમાં મેં આ૦હિં૦ફો૦ વિશે સાંભળેલું.

જ૦—અને આ૦હિ૦ફો૦માં જોડાવાનું તમે બીજાને સમજાવતા હતા ?

જ૦—ના.

સ૦—આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું તમને કોઈએ સમજાવેલું ?

જ૦—ના . . . . . . એ છાવણીમાં હું લગભગ બે મહિના સુધી રહ્યો પણ એટલા વખત દરમિયાન એક પણ ભાષણ મેં સાંભળ્યું નહોતું. આગળ જતાં, આ૦હિં૦ફો૦ના વડા મથકના કહેવાથી હું બેંગકોક પરિષદમાં હાજર રહેવા બેંગકોક ગયેલો. એ વખતે હું આ૦હિં૦ફો૦માં હતો.

સ૦—બેંગકોક પરિષદ ૧૯૪૨ના જૂનમાં ભરાયેલી ?

જ૦—હા.

સ૦—એ વખતે આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના થઈ ગઈ હતી ?

જ૦—હા, એની સ્થાપના થઈ ગઈ હતી.

સ૦—આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાની તમારી ઇચ્છા તમે દર્શાવેલી ?

જ૦—હા, જો મને દરેક વાતનો સંતોષ થાય તો આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા હું તૈયાર હતો.

સ૦—તમને બેંગકોક જવાનું કઈ વ્યક્તિએ કહેલું ?

જ૦—કો૦ અમરસીંધે મને બેંગકોક જવાનું કહેલું.

સ૦—કયા કારણસર એમણે તમને એમ કહેલું ? કોઇના પ્રતિનિધિ તરીકે તમારે જવાનું હતું ?

જ૦—એમણે મને કહ્યુ કે ત્યાં એક પરિષદ ભરાવાની છે અને મારે ત્યાં જઇને હિંદુસ્તાનીમાં જે ભાષણ થાય તેની નોંધ કરવી. કે૦ મોહનસીંઘના ભાષણની મેં નોધ કરેલી. તે પછી હું સિંગાપુર પાછો ફર્યો અને ૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરમાં રંગુન ગયો. કર્નલ જિલ નીચે એક ખાસ ટૂકડી મોકલવામાં આવેલી અને હું પણ એમાં હતો.

સ૦—આ સમયે તમે આ૦હિં૦ફો૦માં રીતસર જોડાયેલા હતા ?

જ૦—હું એમાં જોડાયો હતો ખરો પણ જાપાનીસ સરકાર અમારી આઝાદ હિંદ ફોજને અને કામચલાઉ સરકારને સ્વીકારે નહિ ત્યાં સુધી લડવા માટે હું તૈયાર નહોતો.

સ૦—૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરની આખરમાં તમને આરાકાન મોરચે દુશ્મન દળોમાં પેસી જવાનું કામ સોંપાયુ હતું ?

જ૦—ના. મને આરાકાન જઇને માહિતિ મેળવવાનું અને પાછા ફરીને મારો અહેવાલ રજૂ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. આ કામ મેં આ૦હિં૦ફો૦ના એક સભ્ય તરીકે કર્યું હતું. ૧૯૪૨ના ડિસેંબરમાં હું રંગુન પાછો ફર્યો. ડિસેંબરમાં કયારેક મેં આ૦હિં૦ ફો૦માંની કટોકટી વિશે સાંભળ્યું. એ વખતે નાસી છુટીને હિંદ પહોંચી જવાનો પ્રયાસ મેં કર્યો નહોતો

૧૯૪૩માં મિંગાલાડોમમાં ક૦ જિલની ટૂકડીને જાપાનીઓએ કેદ કરી હતી હું પણ એમાંનો એક હતો. અમને શા માટે કેદ કરવામાં આવ્યા હતાં તે હું જાણતો નથી.

સ૦—ક૦ જિલની ટૂકડી શા માટે ઉભી કરવામાં આવેલી ?

જ૦—જિલની ટૂકડી ઉભી કરવાના સંપૂર્ણ કારણો હું જાણતો નથી, પણ મને જે કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે હું જણાવી ચૂકયો છુ

મ૦—આરાકાનમા તમે જે કામ કર્યું તે ક૦ જિલની ટૂકડીનું કામ હતુ ?

જ૦—એ વખતે હું આ૦હિ૦ફો૦ માં હતો પણ જાપાનીઓએ આ૦હિં૦ફો૦ અને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર ન કર્યો ત્યા સુધી મેં કામ કર્યું નહોતું લડાયક હિલચાલમાં આ૦હિ૦ફો૦ના કોઈ સિપાહીએ સીધો ભાગ લીધો નહોતો. મને આરાકાન મોકલવામા આવ્યો ત્યારે આ૦હિં૦ફો૦ અને કામચલાઉ સરકારે અંગ્રેજો કે અમેરિકનો સામે લડાઇ જાહેર કરી નહોતી. ઝિયાવાડી જાગીરમા મને આ૦હિં૦ફો૦ની તાલીમ-છાવણી ખોલવા માટે મોકલવામાં આવેલો

જ૦—એ એક હિંદીની માલિકીની હતી એનું નામ હુ નથી જાણતો અમારી સરકારે એ જાગીરનો કબજો લીધો કારણ કે એ હિંદી ત્યા હાજર નહોતો

સ૦—એ માત્ર જમીન હતી કે જાગીર ?

જ૦—તમને ઠીક પડે એ, તમે એને કહી શકો છો

સ૦—એ જમીનનો કબજો તમારી સરકારે કયારે લીધો એ તમે અદાલતને જણાવો એમ હુ પૂછુ છુ

જ૦—૧૮૪૪ના જૂનના આશરામા અમે એ જાગીરનો કબજો ત્યા કામ કરતા વ્યવસ્થાપક પાસેથી લીધો હતો અને તે પછી પણ એમણે કામ કરવુ ચાલુ રાખેલું સરકારે એમને અમુક સત્તાઓ આપેલી પરમાણદ નામના એક ભાઇ એ વખતે વ્યવસ્થાપક હતા આગળ જતા એ સરકારના પુરવઠા-ખાતાના પ્રધાન બન્યા અને ગગાપ્રસાદ નામના બીજા એક ભાઇને એ જાગીરના અને ખાડના કારખાનાના વ્યવસ્થાપક નીમવામા આવ્યા હતા

સ૦—આપણે ચોખવટ કરી લઈએ સરકારે એનો કબજો લીધો તે પહેલા એ જાગીર નહોતી પણ જમીન હતી

જ૦—હુ ત્યા ગયો ત્યારથી એ જાગીર કહેવાતી અગાઉ એ જાગીર કહેવાતી કે જમીન તે હુ જાણતો નથી

૧૯૪૩ના ઓગસ્ટમા હુ ત્યા ગયો ત્યારે એ ઝિયાવાડી જાગીર હતી એના રાજા એક રાયબહાદુર હતા. એ હિંદુસ્તાન ભાગી ગયેલા એ જાગીરનો સરકારે કબજો લીધો તે પછીની વ્યવસ્થા વિશે જ હુ જાણુ છુ તે પહેલાનું હુ કાઈ જાણતો નથી

સ૦—એ એક જાગીર હતી, એના એક રાજા હતા અને એ હિંદુસ્તાન નાસી ગયેલા એ તમે કયાથી જાણ્યુ ?

જ૦—ત્યા એક રાજમહેલ હતો અને મે રાજમહેલ જોયો હતો. એ રાજા હજી હિંદમાં જીવતા છે

સ૦—આ જમીન તેના માલિકે કામચલાઉ સરકારને આપેલી ?

જ૦—મને એટલી ખબર છે કે જાપાનીસ સરકાર અને અમારી સરકાર વચ્ચે એક કરાર થયેલો કે ભાગી ગયેલા હિંદીઓની માલિકીની તમામ માલમિલકતોનો કબજો અમારી સરકાર લઇ લેશે.

સ૦—આ બરમામાં હતું ? .

જ૦—હા.

સ૦—અને ૧૯૪૪ના જૂનમાં જાપાનીઓ આખા બરમાનો લશ્કરી કબજો ધરાવતા હતા ?

જ૦—હા.

સ૦—ઝિયાવાડીની જાગીર સહિત ?

જ૦—મેં એકવાર કહ્યું કે એ અમને આપવામાં આવી હતી.

સ૦—કોના તરફથી ? જાપાનીઓ તરફથી ?

જ૦—મેં એકવાર કહ્યું છે કે અમારી સરકાર અને જાપાનીસ સરકાર વચ્ચે આખા પૂર્વ એશિયા અંગેનો એક કરાર થયેલો હતો, અને એમાં બરમાનો સમાવેશ પણ થતો હતો. એ કરારની રૂએ અમારી સરકારે આ જાગીરનો કબજો લીધો હતો.

સ૦—સાચી વાત તો એ છે કે ઝિયાવાડીમાં આ૦હિં૦ફો૦એ સ્થાપેલી એક તાલીમ-છાવણી હતી.

જ૦—હા, આ૦હિં૦ફો૦ માટે લોકોને તાલીમ આપવા માટેની એક તાલીમ-છાવણી ત્યાં હતી

શ્રી ભુલાભાઇની ફેરતપાસણી —

સ૦—જાપાનીસ યુદ્ધનેમો અંગે કર્નલ સાહેબે તમને આપેલી સમજણની વાત તમે કરતા હતા. હિંદુસ્તાન સંબંધે કર્નલ સાહેબે તમને કહેલી યુદ્ધનેમો શી હતી ?

જ૦—કે હિંદુસ્તાન સહિત આખા પૂર્વ એશિયાની આઝાદી માટે જાપાન લડી રહ્યું છે.

૨૩ મી ડિસેમ્બર ગુરુવાર : ૧૭ :

હિંદી સરકારના સામ્રાજ્ય સબંધ ખાતાના શ્રી નદાએ અહીંવતમા કેટલાક સત્તાવાર આંકડા રજુ કર્યા એમણે કહ્યુ કે, જાપાન સાથેની લડાઈ શરૂ થઇ તે અગાઉ સત્તાવાર આંકડા મુજબ બરમામા ૧૦,૧૬૮૨૫ હિંદીઓ હતા, મલાયામા લગભગ ૮,૦૦,૦૦૦ હતા, થાઇલેંડમા ૬૫ ૦૦૦, હિંદી-ચીનમા ૬,૦૦૦, હોંગકોંગમા ૪ ૭૪૫, ડચ ઇસ્ટ ઈંડીઝમા ૨૭ ૦૦૦ જેટના અને જાપાનમા લગભગ ૩૦૦ હિંદીઓ હતા

ઉનટતપાસમા એમણે જણાવ્યુ " સરકારી દફતરમાની માહિતિ મુજબ જાપાન સાથેની લડાઇ પછી જાપાનમા માત્ર ૫૪ હિંદીઓ રહ્યા હતા જાપાન લડાઈમા ઊતર્યું તે પછી આ બધા દેશોમાથી કેટલા કેટલા હિંદીઓ બહાર નીકળી ગયા હતા તેના આકડા એમની પાસે હતા નહિ

તે પછી જમના વિસ્તારના વડા મથકના 'એ એ ૭' લેફ્૦ ક૦ સ્કવેરની જુબાની આવી ૧૯૪૪ની ૧૫મી જુનાઈએ લડન રેડીઓ ઉપરથી લશ્કરી દળો માટેના કાર્યક્રમમા એક બ્રોડકાસ્ટ થયેલ તેની વડામથકના સિમના વિભાગમા સત્તાવાર રીતે જે નોંધ થઇ હતી તે એમણે રજુ કરી"—

'એ વાતની હવે પૂરતી સાબિતિ મળી ચૂકી છે કે ફ્રાસમાના જર્મન દળો ફ્રેચ સામના દળના સભ્યોને દેશદ્રોહીઓ ગણે છે એ અગે મિત્ર આક્રમણકારી સેનાના વડા મથકેથી સેનાપતિ આઇઝન-હોવરને નામે કરાયેલી એક જાહેરાતમા નીચેના ચાર મુદ્દાઓનો સમાવેશ થાય છે (૧) સેનાપતિ કોનીગના અકુશ હેઠળના ફ્રાસની અંદરના ફ્રેચ દળો એ એક લડાયક દળ છે અને મિત્ર આક્રમણકારી સેનાનુ એ એક અગ છે (૨) 'માકી'ને નામે ઓળખાતું ફ્રાસની અદરનું આ દળ દુશ્મન સામે ખુ નેખુ તું લડે છે અને સેનાપતિ આઇઝનહોવર તેને પોતાના કાબુ હેઠળનુ એક લશ્કર ગણે છે. (૩) સામના-દળો સામેના કોઈ પણ વેર વાળવાના મિતમોથી યુદ્ધકાનૂનોનો ભગ થાય છે' જેનું પાલન કરવા જર્મની બંધાયેલુ છે (૪) સેનાપતિ આઇઝનહોવરના કાબુ હેઠળના દળોના સભ્યો સૈનિક સામે કરાયેલા સિતમોના કરવૈયાને શોધી કાઢવાની દરેક કોશિશ કરવામા આવશે.

આ દિશામાં પગલાં લેવાઇ પણ ચૂક્યાં છે. ગુનેગારોનો ઇન્સાફ તરતજ તોળવામાં આવશે.'

૨૮ મી જુલાઈએ એક જાહેરાત દ્વારા બર્લિન રેડીઓએ એનો જવાબ આમ આપ્યો કહેવાય છે—

'લંડન રેડીઓએ બ્રૉડકાસ્ટ કરેલી એક જાહેરાત મારફત ફ્રેંચ સામના-દળોને એક લડાયક સેનાનું કાયદેસરનું સ્વરૂપ આપવાનો સેનાપતિ આઈઝનહોવરે પ્રયાસ કર્યો છે. વિલ્હેલ્મસ્ટ્રાસ (જર્મન સરકારની વડી કચેરી)માંથી જવાબદાર મંડળોએ તેના જવાબમાં આ નિવેદન આપ્યું છે: મિત્ર સેનાપતિએ કરેલો આ પ્રયાસ ગેરવાજબી છે. કાયદેસરની ફ્રેંચ હકૂમતની સામે ફ્રેંચ સામના દળ બળવો કરે છે અને આવા ગુના માટે મોતની સજા ઠરાવતા ફ્રેંચ કાયદાનો ભંગ કરે છે. ફ્રેંચ સામના-દળની પ્રવૃત્તિઓ એ રીતસરની લડાઇ નથી, પણ કાયદે ધરાવતી સત્તા સામે હલકટ હુમલાખોરી છે. આ રીતે રીતસરના લશ્કરના અધિકારો સામના-દળે ગુમાવ્યા છે.'

બનાવપત્રના અભિપ્રાયમાં સાફી ફે૦ અગાઉ જણાવ્યું કે—

'સિંગાપુરના પતન પછી તમામ હિંદી અફસરો-સિપાહીઓને કર્નલ હંટે જાપાનીઓના હાથમાં સોંપી દીધા પછી મેજર ફુજીવારાએ ભાષણ કરતાં કહેલું કે સિંગાપુર અને મલાયામાં જાપાનીસ સેનાએ મિત્ર લશ્કરને હરાવ્યું છે અને હવે જાપાનીસ દળો બરમા તરફ આગળ વધી રહ્યાં છે. પૂર્વ એશિયામાંનાં તમામ રાષ્ટ્રો આઝાદ અને સ્વતંત્ર થાય એવી જાપાનીઓની ઇચ્છા છે. સ્વતંત્ર હિંદુસ્તાન વિના દૂર પૂર્વમાં મજબૂત-આબાદી-વિસ્તાર સલામત ન રહી શકે તેથી જાપાનીઓ હિંદને આઝાદ બનેલું જોવા માગે છે. તે સિવાય જાપાનીઓની હિંદ અંગે બીજી કોઇ મુરાદ નથી. અને એ દિશામાં હિંદીઓને તમામ મદદ દેવા જાપાનીઓ તૈયાર છે. તમે બધા હિંદીઓ છો અને હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે તમારે બધું કાર્ય કરવું જોઇએ.

અમે તમને યુદ્ધકેદીઓ ગણતા નથી. અમને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી તમે સ્વતંત્ર છો અને એ રીતે હું તમને કૅ૦ મોહનસીંઘના હાથમાં સોંપી દઉં છું. તમે અમારા તાબામાં હોત અને અમારા હુકમનું જે રીતે પાલન કરત તે રીતે એમના હુકમનું પણ પાલન કરજો.

તે પછી કૅ૦ મોહનસીંઘે ભાષણ કર્યું કે: "મલાયાની લડાઇમાં હિંદી લશ્કરને લડવાની તક મળી નથી કારણ કે એ લડાઇ સાવ ટૂંકી હતી. ઉપરાંત પાયદળને મદદ કરનારાં બીજા શસ્ત્રો કે વિમાનો પણ એની પાસે હતાં નહિ, હિંદી લશ્કરની આબરૂ આ રીતે ઓછી થઇ છે. પોતાની સ્વતંત્રતા માટે લડવાનો સમય હિંદીઓ માટે આજે જ આવી પહોંચ્યો છે. અત્યાર સુધી હિંદુસ્તાન પાસે પોતાનું સશસ્ત્ર દળ નહોતું, પણ હિંદની મુક્તિ માટે લડનારું એક સશસ્ત્ર દળ ઊભું કરવાની તક આજે આપણી સામે જ પડી છે." એ સભામાં હિંદી લશ્કરની ઘણી ટૂકડીઓ સહિત ૪૦ થી ૫૦ હજારની હાજરી હતી.

કૅ૦ સેહગલ કે જેમને હું છેલ્લાં ૧૨-૧૩ વર્ષથી ઓળખાતો હતો અને બીજા ઉપરી અફસરો સાથે ચર્ચા કર્યા બાદ મેં ૧૯૪૨ના જુલાઇમાં આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનો મહત્વનો નિર્ણય કર્યો. ત્યાં સુધી રાજકારણમાં કે હિંદની રાજકીય આઝાદીમાં મને ઝાઝો રસ નહોતો કારણ કે મને એ જાતનું જ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. વળી, ૧૯૩૬માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો ત્યારે મને લાગ્યું કે હિંદી લશ્કરમાં રાજકારણને પ્રોત્સાહન અપાતું નથી અને તેથી હું એનાથી દૂર રહેલો.

આ એક એવો મોટો સવાલ હતો કે હું એનો નિર્ણય એકલે હાથે ન-કરી શકયો. મારા મિત્રો સાથેની ચર્ચા પછી અમે એકમતે ઠરાવ્યું કે એ સંજોગોમાં અમારા બધાની વફાદારી અમારા દેશ

પ્રત્યેની હતી. મને અને મારી સાથે ચર્ચા કરનારા અફસરોને લાગ્યું કે જો સિંગાપુર અને મલાયામાંના ઉચ્ચ અફસરો આ૦હિં૦ફો૦માં નહિ જોડાય તો કદાચ જાપાનીઓ હિંદી યુદ્ધકેદીઓનો ગેરલાભ ઉઠાવશે. અમને એમ પણ થયું કે જો અમે અમારી પોતાની જ એક ફોજ ઊભી કરી હોય તો જાપાનીઓ ઉપર પણ અમારું કાંઇ વજન પડે અને એ રીતે મલાયામાંના હિંદીઓ ઉપર કોઇ પણ જાતના જુલમ ગુજારતાં જાપાનીઓને અમે અટકાવી શકીએ. ચીનાઓ, એંગ્લો–ઇંડિયનો, અને મલાયાવાસીઓ ઉપર જાપાનીઓ શું વિતાવતા હતા તે અમે જોયું હતું. આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાની જો હિંદીઓ ના પાડે તો સિંગાપુર અને મલાયામાંની આખી હિંદી વસતીને કદાચ સહન કરવું પડે એમ હતું.

પણ પછી એ સવાલ ઊભો થયો કે અમે આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાઇએ તો હિંદુસ્તાનમાંના અમારા દેશભાઇઓ ઉપર એની કેવી અસર થશે? હિંદુસ્તાનમાં કોંગ્રેસે પોતાની જાતને જાપાનીઓની દુશ્મન જાહેર કરી હતી એ અમે જાણતા હતા. તેથી અમને થયું કે જાપાનીઓને મદદ કરવા બદલ અમને દેશદ્રોહીઓ તો નહિ ગણવામાં આવે ને? અમારી દલીલો કોંગ્રેસ સ્વીકારશે કે નહિ એ વિશે અમારા દિલમાં શંકાઓ પેસવા માંડી. પણ પછી અમને લાગ્યું કે કોંગ્રેસને જો એ વખતનાં સંજોગો સમજાવાય, અને જો હિંદના લોકોને અમે એવી ખાત્રી આપીએ કે આ૦હિં૦ફો૦ એ તો હિંદી અફસરોના ફરમાન ઉઠાવતી એક ફોજ છે અને એ કાંઇ જાપાનીઓનું રમકડું નથી, અને એ ફોજ એક માત્ર હિંદની મુક્તિ મેળવવાના કારણસર જ ઊભી કરવામાં આવી છે, તો કોંગ્રેસ અને હિંદના લોકો અમારાં કાર્યો સમજી શકે એવી શક્યતા હતી...

૧૯૪૨ના ડિસેંબરમાં, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ રાસબિહારી બોઝની હાજરીમાં જ પહેલી આ૦હિં૦

ફોજના વડા સેનાપતિ મોહનસીંહની ધરપકડ કરવામા આવેલી તે પછી પહેલી આઝાદ હિંદ ફોજ વિખેરી નાખવામા આવેલી. અને તે પછીના બે-ત્રણ અઠવાડિયા સુધી આઝાદ હિંદ ફોજના સિપાહીઓ પોતાની જાતને યુદ્ધકેદીઓ માનતા હતા પણ જાપાનીઓએ એમને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે પાછા સભાળવાની ના પાડી અને કહ્યુ કે, અમે તમને સ્વતત્રતા આપી હતી અને તમે રાજ્યની સામે કાઈ ગુનો નથી કર્યો તેથી અમે તમને યુદ્ધકેદીઓ ગણી શકીએ નહિ

રાશબિહારી બોઝ અને કર્નલ ઇવાકુરુ નામના એક જાપાનીસ અફસર સાથે લાબી ચર્ચાઓ કર્યા બાદ પહેલી આઝાદ હિંદ ફોજના ઉચ્ચ અફસરોએ બીજી આઝાદ હિંદ ફોજમા ચાલુ રહેવાનુ નક્કી કર્યું. એમ નિર્ણય થયો કે બીજી આઝાદ હિંદ ફોજમા સપૂર્ણપણે સ્વેચ્છાપૂર્વકની ભરતી કરવી અને પોતાની ઇચ્છા બીજી આઝાદ હિંદ ફોજમા રહેવાની છે કે નહિ તે પહેલી આઝાદ હિંદ ફોજના દરેક સભ્યને પૂછવુ .... હિંદી લશ્કરની જુદી જુદી શાખાએ જે કાર્ય કરે છે તે આઝાદ હિંદ ફોજમાની એના જેવી શાખાઓ પણ બજાવતી'

સ૦—ફરિયાદપક્ષ તરફથી એવો આરોપ કરવામ આવ્યો છે કે પહેલી કે બીજી આઝાદ હિંદ ફોજમા ભરતી કરાવવા માટે બળજબરીના રસ્તાઓ અજમાવવામા આવતા હતા એ સાચુ છે?

જ૦—પહેલી કે બીજી આઝાદ હિંદ ફોજમા ભરતી કરવા માટે કોઇ બળજબરી વાપરવામા આવ્યાનુ મારી જાણમા નથી

તે પછી શ્રી ભુલાભાઈએ જાહેર કર્યું કે બચાવપક્ષની જુબાની પૂરી થઇ છે ડૉ. લક્ષ્મી, ટોકીઓથી બોલાવાયેલા બીજા બે જાપાનીસ અફસરો અને બીજા કેટલાક સાક્ષીઓની જુબાનીઓ રજુ કરવાનુ બચાવપક્ષે માંડી વાળ્યું

'નૈતિક ને આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂનોએ માન્ય રાખેલો મુક્તિયુદ્ધ ખેલવાનો ગુલામોનો અધિકાર'

૧૭ મી ડિસેંબર : સોમવાર **૧૯૪૫**

બચાવપક્ષની દલીલોની શરૂઆત શ્રી ભુલાભાઇએ કરી:

'આ અદાલત સમક્ષ આજે જેનો ઇન્સાફ તોળાઇ રહ્યો છે તે તો છે પોતાની મુક્તિ માટે નિડરપણે યુદ્ધ ચલાવવાનો ગુલામ પ્રજાનો અધિકાર. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના એવા સર્વમાન્ય અભિપ્રાયો હું રજૂ કરી શકીશ કે એક રાષ્ટ્ર અથવા રાષ્ટ્રનો એક ભાગ એવા તબક્કે જરૂર પહોંચે છે કે જ્યારે પોતાની મુક્તિ માટે યુદ્ધ ચલાવવાનો અધિકાર એ મેળવે છે. અદાલતને સંતોષ થાય એવી રીતે હું એ સાબિત કરી બતાવી શકીશ.

ખરી રીતે તો અદાલત સમક્ષ રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવાનો માત્ર એક જ આરોપ છે. ખૂનના અને ખૂન કરાવવાના આરોપોને સંબંધ છે ત્યાં સુધી એ પ્રથમ આરોપના એક ભાગરૂપ જ છે. હું એમ એટલા માટે કહું છું કે રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપના કિસ્સામાં તો દરેકેદરેક ગોળીમાર કરવાના કાર્યનો પણ આરોપ મૂકી શકાય—અને એતો બેહૂદુંજ ગણાય એમ મને લાગે છે.

થોડા વખતમા હું બતાવી આપીશ કે બીજા આરોપને સંબંધ છે ત્યાં સુધી હકીકતમાં એનો કોઇ પાયો જ નથી, સિવાય કે ઠાર મરાયેલા કહેવાતા ચાર માણસો અંગે એવો પુરાવો અપાયો છે કે એમની ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું અને એમને સજા કરવામાં આવી હતી. મહમ્મદ હુસેનના સંબંધમાં તો એને સજા કરવામાં આવ્યાનો પણ કોઇ પુરાવો રજૂ થયો નથી. પુરાવાઓ ઉપરથી અદાલતને એવા નિર્ણય ઉપર આવવું જ પડશે કે એક કિસ્સામાં સજા ફરમાવવામાં આવી હતી અને બીજામાં નહોતી ફરમાવાઇ, છતાં એ બેમાંથી એકેયનો અમલ થયો જ નહોતો.

સામાન્ય રીતે એક લશ્કરી અદાલતને જેનો ફેંસલો કરવાનો હોય છે એથી જુદી જ જાતના મુદ્દાઓ આ મુકદ્દમામાં ઊભા થયા છે. સામાન્ય રીતે તો એ ફરજ પ્રત્યેની વ્યક્તિગત બેપરવાહ કે વ્યક્તિગત ગુનાના કિસ્સા હોય છે તમારી સામે આ એક એવો કિસ્સો છે કે જેના પુરાવા બતાવે છે કે તમારી સામે ખડા કરાયેલા ત્રણેય અફસરો એક સુવ્યવસ્થિત ફોજના ભાગ હતા અને ફરિયાદપક્ષના કહેવા મુજબ એમણે ગાજા સામે યુદ્ધ ચલાવ્યુ હતુ. આ એક વ્યક્તિગત મુકદ્દમો નથી આખી આઝાદ હિંદ ફોજની જિંદગીનો અને એની ઇજ્જતનો આ અદાલતમા ઇન્સાફ તોળાઈ રહ્યો છે......

નીચેના અગત્યના બનાવો વિશે આ મુકદ્દમામા જુબાની પડી છે.

(૧) ૧૯૪૧ના ડિસેમ્બરમાં જાપાને કરેલી યુદ્ધની જાહેરાત (૨) ૧૯૪૨ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરમા બ્રિટિશ સૈન્યની શરણાગતિ (૩) ૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ ફેરર પાર્કમા મળેલી સભા, જ્યા હિંદી સિપાહીઓની જાપાનીઓના હાથમા વિધિસરની સોંપણી થઈ. (૪) ૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરમા પહેલી આ૦હિં૦ફો૦ની સ્થાપના અને કેપ્ટન મોહનસિંઘની ધરપકડ પછી ૧૯૪૨ના ડિસેમ્બરમા એનું થયેલું વિસર્જન. (૫) ૧૯૪૩ ની ૨ જી જુલાઈએ સિંગાપુરમાં શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝનું આગમન આગળ જતા એમણે આ૦હિં૦ફો૦નુ નેતૃત્વ સંભાળ્યુ અને બૃહદ પૂર્વ એશિયાની એક પરિષદ ભરાઈ. એમાં દૂર પૂર્વના દેશોના જુદા જુદા ભાગોમાથી હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના હિંદી પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપેલી. એ પરિષદમા થયેલા ઠરાવોમાનો એક એ હતો કે આઝાદ હિંદની એક કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવી. (૬) ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઑક્ટોબરે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત થઈ એ સરકારની સ્થાપના પછી જુદા જુદા પ્રધાનોએ નેતાજી સુભાષ બોઝની આગેવાનીવાળી કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યે વફાદારીના સોગંદ લીધા. (૭) એ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઈની જાહેરાત કરી. નવા ગજતંત્રના

ફરમાન મુજબ પોતાની ફરજ બજાવવાનું આઝાદ હિંદ ફોજે શરૂ કર્યું.(૮) એ સરકાર રંગુન ખસેડવામાં આવી. આ૦હિં૦ફો૦ બરમામાંથી હિંદુસ્તાનની અંદર ઠેઠ કોહિમા સુધી ગઈ અને પછી એણે પીછેહઠ કરી. રંગુનને બ્રિટિશ સૈન્યે કબજે કર્યું તે પહેલાંના થોડા દિવસોના, તે વખતના અને તે પછીના થોડા દિવસોના બનાવો અને ખાસ તો જાપાની સૈનિકોની વિદાય બાદ અને બ્રિટિશ સૈનિકોના આગમન પૂર્વે આ૦હિં૦ફો૦એ ભજવેલો ભાગ.

કામચલાઉ સરકારની નક્કરપણે સ્થાપના થઇ હતી. એનો ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનને સ્વતંત્ર બનાવવાનો અને મલાયા તથા બરમામાંના હિંદીઓનાં જાનમાલ અને ઇજ્જતનું રક્ષણ કરવાનો હતો. એમનો પ્રથમ ઉદ્દેશ નિષ્ફળ ગયો એ હકીકત અપ્રસ્તુત છે. અદાલતને જેની સાથે લાગે વળગે છે તે તો એ છે કે એ એક સુવ્યવસ્થિત સરકાર હતી અને એની ફરજોની યોગ્ય વહેંચણી કરવામાં આવેલ ઽ ી. એકલા મલાયામાંથી જ ૨,૩૦,૦૦૦ માણસોએ ૧૯૪૪ના જૂન સુધીમાં નવી સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા હતા અને તે પછી પણ એ કાર્ય ચાલુ રહ્યું હતું.

બંડખોરોની એકાદ ટૂકડીની કે કોઇ મહત્વહીન અને અચોક્કસ ટોળાની એ સરકાર નહોતી. જેને વીસ લાખ માણસો વફાદાર હતા અને જેને ધરી–સરકારોએ સ્વીકારેલી હતી એવી એ એક સુવ્યવસ્થિત સરકાર હતી. પોતે જેને ખાતર લડવા માગતી હોય તે કારણસર યુદ્ધ જાહેર કરવાનો એને અધિકાર હતો. એવું સૂચન કરાયું છે કે દક્ષિણ-–પૂર્વ એશિયામાંની જે સરકારોએ કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો તે જાપાનના અંકુશ નીચે હતી. પણ તેથી એમના એ સ્વીકારની કિંમત કાંઇ ઓછી થતી નથી. લડાઇ જાહેર કરવાનો જેને અધિકાર હોય એવી કોઇ હકૂમત એકવાર જો ઊભી થઇ હોય તો પછી લડાઇ પોતેજ પોતાને વાજબી ઠરાવે છે. એ લડાઇના સંચાલનમાં કરેલું કોઈ પણ કાર્ય એ હકીકતને પરિણામે જ સજાથી મુક્ત બની જાય છે.

યુદ્ધ-ગુનાઓને નામે ઓળખાતા અને સુધરેલા કાયદાને વટાવી ગયેના અપરાધોના ગુનેગાર કોઇ માણસોનો આ કિસ્સો નથી.

એ સરકારનુ પોતાનુ એક લશ્કર હતુ કે જે આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂન પ્રમાણે ચાલતું હતુ. ફટકાની સજા જેટલી આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂનમાં છે તેટલી જ હિંદી કાયદામાં પણ છે. આ૦હિ૦ફો૦નો કાનૂન હિંદી લશ્કરી કાનૂનને લગભગ મળતો આવે છે તેથી એ કાનૂનની કોઇપણ ટીકા ખુદ હિંદી લશ્કરી કાનૂનની ટીકા બરોબર છે.

જાપાનીસ સરકારે આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોપી દીધા તેની રીતસરની વિધિ પોર્ટ બ્લેરમાં થઈ હતી. જે મુદ્દા વિશે મતભેદ છે તે એના વહીવટની મર્યાદા અને એના પ્રકાર અંગેનો છે. . . . . પણ એ હકીકત સાબિત થઇ ચૂકી છે કે એ ટાપુઓ આઝાદ હિંદ સરકારને સોપી દેવામા આવ્યા હતા, અને એમના નામ શહીદ ટાપુઓ અને સ્વરાજ ટાપુઓ પડાયાં હતા. તે વખતની પરિસ્થિતિની જરૂરિયાતો એવી હતી કે એમનો પૂરેપૂરો વહીવટ સંભાળી લેવાનુ શકય નહોતું.

એ જ રીતે નીપોન સરકાર અને આઝાદ હિંદ સરકાર વચ્ચે થયેલા કરાર પ્રમાણે, ૫૦ ચોરસ માઇલના વિસ્તારવાળું અને ૧૫,૦૦૦ હિંદીઓની વસતીવાળું ઝિયાવાડી મુકત કરાયેલા પ્રદેશોમાંના એક તરીકે આ૦હિં૦ફો૦ને સોપી દેવામા આવ્યુ હતું. ઝિયાવાડી ઉપર આ૦હિં૦ફો૦નો સંપૂર્ણ વહીવટ ચાલતો હતો એ હકીકતને તો ફરિયાદપક્ષ પડકાર પણ નથી કરી શકયો.

વળી, આ૦હિં૦ફો૦ સરહદ ઓળંગીને હિંદમાં દાખલ થઇ કે તરત જ એક જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવેલું. એમાં આઝાદ હિંદ સરકારના વડાની અને જાપાનીસ કમાન્ડરની સહીઓ હતી. એમાં એમ કહ્યુ હતું કે લડાઇ દરમિયાન હિંદની ધરતીનો કોઈપણ ભાગ જાપાનીસ સૈન્યના કબજામાં આવશે તો એ મુક્ત બનેલા

પ્રદેશોના એક ભાગ તરીકે આ૦હિ૦ફો૦ને સોપી દેવામા આવશે અને એની ઉપર આ૦હિ૦ફો૦નો વહીવટ ચાલશે આ રીતે ૧૫૦૦ ચોરસ માઈલ જેટલો મણિપુર અને વિષ્ણુપુરનો વિસ્તાર આ૦હિ૦ફો૦એ પોતાના અકુશ હેઠળ લીધેલો હતો એમનો વહીવટ ત્યા કેટલો સમય સુધી ચાલ્યો એ બીના મહત્વહીન છે કારણ કે લડાઇ દરમિયાન કેટલાય પ્રદેશોની માલિકી ઝડપથી બદલાતી હોય છે

એ એક અજાયબીભરી બીના છે કે બરમા અને મલાયા ઉપર (અગ્રેજોનો) ફરીવાર કબજો સ્થપાયો ત્યારે આઝાદ સરકારના કબજામાના તમામ દસ્તાવેજો લગભગ સહીસલામત હાલતમા હાથ લાગ્યા હતા એ બતાવે છે કે આઝાદ હિદ સરકારની અને તેની ફોજની વ્યવસ્થા કેવી જોઈએ તેટલી સુદૃઢ હતી

બીજો એક અગત્યનો મુદ્દો તો એ હકૂમતના નાણા મેળવવાના માર્ગોનો છે એમ સાબિત થયુ છે કે હિદીઓએ સરકારને વીસેક કરોડ રૂપિયા ભેટ આપ્યા હતા અને એ રકમમાથી નાગરિક સરકાર અને ફોજનુ સચાલન થતુ હતુ અને વિજેતાઓએ જ્યારે આઝાદ હિદ બેન્કનો કબજો લીધો ત્યારે એમા ૩૫ લાખ રૂપિયા હતા 'સ્ટેમ્પ કલેક્ટિગ' નામના એક સામયિકમા આઝાદ હિદ સરકારે કાઢેલી ટિકિટો છપાઇ છે એ વાતની નોધ લેવાની વિનતિ હુ અદાલતને કરુ છુ

હિદી ફોજદારી કાયદાની ૭૮મી કલમ કહે છે કે, 'કાયદા પ્રમાણે કોઇપણ માણસને જે કરવાની છૂટ હોય તે ગુનો નથી ગણાતો.' આ રીતે, આન્તરરાષ્ટ્રીય કાયદામા જેની છૂટ અપાઈ હોય તેવી કોઇ પણ ક્રિયાને નાગરિક ગુનો કહી શકાય નહિ ખાસ કરીને આ અદાલતના સભ્યોને તો એ વાતનો બરાબર ખ્યાલ હશે કારણ કે એક સુવ્યવસ્થિત લશ્કરના ભાગ તરીકે એમણે આ લડાઇ દરમિયાન ઘણા માણસોને મારી નાખ્યા હશે.

આંતરરાષ્ટ્રીય અન્યાયોને અસરકારક રીતે દાબી દઈ શકે એવી કોઇ આંતરરાષ્ટ્રીય સત્તાની ગેરહાજરી દરમિયાન જે લડાઇ થાય તેને આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન અનુસાર હમેશા કાયદેસર ગણવામાં આવી છે. પરદેશી ધૂંસરી નીચેથી પોતાની જાતને મુક્ત કરવા માટે લડાયેલી કોઈ પણ લડાઈ નૈતિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા મુજબ પૂરેપૂરી વાજબી છે.

અમને જો એવું કહેવામાં આવે કે હિંદી સિપાહીઓ ઇંગ્લંડની આઝાદી માટે જર્મની સામે, ઇંગ્લંડને માટે ઇટલી સામે અને ઇંગ્લંડ-ને માટે જાપાન સામે લડી શકે ખરા, પણ આઝાદ હિંદ સરકાર પોતાની જાતને ઇંગ્લંડ કે બીજા કોઈ પણ દેશની ગુલામીમાંથી મુક્ત ન કરી શકે, તો સાચે જ એ ઇન્સાફની છલના ગણાશે.

બેઉ રાષ્ટ્રો સ્વતંત્ર અથવા સાર્વભૌમ હોવા જોઇએ એ લડાઇ માટે જરૂરી નથી. હાલ તુરત માટે જે સ્વતંત્ર ન હોય તેવી પ્રજાઓનો લડાઈ લડવા માટે સંગઠિત બનવાનો અધિકાર આધુનિક આંતર-રાષ્ટ્રીય કાયદાએ માન્ય રાખ્યો છે. અને જો એવું લશ્કર ઊભું થાય અને લડાઇ લડે તો એના વ્યક્તિગત અફસરોના કાર્યને કોઇ પણ મ્યુનિસિપલ કાયદો ગુનો ગણી શકે નહિ.

એક રાજ્ય અને તેના રાજ્યકર્તા વચ્ચે લડાઇની હસ્તી હોઈ શકે એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. ચાર્લ્સ પહેલા અને જેમ્સ બીજાના સમયમાં ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં શું એવી લડાઇઓ નથી લડાઇ? બોઅર લડાઈ પણ એવી જ લડાઇ હતી. લડાઇમાં કોણ હાર્યું તેની જરા ય અસર લડવાના અધિકાર ઉપર તો થતી જ નથી. આવી લડાઇની તુલના એ જે રસમથી લડાતી હોય તેની ઉપરથી થાય છે.

આ૦હિં૦ફો૦ એક રીતસરના સંચાલનવાળી ફોજ હતી, અને એણે સુધરેલા શિરસ્તા મુજબ લડાઈ ચલાવેલી. યુ. એસ. એ. (અમેરિકા) –માં ઉત્તર અને દક્ષિણ વચ્ચેની લડાઇ દરમિયાન બન્યું હતું તેમ

બળવાખોરોને પણ આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન મુજબ માન્ય રાખવામાં આવે છે . . . .

લડાઇમાં માણસો મારવા માટે જો તમારી ઉપર ખટલો થાય અને જેમ ચુકાદો તમારી તરફેણમાં હોય તે જ પ્રમાણે તમારો ચુકાદો આ માણસોની તરફેણમાં હોવો જોઈએ. પોતાના અંગત કારણો-સર આ ત્રણ આરોપીઓએ લડાઇમાં અને માણસોને મારવામાં ભાગ નહોતો લીધો. . . . . એ લોકોએ કોઈ ફાલતુ માણસો તરીકે નહિ પણ એક સુવ્યવસ્થિત સરકારના ભાગ તરીકે લડાઇ ચલાવી છે. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર અને બ્રિટન વચ્ચે લડાઈ ચાલુ હતી તેથી એ લડાઇના સંચાલન દરમિયાન કરાયેલાં કાર્યોને નાગરિક ગુના ગણી શકાય નહિ.

. . . . જો આરોપીઓને સફળતા મળી હોત તો એમનો ઇન્સાફ તોળવા માટેની આ અદાલત હસ્તી ધરાવતી ન હોત.

. . . . દુશ્મનની સરકાર તમે ભલે સ્વીકારો નહિ, પણ તમારી ને એની વચ્ચેના યુદ્ધસબંધનો સ્વીકાર થઇ શકે. એ રીતે વ્યક્તિગત સ્ત્રી-પુરુષોએ યુદ્ધકાળ દરમિયાન કરેલાં કાર્યોમાં તેમને રક્ષણ મળે છે . . . . ૧૯૩૭ની ૧૪ મી એપ્રિલે આમસભામાં સ્પેનના આંતર-વિગ્રહ અંગે ચર્ચા થતી હતી ત્યારે એ વખતના પરરાષ્ટ્રખાતાના મંત્રી શ્રી ઇડને બે પક્ષો વચ્ચેના યુદ્ધસંબંધનો સ્વીકાર કરેલો. એમણે કહેલું તેમ યુદ્ધસંબંધ સ્વીકારવાનો સવાલ સિદ્ધાંતનો નહિ પણ હકીકતનો છે . . . . આ રીતે, કામચલાઉ સરકારનો બ્રિટને સ્વીકાર કર્યો હોવો જોઇએ એવી કોઇપણ દલીલ નકામી છે. કામચલાઉ સરકાર પોતે હિંદની સરકાર નથી બની ગઇ તેનો કાંઈ વાંધો નથી . . . .

વળી, જો આઝાદ હિંદ ફોજે બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરના સિપાહીઓ ઉપર ગોળીઓ ચલાવેલી તો તેમ બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરે પણ આઝાદ હિંદ ફોજના સિપાહીઓ ઉપર ગોળીઓ ચલાવેલી. આ વર્તન માટેનું વાજબીપણું બેઉ પક્ષે એકસરખું છે . . . .

આઝાદ હિંદ સરકારને પ્રદેશો મળ્યા હતા એ મે સાબિત કર્યું છે, પણ યુદ્ધસંબંધ સાબિત કરવા માટે એ હકીકતની કોઇ જરૂર નથી. ઇતિહાસમા એવા દાખલા બન્યા છે. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન બેલ્જીઅમની સરકાર પાસે બેલ્જીઅમની એક તસુ પણ જમીન નહોતી. બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન પણ લંડનમા કેટલીક ભાગેડુ સરકારો કામ કરતી હતી કે જેમની પાસે કોઇ પ્રદેશ નહોતો આ ભાગેડુ સરકારના પ્રદેશો એમની પાસેથી થોડા સમય પૂરતા ખૂચવી લેવાયા હતા. હિંદીઓ પાસેથી એમનો પ્રદેશ ૧૫૦ વર્ષથી ખુચવી લેવાયો છે તેથી હું જે મુદ્દો રજુ કરુ છુ તેમા જરાય ફેર પડતો નથી આ૦હિં૦ફો૦ પોતાના દેશને મુક્ત કરવાના પ્રયાસો કરતી એક મુક્તિસેના હતી અને યુદ્ધમબંધના એને અધિકારો હતા અમે હિંદીઓ છીએ તેથી આ નિયમનો જુદો અર્થ થઇ શકે નહિ. સાચી રીતે કે ખોટી રીતે આ કામચલાઉ સરકાર અને તેના ફરમાન પ્રમાણે તેની ફોજ પોતાના જ દેશની મુક્તિ માટે લડી હતી એને માટે લડવાનો એમને અધિકાર હતો.

ફ્રાસની પેતા–સરકાર જર્મનીની મિત્ર હતી 'માકી' (સામના –દળો) એ સરકારનો સામનો કરતા હતા સેનાપતિ આઇઝનહોવરે એક જાહેરાત બહાર પાડેલી કે 'માકી' એમના મદદ દળનું એક સહાયક દળ હતું અને એમની સામે વેરના પગલા લેવાશે તો જર્મની જેને આધીન હતું તે કાનૂનનો એ ભંગ ગણાશે આ૦હિં૦ફો૦નો પક્ષ તો એનાથીય મજબૂત છે, અને એમની સામે લેવાનારુ કોઇ પણ પગલુ આતરરાષ્ટ્રીય કાનૂનનો ભંગ ગણાશે

હિંદી સરકારે અને આમસભામા નાયબ–હિંદી વજીરે એક નિવેદન કરેલું કે રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવા માટે કોઇની ઉપર કામ ચલાવવાની સરકારની નીતિ નથી. આ ફકરાથી અદાલત દોરવાય એમ હુ નથી ઇચ્છતો, તેમ હું તેનો આશરો પણ નથી લેવા માગતો. પણ એ નિવેદન હું રજુ કરું છું કારણ કે એની પાછળ એવી આકસ્તરી

કબૂલાત છે કે આ સંજોગોમાં યુદ્ધ ચલાવવાનો આરોપ ટકી શકે તેમ નથી....

૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીના બનાવો પછી કોઈ વફાદારી રહી નહોતી...... કપ્ટને અરશદે કહ્યું છે કે એક એમના દેશ પ્રત્યેની વફાદારી જ બાકી રહી હતી. બ્રિટનમાં વફાદારી રાજા અને દેશ બેઉ પ્રત્યે હોય છે. પણ હિંદમાં એ, માત્ર રાજા પ્રત્યે હોય છે. રાજા અને દેશ બેઉ એક હોય ત્યારે તો ત્રીજો કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી. પણ એ એક ન હોય ત્યારે વિકલ્પમાં વફાદારી દેશ પ્રત્યેની જ હોય.

અમારા દેશના મુક્તિ માટે અમે રાજા સામે જ લડી રહ્યા હતા ત્યારે અમારે માટે વફાદારીનો પ્રશ્ન જ કેમ ઊભો થઈ શકે? તમે તમારા જ દેશની મુક્તિ માટે લડતા હો તો બીજી કોઇ વફાદારી તમને તેમ કરતાં રોકે છે એમ તો તમે તમારો અંતરાત્મા વેચી દીધો હોય તો જ કહી શકો. જો એમ બને તો તો અમારા જ દુર્ભાગ્ય કારણ કે અમારે તો પછી ગુલામો જ રહેવાનું!

......આ૦હિં૦ફો૦ જાપાનના એક મિત્ર તરીકે લડેલી. એ કબૂલ કરવામાં કોઈ નામોશી નથી કારણકે જેમ અમેરિકનો, અંગ્રેજો અને આઝાદ ફ્રેંચોનો ઉદ્દેશ ફ્રાંસને મુક્ત કરવાનો હતો તેમ જાપાનીસ લશ્કર અને આ૦હિં૦ફો૦ એ બેનો ઉદ્દેશ હિંદને મુક્ત કરવાનો હતો. એ દોરતાથી ફ્રેંચો એંગ્લો-અમેરિકનોના પૂતળાં નહોતાં બની ગયાં......

ફરિયાદપક્ષના દરેક સાક્ષીએ એટલું કબૂલ કર્યું છે કે જાપાનીસ લશ્કર અને આ૦હિં૦ફો૦નો ઉદ્દેશ હિંદની મુક્તિ હતો. ......આરોપીઓના ગૌરવના બચાવમાં હું કહું છું કે એમના વિરોધીઓએ વાતવાતમાં કહ્યું છે તેમ એ જાપાનીઓનાં પૂતળાં નહોતાં.'

૧૮મી ડિસેંબર : મંગળવાર **: ૧૯ :**

અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય–યુદ્ધનો દાખલો આપીને શ્રી ભુલાભાઈએ દેશ અને રાજા પ્રત્યેની વફાદારીનો વધુ તફાવત દેખાડયોઃ—

'અમેરિકન પ્રજા સામે પણ રાજા પ્રત્યેની વફાદારી અને દેશ પ્રત્યેની વફાદારી વચ્ચે વિરોધ ઊભો થયો હતો. એક પરદેશી રાજા પ્રત્યેની વફાદારીને બદલે એમણે દેશ પ્રત્યેની વફાદારી પસંદ કરી......ઇંગ્લંડમાં પણ ઘણા વખતથી એક કાયદો છે કે એક દેશ પોતાની જાતને બીજા વધુ શક્તિશાળી દેશના રક્ષણ નીચે મૂકે અને જો એ દેશ એનું રક્ષણ કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો રક્ષિત દેશને પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવાનો અધિકાર છે.

......યુદ્ધકેદીઓ તરીકે પોતાને ખોરાકમાં જે ખાંડ નહોતી મળતી તે મેળવવા માટે લોકો આ૦ હિં૦ ફો૦માં જોડાયેલા એ વાત તો હાસ્યાસ્પદ છે. આ૦ હિં૦ ફો૦માં જે જોડાયા હતા એમની ઉપર તો દુશ્મન લશ્કર સાથે લડતાં લડતાં મરવાનું જોખમ હતું......ફરિયાદ-પક્ષના કેટલાક સાક્ષીઓએ પોતાની ઉપર બળજબરી થયાની જુબાની આપી હતી તેનું કારણ તો એ છે કે એમને હુકમભંગ કે બીજા ગુનાઓ માટે સજા કરવામાં આવેલી અને પોતાની જાતને મોટી દેખાડવા માટે આવાં હુશિયારભર્યાં અર્ધસત્યો એ હવે ઉચ્ચારી રહ્યા છે.'

બચાવપક્ષના સાક્ષીઓએ આપેલી જુબાનીમાંથી વારંવાર ઉતારા ટાંકી ટાંકીને શ્રી ભુલાભાઈએ ફોજ–ભરતી માટે બળજબરી કે જુલમો કર્યાના અને પાંચ માણસોના ખૂનો કર્યા કે કરાવ્યાના આરોપોનો સંબાણુથી ઇન્કાર કર્યો. એમણે એમ પણ કહ્યું કે કૅ૦ સેહગલ એક યુદ્ધકેદી તરીકે શરણે થયા હતા અને લડાઇ બંધ પડે પછી યુદ્ધકેદીઓને છોડી મૂકવામાં આવતા હોઈને એમને પણ તરત જ મુક્ત કરવા જોઈએ. તે ઉપરાંત આ આખો મુકદમો ગેરકાયદેસર છે અને આ અદાલતને એ ચલાવવાની કાયદેસરની કોઈ સત્તા

નથી એવી દલીલો કરીને એમણે એના સમર્થનમાં કાયદાની જુદી જુદી બારીકીઓ રજુ કરી આ લશ્કરી કમિશન આરોપીઓને નિર્દોષ ઠરાવવાની અપીલ એમણે અદાલતને કરી, અને દસ કલાક સુધી ચાલેલું એમનું ભાષણ પૂરું કર્યું.

૨૨મી ડિસેમ્બર શનિવાર : ૨૦ :

બચાવપક્ષની દલીલોના જવાબમાં સરકારી વકીલે પોતાનું ભાષણ વાંચી સંભળાવ્યું તેમાં તમામ આરોપોનું પુનરુચ્ચારણ કરવામાં આવ્યું હતું. એમણે કહ્યું કે આરોપીઓએ પોતે જ યુદ્ધકેદીઓ ઉપર સિતમ ગુજાર્યા હતા કે બીજા પાસે ગુજરાવ્યા હતા એવો દાવો ફરિયાદપક્ષે કર્યો નહોતો. ફરિયાદપક્ષ તો એમ કહે છે કે યુદ્ધકેદીઓ જો આઝાદ હિંદ ફોજમાં ન જોડાય તો એમને જુલમો સહન કરવા પડશે એવી ગર્ભિત ધમકીઓ આરોપીઓએ આપી હતી. પણ સરકારી વકીલે કબૂલ કર્યું કે અદાલતમાં પડેલી જુબાનીએ એમની દલીલને ટેકો આપ્યો નહોતો.

એમણે જણાવ્યું કે આરોપીઓ હિંદી લશ્કરી કાયદાને આધીન હતા અને ફોજમાંથી એ રજા લે કે એમને છૂટા કરવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી એને આધીન એ રહે છે. કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવી એ પણ એક ગુનો છે એમ કહીને એમણે ઉમેર્યું કે એ સરકારના હુકમ પ્રમાણે ગુના કર્યા હતા એવો બચાવ થઈ શકે નહિ. એ સરકાર સાથેના યુદ્ધસંબંધનો સ્વીકાર જ્યાં સુધી હિંદી સરકાર કરે નહિ ત્યાં સુધી એ અંગેના કોઈ અધિકાર એ સરકારના કે એની ફોજના સભ્યોને મળી શકે નહિ. અમેરિકાનો કાયદો ઇંગ્લંડના કાયદા કરતા જુદો છે. અમેરિકામાં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો એ દેશના કાયદાથી પણ ઉપરવટ હોય છે ત્યારે ઇંગ્લંડમાં એથી જુદી જ પરિસ્થિતિ છે. તેથી અમેરિકન કાયદામાંથી બચાવપક્ષના વકીલે આપેલા ઉતારા અપ્રસ્તુત છે. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો કોઈ મુદ્દો આ મુકદ્દમામાં ઉભો થતો નથી. આ અદાલતને કાયદેસર રીતે ઊભી કરવામાં આવી છે

અને હિંદી લશ્કરી કાયદા પ્રમાણે તેણે ઇન્સાફ તોળવાનો છે એમ પણ એમણે કહ્યુ

હિંદી સરકારે બહાર પાડેલા એક નિવેદન તરફ અદાલતનુ ધ્યાન એમણે દોર્યુ એમા એમ જણાવાયુ હતુ કે આ૦ હિં૦ ફો૦મા ન જોડાનારા ૪૫,૦૦૦ યુદ્ધ કેદીઓમાથી ૧૧,૦૦૦એ રોગચાળામા પોતાના જાન ગુમાવ્યા હતા જ્યારે આ૦ હિં૦ ફો૦મા જોડાયેલા ૨૦,૦૦૦ માથી માત્ર ૧૫૦૦ મરણ પામ્યા હતા. આઝાદ હિંદ સરકાર પાસે એક તસુ પણ જમીન હતી નહિ અને કોઈ કરવેરા કે મહેસુલ એ ઉઘરાવતી નહોતી એ તો માત્ર કાગળ ઉપરની સરકાર હતી કે૦ સેહગલ યુદ્ધકેદી તરીકે શરણે થયા હતા એવી દલીલના જવાબમા એમણે કહ્યુ કે એમને એવો કોઈ દરજ્જો આપવનો અધિકાર કર્નલ ફિટ્ઝસનને હતો નહિ ચાર કલાક સુધીની દલીલોને અંતે સર નોશીરવાને ઉમેર્યુ કે—

'બધા આરોપીઓ સામેના તમામ આરોપો શકારહિતપણે પૂરવાર થઇ ચૂક્યા છે આરોપીઓ સામેના તહોમતો માટે કાયદામા કોઇ બચાવ નથી તેમ છતા એવા પુરાવા સાગ પ્રમાણમા રજુ થયા છે કે આરોપીઓએ જે કાઇ કર્યુ છે તેની પાછળ કાઈ પગારદારી ઇરાદો નહિ પણ પોતે જેને સાચા દિલથી દેશપ્રેમી ઇરાદો માનતા હતા તે હતો હિંદુસ્તાનની સેવા કરવાની ડહાપણભરી કે ગેરરસ્તે દોરવાયેલી લાગણીથી એમણે એ કર્યું હતુ તેથી કાયદેસર રીતે તો આરોપીઓનો કોઇ બચાવ થઈ શકે તેમ નથી પણ જો અદાલતનો ફેસલો આરોપીઓની વિરુદ્ધમા હોય તો સજા કરવાની બાબતમા એનો વાજબીપણે ધ્યાન રાખી શકાય અદાલતને લાગેવળગે છે ત્યા સુધી સજાની બાબતમા એમના હાથ બાંધેલા છે જો અદાલતનો ફેસલો આરોપીઓની વિરુદ્ધમા હોય તો એમને ઓછામા ઓછી જનમટીપની સજા એ કરી શકે છે પણ પોતાની સામે પડેલા પુરાવાઓ ઉપરથી જો અદાલતને એમ લાગે કે આ મુકદ્દમામા સજા ઓછી કરી શકાય એવી લાયકાત છે તો 'કન્ફર્મિંગ ઓફિસર'ની વિચારણા માટે અદાલત એ સજાનો ઠરાવ કરી શકે છે '

૨૯મી ડિસેમ્બર · શનિવાર · ૨૧ :

અદાલતના બીજા સભ્યોને ઉદ્દેશીને બેઉ પક્ષોની હકીકતો અને કાયદા અંગેની દલીલો રજૂ કરતા જજ-એડવોકેટ કર્નલ કેરિનના ત્રણ કલાકના ભાષણની શરૂઆતમા એમણે કહ્યું કે —

' આ મુકદ્દમામા જેટલી મહત્વની અને ગૂંચવણભરી હકીકતો તેમજ કાયદાની બારીકીઓ ઉપર ઈન્સાફ તોળવાનું કામ લશ્કરી અદાલત ઉપર આવ્યુ છે તેવુ વારંવાર આવતુ નથી આવા ગંભીર આરોપો સહિત તમારી સામે ખડા કરાયેલા ત્રણ આરોપીઓની ગુનેગારી કે નિર્દોષતા નક્કી કરવાનો ભારે બોજો તમારી ઉપર છે. એ મુશ્કેલ કાર્યમા તમને યથાશક્તિ મદદ કરવાની હવે મારી ફરજ છે મારુ કાર્ય તમારી સમક્ષ કાયદાનો સાર રજૂ કરવાનું, આ આરોપોને એ કઈ રીતે લાગુ પડી શકે તે દેખાડવાનું અને ફરિયાદ-પક્ષે કે બચાવપક્ષે હકીકત અંગે ઊભા કરેલા મુદ્દા તમારી સામે મૂકવાનુ છે કાયદાના સવાલ વિશે બને તેટલી સ્પષ્ટતાપૂર્વક અને બને તેટલા ચોકખા શબ્દોમા તમને સલાહ આપવાનું મારુ કામ છે, પરંતુ હકીકત શી હતી એનો નિર્ણય તો તમારે એકલાએ જ લેવાનો છે, કારણ કે એવી બાબતોના ન્યાયકર્તા તમને જ ઠરાવવામા આવ્યા છે. હકીકત વિશે કોઈ પણ જાતનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાનું મારુ કામ નથી

તમારા દૈનિક જીવનમા એ વસ્તુ એક યા બીજી રીતે તમારા ધ્યાન ઉપર જરૂર આવી હશે કે આ અને આની સાથે સંકળાયેલા બીજા મુકદ્દમાઓએ વર્તમાનપત્રો દ્વારા અને બીજી રીતે જાહેર જનતાને ઘણું આકર્ષણ કર્યું છે એ હકીકત પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરીએ તો આપણે વસ્તુસ્થિતિ પ્રત્યે આંધળા કહેવાઇએ પણ બહારના એ તમામ અહેવાલો અને અભિપ્રાયો તરફ તમારે દુર્લક્ષ કરવાનું છે અને માત્ર તમારી સમક્ષ અહીં રજૂ થયેલા પુરાવાઓ

ઉપરથી જ તમારે ફેસલો કરવાને છે. દરેક આરોપીની ગુનેગારી સાબિત કરવાની જવાબદારી ફરિયાદપક્ષ ઉપર છે...આરોપીએ ગુનેગાર છે એમ સાબિત ન થાય ત્યા સુધી એ નિર્દોષ છે એમ જ માનવાનુ છે '

કાયદાની બારીકીઓને આધારે આ અદાલતને આવા ગુનાને ઈન્સાફ તોળવાને અધિકાર નથી તેમજ આખો મુકદ્દમો ગેરકાયદે છે એવી બચાવ પક્ષની દલીલને જજ-એડવોકેટે અસ્વીકાર્ય ઠરાવી, અને પછી આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની રચના અને સ્થાપના અગેની સ્ટવીક બાબતે પરનાં પુરાવાઓનો ટૂંક સાર આપ્યો.

'૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓકટોબરે સિગાપુરમા મળેલી એક સભામા આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત સુભાષચદ્ર બોઝે કરી હોવાનુ જણાવવામાં આવ્યું છે. આ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઇ જાહેર કરેલી. જાપાનીસ વિદેશ-કચેરીના શ્રી સાબુર ઓટ્ટાએ જણાવ્યું છે કે એમની સરકારે કામ-ચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો, અને તેની જાહેરાતનો અસલ મુસદ્દો એમણે પોતે ઘડેલો આઝાદ હિંદ સરકારના માહિતી-ખાતાના પ્રધાન શ્રી અય્યરે એ સરકારના કાર્યોની વિગતો રજૂ કરી છે. ધરીગજ્યોએ એ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો એવી જુબાની લે઼ફ૦ નાગે અને શ્રી માત્સુમોટોએ આપી છે. એ સરકાર ઉપર શ્રી હાચિયાને જાપાનીસ સરકારે પોતાના એલચી તરીકે મોકલ્યા હતા એની પણ સાબિતી છે. શ્રી દીનાનાથે જણાવ્યુ છે કે રગુનમાં એક આઝાદ હિંદ બેંક હતી અને સરકારના તમામ નાણાં એ બેકમા નાણા-પ્રધાનના નામ ઉપર ગખવામાં આવતા. જુદા જુદા ખાતાંને એ ખરચ પૂરું પાડતા આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવામાં આવેલા એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે બરમામાં ઝિયાવાડીને નામે ઓળખાતો પચાસ ચોરસ માઇલનો બીજો પણ એક વિસ્તાર કામ-

ચલાઉ સરકારને સોંપી દેવાયાનું કહેવાયું છે. આ અંગે ફરિયાદપક્ષનું એમ કહેવું છે કે એનો વહીવટ એ કાંઈ મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોનો વહીવટ ગણાવી શકાય નહિ. છેલ્લે, કેપ્ટન અરશદે અદાલતને જણાવ્યું કે મણિપુર રાજ્યમાં આઝાદ હિંદ ફોજે કબજે કરેલા વિસ્તારનો વહીવટ આઝાદ હિંદ દળ ચલાવતું હતું. ફરિયાદપક્ષના વકીલે કે૦ અરશદના ૨૩મી જૂન ૧૯૪૪ના એક કાગળ પ્રત્યે અદાલતનું ધ્યાન દોર્યું છે, જેમાં એમણે એમ જણાવેલું કે, આઝાદ હિંદ દળ નામની એક નવી સંસ્થા શરૂ કરવામાં આવી છે અને 'આપણા વિજયી સૈન્યોને પગલે પગલે એ હિંદુસ્તાનમાં જશે ' ફરિયાદપક્ષના વકીલે કહ્યું છે કે એમાંથી એવો અર્થ તારવવો જોઈએ કે એ તારીખ સુધી આઝાદ હિંદ દળ હિંદમાં પહોંચ્યું નહોતું અને તેથી એ વિસ્તારનો વહીવટ એ કરી શક્યું હોય નહિ

'આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની વિચારણા કરવા માટે નીચેની હકીકતો સાબિત થઈ ચૂકી છે એવો બચાવપક્ષનો દાવો છેઃ (૧) કામચલાઉ સરકારની રીતસરની સ્થાપના અને જાહેરાત થઈ હતી. (૨) એ એક સુવ્યવસ્થિત સરકાર હતી. (૩) ધરીરાજ્યોએ એ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો. આ સ્વીકાર સાબિત કરે છે કે એ સરકાર રાજ્યસત્તા-પદે પહોંચી ચૂકી હતી. (૪) એ રાજ્યસત્તા પાસે એક સુસંચાલિત લશ્કર હતું અને રીતસરના નિમાયેલા હિંદી અફસરોની નીચે રહીને એ કાર્ય કરતું હતું. (૫) આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવવાનો હતો અને એની સાથેનો બીજો ઉદ્દેશ લડાઈ દરમિયાન બર્મા અને ખાસ તો મલાયામાંના હિંદીઓનું રક્ષણ કરવાનો હતો. (૬) આ નવી હિંદી રાજ્યસત્તાએ બીજી કોઈ પણ રાજ્યસત્તાની માફક પોતાના પ્રદેશો મેળવ્યા હતા. (૭) આ લડાઈ લડવા માટે એ રાજ્યસત્તા પાસે મોટા પ્રમાણમાં સાધન-સામગ્રી હતી

'આ દેશને સ્વતંત્ર કરવા માટે લડાઇ લડવાનો કામચલાઉ સરકારને અધિકાર હતો અને એ પ્રમાણે એ લડાઇ લડેલી પણ ખરી એમ બચાવપક્ષ ઉપલી હકીકતોને આધારે કહે છે જો એવી સરકારને યુદ્ધ ચડવાનો અધિકાર હોય અને સૌ રાષ્ટ્રોએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હોય તો પછી આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા મુજબ બે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રો અથવા બે રાજ્યસત્તાઓ એકબીજા સામે યુદ્ધ ચલાવી શકે છે અને એવી લડાઇના સંચાલનમાં જે કોઇએ કાંઇ પણ કાર્ય કર્યું હોય તેમને મ્યુનિસિપલ કાયદો લાગુ પડી શકતો નથી......ફરિયાદપક્ષની મુખ્ય દલીલ એવી છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો તપાસવાનો અને એક રાજ્યસત્તા અને તેના પ્રજાજન વચ્ચેની સદંતર આંતરિક બાબતમાં એને લાગુ પાડવાનો અધિકાર બ્રિટિશ અદાલતોને કે બ્રિટિશ હિંદની અદાલતોને છે નહિ.

...તમે જે નિર્ણય કરો તેમાં તમારે એ પણ વિચારવાનું છે કે હિંદી લશ્કરના હિંદી અફસરો ઉપર જેમાં હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે આરોપો મૂકવામાં આવ્યા છે એવા આ મુકદ્દમામાં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની વિચારણા કરવી એ તમારે માટે કાયદેસર રીતે વાજબી છે કે નહિ, કારણકે તમારી સૌથી પહેલી ફરજ તો હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને બ્રિટિશ હિંદના કાયદા પ્રમાણે ઇન્સાફ તોળવાની છે આ વિષય ઉપર બેઉ પક્ષોએ રજુ કરેલી તમામ દલીલોનો વિચાર કર્યા પછી મને લાગે છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાને આ ખટલામાંની હકીકતોને લાગુ પાડવા સંબંધમાં આ અદાલતને અપાયેલી વિવેકશક્તિ સદંતર બંધન-રહિત નથી......

'જેની મારફત આરોપી અફસરોએ રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું હોવાનો આરોપ મુકાયો છે તે આઝાદ હિંદ ફોજની હયાતી અને તેનાં કાર્યો અંગે, કે ત્રણેય આરોપીઓ એમાં જોડાયેલા અને તેના જાહેર ઉદ્દેશોને એમણે સ્વીકારેલા એ વિષે ફરિયાદપક્ષ અને બચાવપક્ષ વચ્ચે કોઇ મતભેદ નથી. પણ ત્રણ આરોપીઓ ઉપર એક સંયુક્ત મુદ્દો

મંડાયો એનો અર્થ એ નથી કે ત્રણેયને એકસરખી સજા ફરમાવવી. સંયુક્ત આરોપોને તો ત્રણેય સામેના પુરાવાઓની એકી સાથે અને એક જ સમયે રજુઆત થઈ શકે એ સગવડ સાથે જ સંબંધ છે. તે સિવાય તો, દરેક આરોપીને પોતાની સામેના પુરાવાઓની સ્વતંત્રપણે તુલના કરાવવાનો અને પોતાની સામેના અલગ અલગ ફેંસલા માગવાનો અધિકાર છે......

'બધા આરોપીઓએ એ વાત ભારપૂર્વક જણાવી છે કે આઝાદ ફોજ એ એક સંપૂર્ણપણે સ્વયંસેવક-સેના હતી અને એમાં માત્ર સ્વેચ્છાપૂર્વક જોડાયેલા સ્વયંસેવકો જ શામિલ હતા, અને સ્વદેશપ્રેમના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ઇરાદાઓથી એ હમેશાં પ્રેરાયેલા હતા. બેશક જો કોઈ કૃત્ય ગુનેગારીભર્યું હોય તો તેની પાછળના ઇરાદાઓ એને ક્ષમા કરાવી શકે નહિ. પણ સાથે સાથે, આરોપીઓએ જે કહ્યું છે તે તમે સ્વીકારો —અને એનો ઇન્કાર કરવામાં આવ્યો નથી—તો પછી જો આરોપીઓને સજા કરવાની હોય તો તેમાં ઘટાડો કરવા માટેના વજનદાર સંજોગો હયાતી ધરાવે છે'

અંતે, પોતપોતાના પક્ષોની સુંદર રજુઆત કરવા બદલ અને આખા મુકદ્દમા દરમિયાન પોતાની સાથે સહકારથી કામ પાડવા બદલ જજ-એડવોકેટ બચાવપક્ષના ધારાશાસ્ત્રી શ્રી ભુલાભાઈની, સરકારી વકીલની અને સરકારી-વકીલ લેફ્૦ કર્નલ વૉલ્શની પ્રશંસા કરી. તે પછી પ્રમુખશ્રીએ જાહેર કર્યું કે પોતાના ફેંસલાની વિચારણા કર્યા બાદ અદાલત આવતા સોમવારે ફરી મળશે.

ફેંસલો : સજા : માફી

અદાલતની બાવીસમી અને છેલ્લી બેઠકની કાર્યવહીની શરૂઆત કરતાં જજ–એડવોકેટે લશ્કરીવકીલ પાસેથી આરોપીઓના ચારિત્ર્યની અને લશ્કરી નોકરી અંગેની વિગતો માગી. જવાબમાં લશ્કરી વકીલે જણાવ્યું કે કેપ્ટન શાહનવાઝની ઉમ્મર ૩૧ વર્ષ ને ૧૧ માસની છે. ૯ વર્ષ ને ૧૧ માસની એમની લશ્કરી નોકરી દરમિયાન એ અફસરપદે રહ્યા હતા. ૫ વર્ષ અને અને ૧ માસ સુધી એ કેપ્ટન હતા. આ મુકદ્દમા સિવાય એમનું સામાન્ય ચારિત્ર્ય ઘણું સારું છે. એમને કોઇ માનચાંદ મળ્યાં નથી. કેપ્ટન સેહગલની ઉમ્મર ૨૮ વર્ષ ને ૧૧ માસની છે. પાંચ વર્ષ સુધી એમણે કેપ્ટન તરીકે નોકરી કરી છે. એમનું ચારિત્ર્ય ઘણું સારું છે. કોઇ માનચાંદ એમને મળ્યાં નથી. લેફ્ટનન્ટ ધિલ્લન ૩૦ વર્ષ ને ૯ માસની ઉમ્મરના છે. પોણાછ વર્ષની એમની નોકરી દરમિયાન સવાચાર વર્ષ સુધી એ લેફ્ટનન્ટ હતા. એમનું ચારિત્ર્ય ઘણું સારુ છે. કોઇ માનચાંદ એમણે મેળવ્યા નથી.

લશ્કરી અદાલતનો એવો શિરસ્તો છે કે જે આરોપીઓ ઉપરના એક યા વધુ આરોપો સાબિત થયેલા લાગે તો પછી સજા કડક કે હળવી બનાવવામાં આરોપીઓના ચારિત્રની વિગતો ન્યાયાધીશો ધ્યાનમાં લે છે. એટલે આજની અદાલત દરમિયાન ઉપલી વિગતોની માગણી થઇ એની ઉપરથી એવું સૂચન મળી ગયું કે આરોપીઓ એમની ઉપરના એક યા વધુ આરોપો મુજબ ગુનેગાર જણાયા છે.

અદાલતના પ્રમુખ મેજર–જનરલ બ્લેક્સલેન્ડે તે પછી જાહેર કર્યું કે, 'સજા અંગેની વિચારણા કરવા માટે હવે અદાલત બંધ કરવામાં આવે છે. ફેંસલો અને સજાને મંજૂરી મળ્યા બાદ એ થોડા દિવસોમાં જાહેર કરાશે. ખુલ્લી અદાલતની કાર્યવહી એ રીતે પૂરી થાય છે.'

લશ્કરી અદાલતના નિયમ મુજબ આ મુકદ્દમાની આખી કાર્યવાહી જજ–ઍડવોકેટ તરફથી હિંદના વડા સર સેનાધિપતિ (સર ક્લૉડ ઑકિન-લેક)ના કાયદા અંગેના સલાહકારને મોકલાશે. એ કાર્યવહી, એનો ફેંસલો અને એની સજા બધી રીતે કાયદેસર અને બરાબર છે કે નહિ તેની જાણ આ સલાહકાર સરસેનાધિપતિને કરશે. કાર્યવહી, ફેંસલો અને સજા દરેક રીતે વાજબી અને ન્યાયી છે કે નહિ તેની વિચારણા કર્યા બાદ સર-સેનાધિપતિથી સજામા કાઇ વધારો કરી શકાય નહિ. પણ જો એમને યોગ્ય લાગે તો એ સજા ઘટાડી શકે છે અને સમૂળગી રદ બાતલ પણ કરી શકે છે

૩જી જાન્યુઆરી : ગુરૂવાર

આઝાદ હિંદ ફોજના પહેલા મુકદ્દમાના ત્રણ આરોપી અફસરોને અદાલતે ફરમાવેલી જનમટીપની સજા વડા સરસેનાધિપતિએ માફ કરી છે એવું જણાવતી નીચે મુજબની સત્તાવાર યાદી બહાર પાડવામા આવી છે :

' કૅપ્ટન શાહનવાઝખાન, કૅપ્ટન સેહગલ, અને લેફ્ટનન્ટ ધિલન ઉપર લશ્કરી અદાલતમાં મુકદ્દમો ચલાવવામાં આવ્યો છે. રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવાનો આરોપ ત્રણે ય પર છે, અને લેફ્૦ ધિલન ઉપર ખૂન કરવાનો તથા બીજા બે ઉપર ખુન કરાવવાનો આરોપ છે. અદાલતનો ફેંસલો એ છે કે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપસર એ ત્રણેય ગુનેગાર ઠર્યા છે; કૅ૦ શાહનવાઝ-ખાનને ખુન કરાવવાના આરોપસરની સજા પણ થઈ છે, અને ખુન કરવાના આરોપમાં લેફ્૦ ધિલનને તથા ખુન કરાવવાના આરોપમાં કૅ૦ સેહગલને બિનગુનેગાર ઠરાવવામાં આવ્યા છે .... યુદ્ધ ચલાવ-વાના ગુનાસર ત્રણે ય આરોપીઓને અદાલતે જનમટીપની, લશ્કર-માંથી છૂટા કરવાની અને એમનાં પગાર–ભથ્થાંની જમા રકમો જપ્ત કરવાની સજા કરી છે.... અદાલતનો ફેંસલો દરેક બાબતમાં પુરાવાઓ સાથે સુસંગત છે એની સરસેનાધિપતિને ખાત્રી થઇ છે, અને તેથી એમણે એને પોતાની મંજૂરી આપી છે....

'વર્તમાનપત્રોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ હિંદી સરકારની નીતિ હવેથી માત્ર એવા માણસો ઉપર કામ ચલાવવાની છે કે જેમની ઉપર યુદ્ધ ચલાવવા ઉપરાંત ભયંકર સિતમો ગુજારવાના આરોપો પણ મૂકવામાં આવ્યા હોય. કોઈ પણ મુકદ્દમામાં સજાની પુનઃવિચારણા કરનાર અધિકારીએ એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે સાબિત થયેલાં કૃત્યો સુધરેલી દુનિયાના વ્યવહાર–નિયમોનો કેટલે અંશે ભંગ કરે છે. લેફ્૦ ધિલન અને કૅ૦ સેહગલને ખૂન કરવા–કરાવવાના આરોપોમાં નિર્દોષ ઠરાવવામાં આવ્યા છે. જુલમ ગુજારવાનાં બીજાં કૃત્યોના આરોપ એમની ઉપર મૂકવામાં આવ્યા નથી. કૅ૦ શાહનવાઝખાનને ખૂન કરાવવાના આરોપસર ગુનેગાર ઠરાવવામાં આવ્યા છે અને એમની સામે સાબિત થયેલાં કૃત્યો ઘણાં આકરાં છે, જોકે અત્યારના સંજોગોનો ખ્યાલ કરવો જરૂરી મનાયું છે.

'તેથી, સરસેનાધિપતિએ સજાની બાબતમાં ત્રણેય આરોપીઓ સાથે એકધારું વર્તન રાખવાનો અને એમને થયેલી જનમટીપની સજા માફ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. પણ એમને લશ્કરમાંથી રદ કરવાની અને એમનાં પગાર–ભથ્થાં જપ્ત કરવાની સજા એમણે મંજૂર રાખી છે, કારણ કે પોતાની વફાદારી ફગાવી દઈને રાજ્યસત્તા સામે યુદ્ધ ચલાવવું એ એક સિપાહી માટે ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ એક અતિ ગંભીર ગુનો છે. આ એક એવો સિદ્ધાંત છે કે કાયદેસર રીતે સ્થાપિત થયેલી ભૂતકાળની કે ભવિષ્યની કોઈ પણ સરકારના હિત ખાતર એની જાળવણી થવી જરૂરી છે.'

મુક્તિ પછી આંસુભરી આંખે શાહનવાઝ નેતાજીના મોટાભાઇ શરતબાબુને ભેટી રહ્યા છે.

—ધિલ્લન અને સિગલ બાજુમાં ઊભા છે.—

